

მ მ ა მ ბ ე

თვეური ჟურნალი

წელიწადი მეათე

№ III

მ ა რ ტ ი, 1903

თფილისი

საბჭოთაო ენობის საქართველო

1903

19

186

ს ს ს ს ს ს

დოვ. ценз. Тифлисъ, 25 Марта, 1903 г.

შინაარსი

33

- I—**მომენტი.** — აუესკოსი თარგმანი ალ. სოლოდკი-
ლისა 1
- II—**სამნი.** — მ. გორკისა, თარგმანი ი. შალუმიძისა-
გისა. (გაგრძელება) 30
- III—**ხენთი.** — რუს - ოსმალთს (1877—1878 წ. (უკანასკნელ
ომის დროის ისტორიული რომანი. რაფფისა (თარგმანი
სომხურიდან) ბ. კვანცულავისა (დეს.საული) 65
- IV—**ქართველთა მათიანე.** — მოსკუ ჯანაშვილისა 1
- V—**უცხოეთის მიმოხილვა.** — 1. კლერიკალისმი და დემოკრა-
ტია. — 2. ინგლისის საქმეები. — 3. ბალკანეთი. — 4. ავსტრიუ
ნისმი 33
- და მ ა ტ ე ბ ა.** — საბერძნეთის ძველი ისტორია დასაწყი-
ნიდან დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე. — ფრან-
გულიდან ნათარგმნი ვ. ჯ — ს (დასასრული) . 417—460

მ ო მ ე ნ ტ ი

აჟექტისა.

ზაფხულის მზე ჩადიოდა. ყველგან სრული მყუდროება სუფევდა. ოქროს-ფეროვანი და ვარდის ფერი ღრუბლები ნელ-ნელა შორდებოდნენ დასავლეთს და მისრიალებდნენ მტრედის ფერ ცის სივრცეში. ამ სიჩუმეში მხოლოდ მწერების ბზუილი და მსხლის ხეებზედ ჩიტების ფთხრიალი და ისმოდა. მებრეების და გუთნის-დედების ხმაც კი არ ისმოდა, რადგან უქმე დღე იყო.

ყველგან მყუდროება და სიჩუმე იყო, და ამ მყუდროებაში მხოლოდ მედიდურად გაბატონებულიყო ბუნება—ბუნება სუნნელოვანი, წყნარი და ლამაზი.

მინდორ-მინდორ, ოქროს - ფერ ყანების შუა მიხლაკნებოდა თეთრად გაპენტილი გზა. საით მიდიოდა ეს გზა, ამის გამოცნობა ძნელი იყო: ასე გეგონებოდათ, თითქოს იგი ქვეყნიერობის ბოლომდის მიდიოდა, იმ წერტილამდის, სადაც მხოლოდ თავდება ადამიანთა ცხოვრება. ხშირად ადამიანები აშენებენ საცხოვრებლად ისეთს, ჭიანჭველების სოროების მზგავსს, მიწურებს, რომელნიც დედამიწის ზევით არც კი სჩანან, და მოგვაგონებენ ნაგვის გროვას და იმის მისახვედრად, რომ იქაც სულდგმულები სცხოვრობენ-დალოდავენ, უნდა ძალიან მიუახლოვდეთ და დააკვირდეთ.

აი, ეს მიხლაკნილი გზაც ასეთს სოროებისაკენ თურმე მიდიოდა.

აქ გაშენებული იყო პაწაწკინა სოფელი, რომელიც ისე იყო გარშემო მოცული სუფთა ჰაერით, მშვენიერ ველ-მინდვრებით, რომ შუშის ზარში ჩასმულს საგანს მოგაგონებდათ. ვიწრო ქუჩებზედ ჩამწკრივებულნი იყვნენ დაბალი, პატარა სახლები, რომელთაგანაც ჩამქვარტლოვლ-ჩაშავებული სანათურები გამოიყურებოდნენ. ხალხი ცოტა სცხოვრობდა; ათასში ერთხელ თუ გამოჩნდებოდა ვინმე და ისევე მალე მიიმალებოდა რომელსამე ეზოში. ამასთანავე დაინახავდით რამდენსამე გამხდარს და ყურებ ჩამოყრილს ძაღლს, რომელიც ან ეზოს კარებთან წამოწოლილა, ან არა და ეზო-ეზო დაწანწალებს სასუნის საშოვნელად, მუცლის ამოსაყურად. ბავშვების ხმაურობას თუ გაიგონებდით, ანუ ფრინველების ჟივილ-ხივილს, თორემ ადამიანის ხმას სრულიად ყურს ვერ მოჰკრავდით: არსაიდან მათი ხმა არ ისმოდა. ამისთვის შეგიძლიანთ იფიქროთ, რომ აქ ხალხი არასოდეს ერთმანეთს არ ელაპარაკება. ყველა ფანჯრები ჩაეკეტნათ, თუმცა გრილი საღამო იყო.

მხოლოდ სოფლის ბოლოს რამდენიმე ახალი, უფრო სუფთა და გარეგნობით მხიარული სახლი იყო გაშენებული.

აქ უფრო ხშირია გაშენებული ხეხილები, ხშირად მოისმის აღამიანთა ხმაურობა; ძაღლებიც აქ უფრო მსუქანი და მმოდრავნი არიან; მხოლოდ ერთს სახლში სამწუხარო რამ ამბავი მომხდარიყო. ფანჯრიდან ანთებულ სანთლების ელვარება მოსჩანდა და მოისმოდა იქიდან ვიღაცას დაბაღს ხმაზე გალობა. ეს სანთლები „მირქმის“ სანთლები იყვნენ, რომელთაც მცხედარის წინ ანთებენ ხოლმე, და გალობა კიდევ დიაკვნისა, განსკენებული სულის მოსახსენებლად წარმოთქმული.

მოისმოდა იქიდანვე ქალის ტირილი, კარების წინაც ახოვანი ვაჟკაცი იჯდა, თავ-პირი ჩამოსტიროდა და ქვისაგან გამოქრილს სხეულს უფრო წააგავდა, ქვასებრ გამხმარი ხელები კი მუხლებზე დაებჯინა.

აქ, სადაც ია და ნარგიზი მშვენიერად ხარობდნენ და მრავლდებოდნენ, მშვენიერ სუნნელოვან ჰაერთან ერთად სიკვდილიც ჩამოფრენილიყო.

ამ სოფლის ყველა ქუჩები გადიოდნენ ერთს მოედანზედ, სადაც მრავალი ხალხი დაფუსფუსებდა და ვაჭრობით იქცევდა თავს: აქ მუდამ მოძრაობა და ხალხის ღრიანცელი იდგა. ეტყობოდა, რომ ამ ადგილას სიცოცხლის ძარღვი სოფელეებისა უფრო მეტად და ძლიერად სცემდა.

ამ ვაჭრობის მოედნის შუა ალაგას იყო ერთი ადგილი, რომელიც მის გარშემო მყოფ სახლებს არა ჰგავდა.—ეს იყო საყდარი, სიძველისაგან სრულიად გაშავებული, და მის გალავანს აჩრდილებდა მშვენიერი ცაცხვის ხეები. ცოტა მოშორებით აღმართული იყო განკერძოვებით მეტის-მეტე მალალი ჯვარი (ჯვარცმა). საყდრის და ჯვარცმის მახლობლად იდგა ერთი სახლი, მტრედის ფრად შეღებილი, წინ მშვენიერი ბაღჩით, ფანჯრები ღია იყო და იქიდან მოისმოდა ბავშვების ხმაურობა: ბავშვებმა უცბად რალა-ც-ხმა გაიგონეს და ყველამ ამაზედ დაიწყა ლაპარაკი. ჰაერში წკრიალებდა სუფთა, მიმზიდველი და მიმხმობი ხმა ზარისა. ყმაწვილები „პლებანიაში“ *) ყველა ერთხმად ხმა მალლა კითხულობდნენ და მათი ხმა ზარის წკრიალა ხმას უერთდებოდა.

ზარის რეკვა შესწყდა და მის მაგიერ შორიდან სხვა ხმა მოისმოდა. ეს ხმა შინდერიდან მოისმოდა და იგი უერთდებოდა მოედნის აყალ-მაყალსა და ხმაურობას. ხმა თან და თან ახლოვდებოდა და უფრო ძრიელდებოდა. იგი იყო ხმა ფოჩტის ეტლის ზარისა. ვიღაცა მოდრიგინებდა ამ ეტლით სოფელში. მალე მოედანზედ გამოჩნდა ფოჩტის ეტლი, ოთხი ცხენით შებმული. ეტლის კოფოზედ ფოჩტალიონთან გვერდით იჯდა კარგად გამოწყობილი მსახური.

მოედანზედ ერთი მითქმა-მოთქმა ასტყდა: ვინ მოვიდა? საიდან, რისთვის? სად გაჩერდება, ანუ გაჩერდება აქ თუ არა? ყველანი ერთმანეთს ეკითხებოდნენ.

ამ დროს ფანჯრიდან გამოიყურებოდნენ მენდელ შაპირი და ხაიმ ციგლერი და მოუთმენლად თვალს ადევნებდნენ ეტლს:

*) პლებანია—მოდღრის სახლი.

რომელს სასტუმროში გაჩერდებოდა მგზავრი. ეს ორი გაიძვერა ერთმანეთს ეჯობებოდნენ, კონკურენცია ჰქონდათ გამართული, მასთან კარეტა აქ იშვიათი მოვლენა იყო და ამიტომ უფრო მეტის ინტერესით გამოიყურებოდნენ მათი თვალები. შაპირმა გაიღიმა, რა დაინახა კოფოზედ ნაცნობი ფორტალიონი. იგი უსათუოდ მასთან მოიყვანდა მგზავრს.

შაპირი არ მოსტყუვდა ანგარიშში. კარეტა მისი სახლის წინ გაჩერდა. ჩამოხტა ლაქია საჩქაროზედ კოფოდან და მსწრაფლ გააღო კარეტის კარი, საიდანაც გადმოვიდა მეტად მოხდენილი ქალი.

ეს ქალი ლამაზი იყო თუ არა? ამის გამოცნობა უცბათ ძნელი იყო, ისეთი დაღლილ-დაქანცული გამომეტყველება ჰქონდა. მის სახეს რაღაცა ტანჯვის ბეჭედა ესვა. მის მკრთალს და ნახს სახეზე დიდი თვალები ისე მოღვრემილნი და ჩაფერფლილნი გამოიყურებოდნენ ხშირ წარბებს ქვეშ, რომ თითქოს იგინი ვერაფერს ჰხედავდნენ. იგი ნელა ავიდა კიბეზე კაბის შრიალით, რომლის კუდს (შლიფს) უკან აეყოლებია ჩაღა-ბულა და ქალაღლის ნახევები. მან უკან მიიხედა და ნელა აიწია კაბის კალთები და ამ დროს მის ბეჭედზე ბრილიანტის თვალმა გარშემო გააპნია მრავალ-ფეროვანი სხივები.

ჩამომხმარი და ძარღვებ აშლილი შაპირი ნელის ხმით ეკითხებოდა ფორტის მოხელეს: „ვინ ბძანდება ეს ქალბატონი?“

— არ ვიცი, შორიდან მოემგზავრება, მოესმა ფორტლანის პასუხი კოფოდან.

— ფორტაში რატომ არ შეუხვეით?

— აქ გაათევს ღამეს.

სასტუმროს პატრონი მოუბრუნდა იქვე მდგომ ცოლს და უთხრა:

— როხლია! ჩვენსა გაათევს ის ქალი ღამეს.

როხლიამ დაუყვირა სახლში მყოფს გოგოს:

— გიტლია! წადი, სტუმარს ოთახი დაუგავე.

ბრძანება ქალბატონისა მსწრაფლ შესრულებული იყო პატარა, გამხდარმა, დაძინდილმა გოგომ აიღო დიდი ცოცხი

და მტერის კორიანტელი ააყენა. იგი საჩქაროდ უსვამდა ცოცხს უსწორ-მასწორო იატაკს და მტერის სვეტები ერთი მეორეს აზღვედა. ამ საშინელს კორიანტელში ადამიანები მოჩვენებად გეჩვენებოდათ.

ერთი მოჩვენება—გიტლია მხიარულად ეუბნებოდა მეორეს.

— სანამ მე ოთახს დავგვი, კეთილმა ქალბატონმა დერეთანში მოიცადოს.

— თუ ღმერთი გწამს, გამიშვი, ოთახში შემოვიდე. ჩემთვის სულ ერთია, დასტოვეთ ოთახი ისე, როგორცაა, დაუგველი.

მართლაც და მას ხმაზედ ეტყობოდა, რომ მისთვის სულ ერთი იყო და შევიდა პირდაპირ ოთახში, სადაც ბურუსივით გარს ეხვეოდა მტერის კორიანტელი. ის კი ამას არც კი ამჩნევდა.

როხლიამაც ამ დროს დაუყვირა: დაანებე დავას თავი.

გიტლიამ უშველებელი ცოცხი იატაკზედ დააგდო და თვითონ კი კარებთან გაჩერდა ისე უძრავად, თითქოს ვისმეს კედლისთვის მიუწებებიაო. ამ საცოდავს, გამხდარს, ძონძებში გახვეულს არც სილამაზე აკლდა. მშვენიერი დიდრონი შავი კუნაპეტივით თვალები და გრძელი დაკულულებული თმა ამშვენებდა მისს სახეს. იმისი თვალები როგორღაც შეშინებულები და შემერთალნი გამოიცქირებოდნენ და მათს სიღრმეში დაუსრულებელი დარდი და ნაღველი დაბუდებულიყო. იგი თვალს არ აშორებდა მგზავრ-ქალს, რომელიც ჯერ ისევ მტერის ბურუსში იყო გახვეული და ხელთათმანებს იხდიდა ხელებიდან. როდესაც ხელთათმანები სრულიად გაიხადა, გიტლიამ წაიბუტბუტა—აი, აი, აი!

როხლიამაც, რომელიც ღია კარებთან იდგა, იგივე გაიმეორა: აი, აი!..

მგზავრმა-ქალმა ხელი თმაზედ წაივლო და ამ დროს, როგორც მწვანე ცეცხლმა, ისე გაანათა ზურმუხტის ბეჭედმა.

— ქალბატონო! იქნება რამე გნებადღეთ? ტკბილის ღმერთი ჩაეკითხა როხლია.

— გმადლობ, არაფერი მინდა.

როხლია ისევ თავ-დაბლად, მოწიწებით ჩაეკითხა: იქნება ცოტათი წაგეძინოთ? კეთილო ქალბატონო, გზაში ძალიან დაიღლებოდით.

— არაფერი არ მინდა, გაიმეორა სტუმარმა.

როხლია ოთახიდან გამოვიდა, გიტლა კი ისევ ისე ატუზული იდგა კარებთან. მისი შავი გიშერივით თვალები, რომელნიც თითქოს მეტის-მეტი შრომისაგან გაგარეულებულიყვნენ, განუშორებლივ მისჩერებოდნენ უცნობ ქალს. ისე იდგა იგი უძრავად, გაშტერებული, თითქოს რაღაცა საკვირველს მოჩვენებას მოეჯადოვებინა. ეს ორი არსება, რომელნიც ისე განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან, თითქოს სხვა და სხვა პლანეტაზედ ყოფილიყვნენ დაბადებულები, ერთმანერთში საზოგადოს რაღასაც წარმოადგენდნენ: ორივენი ერთგვარად იტანჯებოდნენ შეუბრალებელის და სასტიკის ბედის ქვეშ. ორივენი, თვითეული თავის დაგვარად, უზომოდ უბედურნი იყვნენ. ერთი წუთის შემდეგ გიტლიამ ჩახრინწიანებულის ხმით წამოიძახა: — იქნება ვსურთ სამოვარი მოგართვათ?

მგზავრმა უპასუხა: გმადლობ, მე არაფერი არ მინდაო. ამავე დროს მოიხადა შლიაპა და მის შუბლს მოეფინა მშვენიერი მკრთალი ოქროს-ფერი თმა.

გიტლია გამოვიდა ოთახიდან და ნელა გაიხურა კარები.

ამავე დროს მენდელ შაპირმა შეაყენა მიმავალი ლაქია და ჰკითხა.

— ვინა ბრძანდება ეგ ქალი?

ლაქიამ წარმოსთქვა იმისთანა სახელი, რომლის გაგონებაზედ რამ დენიმე სატახტო ქალაქი ერთმანეთს შეეხლებოდა და ტაშის ცემით და დაუნის გვირგვინებით მიეგებებოდა მაგრამ მენდელ შაპირს ეს სახელი პირველად ესმოდა და კიდევ ჩაეკითხა:

— სადა სცხოვრობს ხოლმე—სოფლად თუ ქალაქად? ან რას აკეთებს, რა მოხელეა?

— მღერის,—მიუგო ახალგაზდა ლაქიამ და დაცინვით აათვლიერ-ჩაათვლიერა იგი. მენდელი გაჰკვირდა.

— მღერის? როგორ თუ მღერის? ყოველთვის მღერის? ან რისთვის მღერის?

ლაქიას უნდოდა გასცლოდა მენდელს, მაგრამ მან არ გაუშვა:

- მაშ საით მიდის?
- თავის მამულში.
- სადა აქვს მამული?
- აქედან ათის ვერსის მანძილზე.
- დიდი მამული აქვს?
- ძალიან დიდი.

მენდელმა საჩქაროვნედ მიიღბინა თავის ოთახის კარებთან, შეჰყო იქ თავი და თავის ცოლს შესძახა:

— როხლია შა! ყური უგდე, რომ სიჩუმე იყვეს. მგზავრი-ქალი დიდი ვინმე თურმე ყოფილა. იქნება კიდევ ეძინოს.

მას არ ეძინა. თავის მოხდენილის ხელებით საჩქაროვნედ შეაგროვა მხრებზე გადაყრილი თმები და ერთად შეგროვილ-მოკუმშული კეფაზე მიიმაგრა. შემდეგ დადგა ფანჯარასთან, გააღო სრულიად, ხარბად და ღრმად შეისუნთქა სუფთა ჰაერი, თითები-თითებს გადააწნა და ხელები ძირს დაუშვა. იგი სივრცეში იცქირებოდა, მაგრამ ეტყობოდა, რომ მისი, უძილობისაგან დაწითლებული, თვალები არც ცას ჰხედავდა და არც დედა-მიწას. თვალების მხედველობა სრულიად მიქცეული ჰქონდა თავის შინაგან არსებისაკენ; იგინი თითქოს რაღაცა დიდს ნაღველს ჩასცქეროდნენ, დარდს, რომელიც საფლავის ლოდვივით აწვა ამ დროს გულს.

ეს სასტუმრო ოთახი შაპირისა მეტად ბნელი, გამქვარტლული და უსუფთაო იყო. გიტლიასაგან იქვე მოგროვილი მტვერი და ნაგავი, კედელზე რამდენიმე გამქვარტლული სურათი, იქვე კამოდზედ გატეხილ ლამპართან ძველის-ძველი გაპოხილი ქალაღის თაიგული, მინგრეულ-მონგრეული ავეჯეულობა, ქუქრუტანები და აბლაბუდები ამშვენებდნენ ამ ოთახს.

ქალი ბრილიანტის საყურეებით ყველა ამას ვერ ხედავდა, ვერ ამჩნევდა. იმისთვის სულ ერთი იყო. ფანჯარას მოშორდა და აუჩქარებლივ მივიდა კედელთან მდგარ დივანთან. ყველა მის გრძნობებზედ ამ ქამად გაბატონებულიყო მხოლოდ დაღლილობა მოქანცულობა, რომელსაც ადამიანი დიდის ხნის ავადმყოფობის შემდეგ იგრძნობს ხოლმე და განსაკუთრებით სულიერ ტანჯვის შემდეგ. პირველ შემთხვევაში ადამიანის თვალი გაუმაძღრად ეწაფება ხოლმე ქვეყნიერობის სანახაობას, მის სიმშვენიერეს და მეორე შემთხვევაში ადამიანის თვალები დახუჭვას ესწრაფვიან და სამუდამოდ დაძინებან. ბევრს უძილო ღამეებს ამ ქალის ჩაქარხლებულ თვალებისათვის თავისი ბეჭედი უკვე დაესვა.

დივანს ათასი ნახვრეტი ჰქონდა და იქიდან სცვიოდა სხვადასხვა ქუჩუიანი ნაგლეჯი ნაქრები. დივანზედ იღო პატარა ბალიში, ოდესღაც კანვით შეკერილი ვარდებიან. მგონი, თავის დღეში ამისთანა დივანზე არა წოლილა ამისთანა მშვენიერება და ამისთანა ბალიშზე თავი არ დაუდგია ამისთანა უმანკობას, აგრეთვე არ ღირსებია ამ დივანს შეხება ამისთანა ღამაში ხელებისა, რომელზედაც მას დაეყრდნო დაღლილი თავი.

იგი, წამოწოლილი მშვენიერი ტანთაცმელით, უძრავად იწვა დივანზე და არც არავის იხმობდა თავისთან და არც არაფერი არ სურდა.

ვაჭრობის მოედანზედაც ხმაურობა შემწყდარიყო და ცაზედაც ამოცურდა მთვარე.

ღია ფანჯრიდან ზამბახის მშვენიერი სუნი შემოდისოდა, რამდენიმე ბუჩქი ამ ყვავილისა რაღაც შემთხვევით ფანჯრის წინ ამოსულიყო.

მას არც არაფერი ესმოდა, არც არას ჰხედავდა და არც არას გრძნობდა. იმისთვის სუყველა ერთი იყო. ამომავალი მთვარე მენდელის სასტუმროში მყოფს არავის შეუამჩნევია. ძარღვებ-აშლილს მენდელს ერთი წუთი დრო არა ჰქონდა ასტრონომიური ანუ პოეტური დაკვირვება მოეზღინა. იმან დაინახა ნაცნობი, მიმავალი ურმით, რაღაცა საქმე ჰქონდა მასთან და გამოუდგა,

რომ დასწვოდა. როგორც იყო, დაეწია და დიდხანს ელაპარაკა თავის საქმეზე.

სად ჰქონდა მას დრო ეცქირნა: ანათებდა მთვარე თუ არა.

როხლიას ყველა თავის სიკეთესთან ერთი ცული ზნე სჭირდა: მეტად მყვირალა და მოუსვენარი იყო. იქნება ასეთი მოუსვენრობა მეტის-მეტმა ოჯახის მზრუნველობამ დაჰბადა მასში, ვინაიდან ხშირად ადამიანის კეთილი მიდრეკილებანი ბოროტად გარდაიქმნებიან ხოლმე. ამ წუთშიაც, როგორც ყოველთვის, სამზარეულოშიაც და ოთახებშიაც, ერთი გაუთავებელი ყვირილი იყო. როხლია შევიდა სამზარეულოში და ნახა იქ იატაკზე გატეხილ ქოთნის ნამტვრევები. დამნაშავე ვინ იყო? ან რომელიმე მისი შვილი, ან არა და გიტლია? ბავშვები უარს ამბობენ გატეხაზე, მაშასადამე, გიტლია გასტეხავდა; დამნაშავე ის იქნებოდა.

თუმცა მენდელმა უთხრა ცოლს სიჩუმე ყოფილიყო სახლში, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, როხლია დიდის ხმით ილანძღებოდა: ლანძღავდა შვილებს, გიტლიას და სადღაც წასულს ქმარს, რომელიც მუდამ სადღაც დახეტილებს და აგრეთვე თავის ბედის-წერას, რომ დღეს იმისთანა ძვირფასი ქოთანი გაუტეხეს და ამან გული სრულიად მოუკლა და დაუთუთქა. ხმა-მალლა ჰყვიროდა და ამასთანავე ფეხებით აბრახუნებდა, ასე რომ მისი ტლანქი ფეხების მოძრაობით მთელი სახლი ზანზარებდა.

მისი სახის მოხაზულობის სისწორე ამტკიცებდა, რომ ერთს დროს ესეც მარილიანი უნდა ყოფილიყო. თვალები სრულიად ჩასძრომოდნენ და უსიცოცხლოდა გამოიყურებოდნენ. იმისთანა თვალები და ისიც ქოთნის გატეხის დროს, რასაკვირველია, მთვარის ამოსვლას ვერ შენიშნავდნენ.

რაც შეეხება გიტლიას, რომელიც ქაღალტონმა კარგად მისტყევა ქოთნის გატეხისათვის, მან წამოაგლო ვედრას ხელი და ჭისაკენ გაექანა და ერთის წუთის შემდეგ მხრებზედ გადადებული სავე ვედროთი მოლახლახნებდა და ამ აუტანელის

სიძრმით დატვირთული მისი სხეული ხან მარჯვენაც გადაიზი-
 ქებოდა, ხან მარცხნივ.

ხაიმ ციგლერის სახლში უფრო სიჩუმე იყო, მაგრამ იქაც
 კუკუაში არავის მოსვლია ზევით მთვარისაკენ აეხედნა. ხაიმს
 და მის ცოლს მალკას ჩაეღუნათ ძირს თავი და ორივენი დაე-
 თარს ჩალირლიტებდნენ. ეტყობოდათ ორივეს, რომ მგონი
 მუდამ შეთანხმებული იყვნენ ერთმანეთთან, ასე რომ ეხლაც
 კი, ამ ანგარიშის დროს, ორივენი ერთს დროს და ერთისა და
 იგივე ხმით წარმოსთქვამდნენ ხოლმე სხვა და სხვა ციფირებს.
 იგინი აკვნებით და კრავატებით უფრო მდიდარნი იყვნენ, ვი-
 ნემ ფულით. სამი თუ ოთხი კრავატი ზედი ზედ იყვნენ
 ჩამწკრივებულნი ერთს ოთახში და იქვეც იდგა გვერდზე ტყუ-
 ჰების ორი აკვანი. იქნება ეს იყო მიზეზი, რომ ხაიმმა გაჯავ-
 რებით და სიბრაზით მიადლო იქით ეგ ანგარიშის წიგნი და
 წამოიყვირა:

— არა! მე მეტის მოთმენა აღარ შემიძლიან! რომ მოკვ-
 დეს ობუხოვსკისა, მაინც მეტს აღარ ვადროვებ. და თუ ერთი
 კვირის შემდეგ არ მომცა, მაშინ...

— როგორ თუ ერთი კვირის შემდეგ?! ხვალ, ხვალ უნდა
 მოგვცეს ჩვენი ვალი, რომ მოკვდეს უნდა მოგვცეს! — მეტის
 მღელვარებით დაუმატა მალკამ.

— სწორედ ერთის კვირის შემდეგ, — გაიმეორა ქმარმა.

— დაე ვგრე იყოს, როგორც შენ სთქვი, ერთის კვირის
 შემდეგ....

— სასამართლოში ვუჩივლებ და შემდეგ სახლს წავარ-
 თმევ...

— სახლი კი არა და სასახლე დაუძახე! უბრალო ქოხია!

— დაე ქოხი იყვეს. მერე სხვას ვისმეს მეტის მოგებით
 მიგყიდი. აქამდისინაც გავუყიდდი, მაგრამ მეცოდებოდა მისი
 სიღარიბე...

— თუ ღარიბია, მაშ ყოველ დღე ჩაის რაღა სვამს და
 ისეთს ძვირს, კარგის ხარისხის ბურღულს რად იღებს ხოლმე

ჩვენგან და მერე კი ველარ გვიხდის ხოლმე ჩვენს ვალს?!—
 უფრო მეტის მღელავარებით ელაპარაკებოდა მალკა.

— შენ მართალი ხარ, მალკავ, დაეთანხმა ქმარი.—ერთის
 კვირის შემდეგ სასამართლოში ვუჩივლებ და რამდენიმე თვის
 შემდეგ სახლს წაფართმევ.

— უნდა წაართვა, უნდა წაართვა, მაშ! დაათავა ლაპარაკი
 მალკამ და ისევ დაეთარს დაუწყო ღირღიტი. არც ერთი სხივი
 მთვარისა ამ დაუთრის ფურცელს არ მოხვედრია.

მთვარე კი უფრო მალლა - მალლა მიცურავდა და მისი
 სინათლე მთლად ვერცხლის ფერად გარდაქცეულიყო. არე-
 მარეც ვერცხლის ფერითვე მოეფინა. ამ ნათელში ჩუმად აღმარ-
 თულიყვნენ ზამბახები ბაღისა, რომლის წინ კარებთან იჯდა
 ადამიანი, ძალიან მგზავსი ქვის ქანდაკებისა. დრო გამო-
 შვებით აიღებდა მალლა მაგრად მოკუმშულს მუშტს, თითქოს
 ვისმეს ემუქრებო, და მერე ისევ ძირს თავის მუხლზედ დაუ-
 შვებდა მძიმე ლოდით.

სიკვდილი სწევოდა მის სახლს და მისი შვილი ემსხვერპლა
 მას. ბაღის წნულთან ქალების გროვა იდგა და ერთანეთში
 ტუტუნობდნენ.

— დილას აქეთია ესე ზის გაშეშებული და ხმას არავის
 სცემს!

— მეც რამდენჯერ მივსულვარ, მითხოვნია და დამირწ-
 მუნებია, რომ ეს ყველა ღეთის ნებით მოხდა, მაგრამ, თითქოს
 დაყრუვდ-დამუნჯდაო, ძირს დედამიწას ჩასცქერის და მომაკვ-
 დავი ძალღივით ქშინავს.

— ხუმრობა ხომ არ არის, რომ კაცმა დაჰკარგოს იმის-
 თანა შვილი, რომელიც ძმისებრ მოესწრო და მეგობრობის შემ-
 წეობას უწევდა. ელოცნა მაინც, ვისმეს გამოლაპარაკებოდა...

— იქნება ენა ჩაუვარდა?

— ან იქნება გონება დაჰკარგა?

— ქრისტიანებო! აბა შეხედეთ, მუშტით როგორ ემუქრება
 ვილაცას, გიჟივით არის!..

— ქსენდზიც რომ მიდიოდა იმათგან, ამბობდა: „უბედურობა ეწვევა ამ კაცს. თუ ტირილი არ დააწყო, შეიძლება ჭკუაზედ შესცდეს“ო. იგი დიდხანს ელაპარაკა ამ საცოდავს სხვა და სხვა წმინდა საგნებზედ, ლოცვებს უკითხავდა და მერე, რომ ავადმყოფთან დაიბარეს, მითხრა „შეიძლება ჭკუაზედ შესცდეს, თუ არ იტირებსო“!

ის კი, ვისზედაც ეს დედაკაცები ტუტუნობდნენ, ქვასავით უძრავად იჯდა და ხამუშ-ხამუშ მუშტებს ატრიალებდა ჰაერში, თითქოს ვილასაც ემუქრებო. იგი არც მთვარეს უცქერდა და არც იმ ჯვარცმას, რომელიც მთვარის შუქზედ უფრო ბრწყინვალედ მოსჩანდა.

მთვარეს არ უცქეროდა აგრეთვე, თუმცა შეეძლო სანათურიდან მისი დანახვა, მარტოხელი დედაკაცი, რომელიც ვიწრო ქოხში დაგლეჯილ ლოგინზედ იწვა. მთვარის სხივი მის თავს ხვდებოდა და თითონ კი ჭერში იცქირებოდა.

გამხდარი სახე დამბლისა, მაგრად მოკუმშული ტუჩები, ანთებული ცეცხლივით, ყველა ესენი ერთად ხატავდნენ მისს სასოწარკვეთილებას და საშინელს ტანჯვას. უკვე ორი წელიწადია ასე დევს ლოგინზედ და მშიერი კი არ ჰკვდებოდა, რადგან ისეთი კეთილი ადამიანებიც გამოჩნდნენ, რომლებიც ყურს უგდებდნენ და ასაზრდოვებდნენ. სასტიკი ფიზიკური ტანჯვანი უფრო ნაკლებად ჰკოდავდნენ მას, ვინემ მწარე ირონია, რომლითაც სავსე იყო მისი გული და ბაგენი. განა შესაძლებელია, რომ ასე დაივიწყონ და უპატრონოდ დასტოვონ იმათ, ვინც ასე ძლიერ უყვარდა მას და ვისაც ასე ერთგულად ემსახურებოდა? სად არიან ეხლა იგინი, ვის სარჩოსაც პატრონობდა, ვის სურვილებსაც ასრულებდა, ვისაც ავადმყოფობის დროს უვლიდა და რომელთა ზარალსაც დასტიროდა, როგორც საკუთარს? ხშირად სტკივა ხოლმე საცოდავს ყველასათვის უსარგებლო ფეხები, მაგრამ უფრო ხშირად კი დაობლებული და მოტყუებული გული. მთელი დღე და ღამეები დევს იგი ასე უძრავად მარტოდ-მარტო, ზოგჯერ მშიერიც, და ნაღვლიანი ჰფიქრობს ხოლმე:

— ან იქნება ქვეყანაზე კეთილი ადამიანები აღარ არიან?
ან იქნება ღმერთიც არ არსებობს?

ერთს ღამეს, როდესაც მეტის-მეტად იტანჯებოდა, თავის თავს უპასუხა:

— ალბად, ღმერთი არ არსებობს!

და ამ ღამის შემდეგ, ბოროტება, რომელიც აქამომდე მისთვის სრულიად უცნობი იყო, უღრღნიდა მას გულს და წყევლა-კრულვა, რომელიც თავის დღეში წინად ფიქრადაც არ მოსვლია, ეხლა მის გონებაში მწერებივით ირვეიან. მის გარშემო სიჩუმე მაინც ყოფილიყო! მაშინ ცოტათი მაინც მოისვენებდა! მაგრამ სად არის! აი ეხლაც, სწორედ მის კარების წინ ჯოჯოხეთური ყვირილია—ამ ქობის პატრონი ეჩხუბება თავის მდგმურს. პირველს (ობუხოვსკისას) აქვს სახლი, მაგრამ დიდ ვალშია, მეორეს კი ორი შვილი ჰყავს და მათ გამო-საკვებად საზრდო კი არ მოეპოვება.

და ორთავენი ერთმანეთს ბედნიერებას აყვედრიდნენ.

— მე რომ საკუთარი სახლი მქონდეს, მის მეტი არა მინდოდა-რა,— ეუბნება ერთი.

— მე რომ შვილები მყავდეს, სხვა ამის მეტი არა მინდო-და-რა,— უყვირის მეორე.

— თუ-კი მაგ სიკეთეს მიზამთ, წაიყვანეთ ორივე ჩემი შვილი, აჭამეთ, ჩააცვიოთ და თქვენი იყოს.

— მაშ შენ ჩემი ვალები გაისტუმრე!

ყოველთვის ასეთი საშინელი ყვირილი და ლანძღვა-თრე-ვა ესმოდა საცოდავს დამბლას, ყველა ეს უნდა აეტანა და აქედან გაქცევას ხომ ვერ შესძლებდა. გონებაში სულ წყევლა-კრულვა უტრიალებდა და ესევე ტუჩებით წაატუტუნა. გონე-ბაში ისევ იგივე კითხვა დაებადა: ან იქნება კეთილი ადამი-ანები აღარ არიან? ალბად, ღმერთიც არ ყოფილა?! და ბნელმა აზრმა ღრუბელივით გაუარა გონებაში: „ალბად, არ ასებობს.“

მთვარეც გასრიალდა და სწორედ ეკლესიის სამრეკლოს თავზედ დაადგა. საყდრის გალავნის გვერზედ, ხეების ჩრდილს ქვეშ, რაღაცა პატარა არსება მოძრაობდა. არც თუ ქონდრის-

კაცი იყო, არც თუ კუზიანი. ის იყო ბავშვი, რომელსაც ზურგზედ კართოფლით სავსე ტომარა წამოეკიდნა. რის ვაი-ვაგლახით მოათრევდა იგი თავის მძიმე ტვირთს და მისი სიარული ფოფხვას უფრო ჰგავდა: ჩაელუნა ძირს თავი თითქმის დედამიწამდე და ისე მიფოფხავდა. ხამუშ-ხამუშ საშინლად კენესოდა და ოხრავდა და უფრო ძირს ხრიდა თავს, რათა სახელოთი მოეწმინდა წურწურა ოფლი და ცრემლები... ეს პატარა ქიანქველა თავისზედ დიდს ტვირთს სოროსაკენ მიათრევდა. ეს პატარა აბელი, რომელსაც რომელმალაც კაენმა წამოჰკიდა ტვირთი, წარმოადგენდა სიმბოლოს კაცობრიობისას, რომელიც თავის მხრებზედ ატარებს ბედისაგან ნაანდერძვეს ტვირთს!.. რის ვაი-ვაგლახით გაცოცდა ვაქრობის მოედანზედ და ერთს ვიწრო შესახვევში მიიმალა. ამ დროს მთვარე უფრო ზევით ავიდა, ზედ შუა გულ ცაზედ გაჩერდა და იქიდან უხვად აფრქვევდა დედამიწაზედ კაშკაშა სხივებს. ამ მთვარის შუქი ვერცხლის ფრად მოეფინა მენდელი, სასტუმროს იმ ოთახის იატაკს, რომელშიაც მგზავრი-ქალი იყო დივანზედ წამოწოლილი, და სახე კი ბალიშში ჩაემალა.

სრულიად უძრავად იწვა და ეტყობოდა, რომ ან ეძინა და ან ისეთი მწარე ფიქრების უბსკრულში სცურავდა, საიდანაც არც ძირი სჩანდა და არც ქვეყნიერების ხმა ისმოდა. ამ დროს მოესმა შორიდან ფოჩტის ეტლის ზარის ხმა, რომელიც პირველად სუსტი იყო და თან და თან კი ძლიერდებოდა. ვილაც მოემგზავრებოდა იმავე გზით, რომლითაც ეს ქალი მოვიდა. მოდის და დაე მოვიდეს! იმას ქვეყნიერებაზედ არაფრისა ენაღვლებ! უცბად მისი გული შემდეგმა მოულოდნელმა აზრმა გამსქვალა:

— იქნება ის იყოს?...

და ეს სიტყვები შეუერთა თავის ირონიულს სიცილს. განა ეს სასაცილო აზრი არ იყო? სულელი გული დამორჩილებოდა ასეთს უაზრო, სულელურს იმედს! იგი აქ? რისთვის? ამის საძებნელად? ამისთვის სასწაული იყო საჭირო!

ზარის ხმა უფრო ძლიერდებოდა და ახლოვდებოდა. ქალმა აიღო მალლა თავი და გასწორდა მაგრამ იმდენი ძალა კი ვერ მოეკრიბა, რომ განეფანტა ჩაძახილი სულელურ იმედისა.

— იქნება, შეიძლება...

და ისევ ირონიული ღიმილი გამოკრთოდა მის ტუჩებზედ.

— ვითომ ის შენსკენ წამოვიდოდა, მოგძებნიდა? ეს ისეთივე ზღაპარია, როგორც სამოთხის ფრინველები, მომღერალი ხეები და უკვდავების წყარო! რომ ის აქ მოვიდეს, ამისთვის სასწაულია საჭირო.

ზარის წკარუნი უფრო ძლიერ ისმოდა და შესწყდა იგი მენდელის სასტუმროს წინ. მგზავრი ქალი დივნიდან საჩქაროდ წამოხტა.

— აქ დადგა!..

ეს იყო იმედის წამოძახილი, რომელიც შეწყვეტილ იყო ირონიულის კითხვით:

— მერე რა მოხდა? გგონია, რომ ეს ადგილი რჩეულთა, ბედნიერთა ადგილია?! გონს მოდი! ეს საზოგადო სასტუმროა!

— არა, არა! ვილასიც ფეხის ხმა ისმის... ხმაც!.. ვისია? ღმერთო ჩემო! ეს იმის ხმაა! იგი ამ ქალის სახელს ახსენებს, მას კითხულობს. სასწაული მოხდა!

თავისი ნაზი ხელებით მაგრად უჭერდა მაგიდის კუთხეს და წინ წამოიხარა ისე, რომ მთვარემ ზედ სახეზედ შემოაშუქა.

— თქვენ... აქ?..

იგი ჰკითხავდა ისევე, როგორც ადამიანი, რომელიც ხედავს რასმეს და თვალებს არ უჯერებს. ეს ხომ მართალი იყო. იგი საჩქაროდ მიუახლოვდა ქალს და ხელი მისცა.

— თქვენ აქა ხართ? როგორ, რისთვის?

— რისთვის, როგორ? გაიმეორა მოსულმა ისეთის ხმით, რომლის გავგანებაზედ დიდი ხანია იმედი დაჰკარგა — ველარ გავიგონებ ვერასოდესო! და ამასთან გაიცინა იმ სიცილით, რომლის ხმას ანაცვალებდა თვის დიდებას, მის გუნდრუკთა მკმეველ და მადიდებელთა ტაშის ცემას, რომლითაც მას ყველ-

გან და ყოველთვის ხვდებოდნენ, მისცემდა თვის სახელს, აღტაცებას, დიდებას!..

ყმაწვილი კაცი დაჯდა და, გახარებულმა, მხიარულად დაუწყო ლაპარაკი:

— თქვენ გიკვირთ, რომ მე აქ მოვედი? ეს თქვენ რად გაკვირვებთ? ეს ხომ სულ უბრალო რამ არის! სადაც დაგტოვე, იქ ვერ გიბოვე და მეც უკან საძებნელად დაგედევნე. ასე კითხვა-კითხვით ქვეყნიერობის საზღვარს გადავცდებოდი და მგონი მის განაპირას უკვე მოვედი. მაგრამ ბარგი, რომელიც თან მოვიტანე, ძალიან მძიმეა: იგი დატვირთულია წყენით, სიბრაზით, შეურაცყოფით, საყვედურით... ამ ლაპარაკის დროს აიღო ქალის ხელები და ტუჩებზედ მიიღო.

მის თავის დახრაში მოწიწება-პატივისცემა იხატებოდა და მის ხანგრძლივ კოცნაში—სიყვარული. ქალმა ორივე ერთად იგრძნო და დამტკნარი, გადატანილის ტანჯვისაგან, ახლად გაიფურჩქნა, მისი სახე ვარდის ფერად აენტო, მოულოდნელის ბედის ღიმილისაგან მთლად ჰკანკალებდა და ღიმილით იმეორებდა:

— წყენით! სიბრაზით! რისთვის?

— იმ მოუსვენრობისათვის, სასოწარკვეთილებისათვის, ტკივილებისა და დარდისათვის, რომელიც მე თქვენ მომივლინეთ...

— ყოველ წუთს, ყოველ ღღე ექვებით, ურწმუნოებით ვიყავ გამსჭვალული...

— აგრეთვე მეც, გააწყვეტინა ქალს სიტყვა ახალგაზრდა კაცმა.

— მაშ თქვენ არ გჯეროდათ ჩემი სიყვარული? ჩაეკითხა ქალი.

— დილით რომ მინდოდა დამეჯერა, სალამოთი ვეჭვობდი. ყოველი წუთი ამ კითხვას მაძლევდა: ეს შესაძლებელია? მეორე წუთი უპასუხებდა ერთხელ: „სწორედ“ და ათასჯერ კი: „ეს შეუძლებელია“.

— ჩემი წუთებიც ვგრე ესაუბრებოდნენ ერთმანეთს...

— თქვენ ეგრეთ დიდებაში ხართ!.. მე კი ერთი იმ ქია-
ლუათაგანი ვარ, რომელნიც თქვენ გარშემო ტრიალებენ და
ყველა მათგანი ერთმანეთს ჰგავს...

— თქვენ მაღალი საზოგადოებიდან ხართ... მე კი იმ
გუნდს ფრინველებისას ვეკუთვნი, რომლის სიმღერას ყველა
მოწიწებით, სიამოვნებით ყურს უგდებს, მაგრამ მასთან
ტოლად ფრენა კი დიდხანს არავის ებიტნავება, იქნება იმიტომ,
რომ იგინი მეტად მაღლა ფრინავენ...

— მე ვლუმდი და მასთან ვფიქრობდი: ღირსი არ ვარ
მეთქი! ჩემს სიჩუმეში სიამპარტაენე იფარებოდა.

— მე კი ვფიქრობდი: არ ვუყვარვარ მეთქი! მეც ჩუმად
ვიყავ, ველოდი სიტყვას...

— და იმ დაუფიწყარ და ბედნიერ დიდი ხნის ქუკუკუკის
დროს არც შენ არც მე ეგ სიტყვა არ წარმოგვიტქვამს...

— ჩვენ იმ ძვირფას, საუცხოვო დროს, რომელსაც ჩვენ
ერთად ვატარებდით, ერთი წუთი ისეთი არ ყოფილა, რომ
„გულს გულისათვის ეთქვა“.

— და ამისთვის წამოხვედი .. თავი დამანებეთ?..

— სრულებითაც არა! ეგ მე უნდა გითხრათ: „თავი დამა-
ნებეთ მეთქი!“ აი, ეს რამდენი დღეა, თვალებს გავახეღე თუ
მოვხუჭავ, სულ იმას ვიმეორებ: „თავი დამანება“. მაშ რა უნდა
მეფიქრნა, როცა წახვედით თქვენს სამშობლოში და დიდხანს
არ ბრუნდებოდით... აქ რა არის გასაკვირველი? ყველაზედ
ძვირფასი ხომ სამშობლო მხარეა... მოვიდა ამბავი, რომ თქვე-
ნის ცხოვრების ბექედში საუცხოვო მარგალიტის თვალი იქ-
ნება მალე ჩასმული.

— და თქვენც დაიჯერეთ?

— დავიჯერე. და განა ეს მართალი არ არის?

— ის მართალია, რომ ტანჯვის დრო დამიდგა და ჩემს
თავს ვუთხარ: „კმარა“ - მეთქი. გავკიმავე ძალზედ იმ ძაფს,
რომელიც დღითი-დღე ჩემს გულს სწვდება, და სრულიად გავ-
წყვეტ მეთქი... წავალ და ვეცდები ყველაფერი დავიფიწყო
მეთქი. დრომ დიდმა გაიარა... მაგრამ არაფერი გამიწყვეტნია

და არც არა დამეიწყნია - რა. დავბრუნდი და ის ადგილი დამხვდა ცარიელი, სადაც ყოველივე დავტოვე, რაც კი ჩემთვის სანატრელი ჭ ძვირფასი იყო! წავიდა, გაიქცაო! ფრთები რომ მსხმოდა, გაფვრინდებოდი, მაგრამ მე, ადამიანის შვილს, სად მომეპოვება. ამისათვის, შიშით დაბრმავებული, აჩქარებით გამოვექანე თქვენკენ, ჩავჯექი მატარებელში და გამოვფრინდი ორთქლის ფრთებზედ...

— მარგალიტის თვალი? — მორცხვად ჰკითხა ქალმა.

— ის სხვა ბრილიანტთან ჩაჯდება, სხვის ცხოვრების ბექედში. რასაკვირველია, ჩემზედ უფრო ძვირფასზედ.

— მაშ აგრე ყოფილა, მე კი მეგონა... — და მერე ჩუმად დაათვა:

— რომ ის ძაფი, რომელზედაც ჩემი სიცოცხლე ეკიდა, აბლაბულა იყო.

— და ამიტომ დასტოვე ყოველისფერი და ამ უცნაურს გზას დაადეგ? ოხ, შე არა კეთილო და ურწმუნო არსება! თავის საკუთარის ძალის, თილისმის რწმენა კი არ ჰქონდეს კაცს და ასე მალე კი იჯერებდეს რაღაცა დაუჯერებელს ამბავს. წამოხვედი და სად? უდაბნოში, ქვეყნიერობის საზღვარზედ? მიყრუებულს, საქაგელს ადგილას!.. განა ეს კარგია? ეგრე უნდა მოიქცეს არსება, ეგრედ ძვირფასი ქვეყნიერობისათვის, აგრეთი მშვენიერი, კეთილი, მეტად კეთილი?!

აიღო მისი ხელი და კოცნა დაუწყო; მერე აქეთ - იქით მოიხედა და მალლა მზიარულად წამოიყვირა:

— მაგრამ არა, ეს კუთხე სრულიადაც არ არის ცული! პირიქით, რაღაც არა ამ ქვეყნიური, — სამოთხის მგზავსი კუთხეა. მთვარეს ნათლით მოეფინა მთელი ოთახი და ნაგავი და ლაქები ოთახისა რაღაც ზღაპრულ სიმშვენიერედ, სურათ-ხატებად გარდაექმნა. კარებთან ნაყარი ბზე, ჩალაბულა ისე ბქყვრიალებდნენ, როგორც ძვირფასი ნათალი ქვები და ყველა იქ მყოფი საგანი ციმცემებდა — მოძრაობდა სარკმლიდან შემოსულ სუნნელოვან ნიავისაგან. ამას უფრო ამშვენიებდა და ალამაზებდა ის დიდი სიხარული, რომელიც იმ ვაჟ-

კაცის სახეზე გამოკრთოდა, რომელიც მუდამ მხიარულად ილიმებოდა, უყვარდა სიცილი და ტანჯვა კი ეჯავრებოდა. იმან ეხლა იპოვა ის, რაც დაჰკარგა, გადააბა ის, რაც მას ვაწყვეტილი ეგონა, და ამისათვის განუსაზღვრელად ჰხარობდა. ქალი კი ამ ამომავალს მზის სხივებს ისე არ გაუხარებია, ცხოვრებას მისთვის ძლიერი დალი დაესვა; ტანჯვას მის სულის სიღრმემდის ჩაეღწია და პირველს ბედნიერს წუთს ასე უცბად ვერ გაექარვებინა და ეს ტანჯვას გულიდან ვერ ამოეგლიჯა.

მის ტუჩებს ღიმილი არ მიჰკარებია, როდესაც ეუბნებოდა:

— თქვენ სთქვით: „ამ უცნაურს გზას დაადექო!“ ეს ერთად-ერთი-ღა დაპრჩენოდა. თქვენ კარგად იც-თ, რომ მე ყოველგან გზა ხსნილი მაქვს. იმ ფრინველს, რომელიც მალლა ჰფრინავს და კარგად ჰგალობს, ყოველთვის გზა ხსნილი აქვს. მაგრამ მე თვითონ კი არც არავინ და არც არაფერი მინდოდა იმის მეტი, რომ ჩემს ბაგეთ შეესვენათ ყოველ-დღიურ ძალდატანებულ ღიმილისაგან და აგრეთვე მსურდა ჩემი თვალთამხედველობა გამესწორებინა, რადგანაც ჩემი ცხოვრება თან-და-თან ბუნდოვანდებოდა, ინისლებოდა და ცხოვრება აუტანელი გახდა ჩემთვის იმ წუთიდან, რა წუთიდანაც თქვენ გაჰქრით.

— თქვენ! — გააწყვეტინა ლაპარაკი ყვედრებით.

— მე წავედი იქ, სადაც შემეძლო სრულიად ჩუმიად ვყოფილიყავი და ცხოვრებისათვის ნაკლებად მეცქირნა. მართლა-ც-და, ისე დიდხანს ვტრიალებდი თქვენს საზოგადოებაში, რომ მივეჩვიე მუდამ ჩემი თავისთვის მეთქვა, რასაც დავინახავდი: ეს იმას უნდა ვუჩვენო მეთქი! თუ გავიგონებდი რას-მეს: ამას ეუამბობ იმას! თუ ცხოვრებაში რაიმე სიძნელე შემხვდებოდა, ვიტყოდი: ამას იმისთვის აღვასრულებ! თუ რაიმე სიამოვნება—იმას გავუნაწილებ მეთქი! რაც აზრი, ფიქრი მომადგებოდა, ვიტყოდი: ყველაფერს იმას გავუზიარებ! ყველა სიმღერაზე ვიტყოდი: იმას ვუმღერი მეთქი!.. ასე რომ, როდესაც თქვენ აღარ სჩანდით, აღარ ვიცოდი, რა მექნა, ვისთვის-ღა გამეზიარებინა ყოველივე ეს! თქვე უღმერთონო, რატომ არ მითხარით, რომ ეს მხოლოდ გამოცდა იყო? მაშინ ჩემს

თავს აღარ ვეტყვოდი: იმის მეტად აღარასოდეს მეთქი. ზოგჯერ კიდევაც ვისაყვედურებდი: ადამიანმა სხვის ცხოვრებაში ფეხი შესდგას, იქ ადგილი დაიჭიროს და მერე კი სამუდამოდ დაანებოს თავი! მიიპყროს მთლად ვისიმე ყურადღება, მისით იმედოვნებდეს და იგი სამუდამოდ დასტოვოს! ქვეყანაზედ იმის მეტი აღარაფერ ეპიტნავენოდეს, დაუახლოვდეს, დაუმეგობრდეს და მერე ხელი ჰკრას და უკუ აგდოს იგი?!. ღმერთო ჩემო! განა არ ვიცი, რომ ამდენი არ უნდა ვილაპარაკო, მაგრამ ისეთ ღიბხანს ვიყავ ხმა-ჩაკმენდილი, გაჩუმებული, გული ისე ბოღმით აივსო, რომ ეხლა, როდესაც ჩემთან დაბრუნდი, ჩემთან ხარ, ყოველისფერს ვიტყვი... შენ იყავ ჩემი თვალის სინათლე, გულის სიხარული, ბავთა ღიმილი, მთლად ჩემი ცხოვრების გვირგვინი—დამამშვენებელი, ურომლისოდაც ცხოვრება ჩირადაც აღარ მიღირდა. ცხოვრებამ ფასი დაჰკარგა ჩემს თვალში.

შენ იყავ ჩემი მიზანი, რომლისაკენაც მიისწრაფოდნენ: ოცნება, ფიქრი და გონება, იყავ ძალა ჩემის სიმღერებისა, როდესაც ვმღეროდი! შენ იყავ სიხარულის სხივად, როდესაც გავიდვიძებდი და უკანასკნელ სურათ-ხატად, რომელიც აღიბეჭდებოდა ხოლმე ჩემს თვალებზედ ძილის წინ წუთში!.. უცბად... საღდაც გაჰქრით! თავი დამანებეთ! მე რა უნდა მექმნა ამ შემთხვევაში? თავი მომეკლა? შენ კარგად იცი, რომ მე ღვთის მოყვარე ვარ, მან მომანიჭა სიცოცხლე. ღმერთთან ბრძოლა არ შეიძლება... ამასთან დედა მყავს... დები... მაშასადამე, სიცოცხლე საჭირო იყო.

მხოლოდ იქ, სადაც შემეძლო ჩუმად ვყოფილიყავ, ძალდატანებით არ მეღიშნა და რაც შეიძლებოდა ნაკლებად დამეჩანხა სიცოცხლე... მე წამოველ ყველასათვის უცნობ სამშობლო ქვეყანაში და იმით მაინც ვგრძნობდი ჩემს თავს ბედნიერად, რომ შემეძლო თავისუფლად ამომესუნთქა, გული და გონება შემესვენებინა. იგი გული აღარაფერს აღარ გრძნობდა და ორს სიტყვას იმეორებდა: აღარ არის!.. თავი გამანება!.. ამ ღროს ქალმა საშინელი მწარე ქვითინი ამოუშვა, იგი კი განუსაზღვრელის სიხარულით ეუბნებოდა:

— ეხლა ხომ აქა ვარ? მე ხომ შენს ახლო ვარ! დაიმ-
შვიდე გული, რომელიც არ ჩუმდება და სტირის. ეს განა
შესაძლებელია? შესაძლებელია, რომ ასე განუსაზღვრელად
გყვარებივარ, მე კი, სულელს, ფიქრადაც კი არ მომსვლია ეს!
მე ვეჭვობდი!.. და კინაღამ სრულიად არ დავკარგე იმედი...
კინაღამ ჩემმა ამპარტაენობამ არ იმსხვერპლა შენი უმანკოება
და ჩვენი ბედნიერება?!. ნაკურთხი იყოს ის წუთი, როდესაც
მე შენს საძებნელად გამოვემართე!

— ნაკურთხი იყოს ყოველი ის წუთი, რომელიც ჩვენ
გვაახლოვებდა ერთმანეთთან! შემდეგ ვაჟ-კაცმა დაუწყაოთხოვნა:

— აღსდევ, სინათლეზედ გამოდი. შენ სრულიად დაჩრ-
დილული ხარ და კარგად ვერ გხედავ. იქნება მთვარის შუქის
ბრალია, რომ ასეთი გამხდარი და გამოცვლილი მეჩვენები?
მე არასოდეს თავს აღარ დავანებებ, ოღონდ კი ჩემი ყვავილი
ნუ დაჭკნება. რამდენა ხანია არ მინახავხარ და შენი სიმღე-
რა არ ვამიგონია. შენი სიმღერები — ეს ის ფრთებია, რომლის
საშუალებითაც ავფრინდებოდი ხოლმე ჩემს „მე“-ზედ მაღლა,
ანკარა წყაროა, რომლის საშუალებით უფრო სპეტაკდებოდა
და მაღლდებოდა ჩემი გული და სული. იქნება რომელიმე
სიმღერა იმღერო? გახსოვს, შენ რომ გიყვარდა? იმღერე!

— კარგი, მიუგო მან.—მე ვგრძნობ გულში ზღვას ჰანგე-
ბისას და მინდა მაღლობა გადავუხადო ღმერთს, შენი თავი
რომ დამიბრუნა იმისთვის და აგრეთვე შენ, რადგან არ დამა-
ნებე თავი! ადგა მაშინვე, ხელი - ხელს გადახვიეს და მივიდა
გაღებულ ფანჯარასთან, რომლიდგან მოჩანდა მოკაშკაშებული
ცა. სწორედ ამ დროს მოესმა ხრინწიანი ხმა:

— იქნება გსურთ სამოვარი მოგართვათ?

შეშინებულმა თავი მაღლა აიღო და დაინახა დივანთან
მდგომარე გიტლია მოკლე კაბაში და დაგლოჯილ ზედა-ტანით.
გიტლიამ გაისწორა გძელი შავი თმა და გაიმეორა:

— იქნება გინდათ სამოვარი მოგართვათ?

იგი გრძნობდა, რომ გონება სრულიად ერეოდა და შე-
შინებულმა წამოიყვირა:

— საჭირო არ არის, მაღლობელი ვარ! მე არაფერი მსურს.

გიტლია ოთახიდან გავიდა. ოთახში სრული სიჩუმე იყო. მას კი ეძინა და სიზმარს ჰხედავდა... სინამდვილე კი ის იყო, რომ მან სრულიად დასტოვა...

ლამაზი, მოხდენილი, მაღალ საზოგადოებაში მიღებული და ამასთან, უექვევლია, მზიარული, იგი სცხოვრობს სადღაც, მხოლოდ კი არა ამისთვის, ამ ქალისათვის. ქვეყნიერობაზედ არსებობს არამც თუ მარტო ფიზიკური სიკვდილი, არამედ სხვანაირიც. იგი სცხოვრობს სადღაც და, უექვევლია, ბედნიერად, ამისთვის კი იგი მკვდარია. და ეხლა იმ ქვეყნიდან მოსული ძილში ელანდება და სთხოვს მას: „იმღერე“-ო. მას ამისი სიმღერა ძალიან უყვარდა და ეს იყო მიზეზი, რომ ესე ძლიერ შეიყვარა ეს არსება.

სიმღერა ამ ქალისათვის ულეველი განძი იყო, იგი თვით ღვთაებისაგან ანთებული ვარსკვლავი იყო, მის შუბლზედ გაბრწყინებული და ამასთან ფარი, რომელიც მის სუსტს გულს მუდამ ჰფარავდა.

მაგრამ როდესაც იგი ამის ცხოვრებიდან განქრა, ამავე დროს განჰქრა მასში ის სულის აღფრთოვანება, აღტაცება, რომელიც წინად ამკობდა. ამ დღიდან მისი მდიდარი ჰანგები, ხმებიც განშორდნენ. დიდის მწუხარებისაგან და უბედურობისაგან დაბნედილი გული სამარისებურ სიჩუმეს, სიცარიელეს-ლა წარმოადგენდა. სიმღერის სურვილიც კი მოუჩლოუნგდა. იგი უცბად გამოეცხადა ძილში და სთხოვა: ემღერა! და მისმა სიზმარში მოჩვენებულმა თხოვნამაც-კი აღადგინა მასში ის, რაც უკვე დამარხული ჰქონდა.

ხშირად ღმერთი სამუდამოდ წაგვართმევს ხოლმე, რაც ჩვენთვის ძვირფასია და მხოლოდ ერთი წუთით სიზმარში მოჩვენებით-ლა დაგვიბრუნებს...

დადგა ფანჯარასთან, ცას და დედა-მიწას თვალი მიაგლმოავლო, ჩამოშვებულ ხელების თითები ერთმანეთში მაგრად გადააწნა და მის გულიდან მსწრაფლ ამოჩქებდა სიმღე-

რათა ნაკადული—ხმების ზვირთები. როგორც წითელმა ცხელმა სისხლმა, მისმა სიმღერამ ისე ამოიჩქეფა მის გულის ტკივილებიდან, რომელიც არც ერთს წუთს არ უცხრებოდა, რადგან არც ერთი წვეთი განმკურნავი ნივთიერებისა არა ხვდებოდა მას.

იგი სიმღერა კი არა, არამედ გულიდან ამონაზვირთი ხმა იყო, მხოლოდ კი გახვეული საუცხოვო მშვენიერების ფორმაში. ამ ხმათა ძალით იგი კაცობრიობას ამცნობდა ქვეყნების იმ სიმართლეს, ქეშმარიტებას, რომელიც მწუხარებაშია დაფარული. ყველაფერი შეიძლება შეცდომად გვეჩვენებოდეს, მხოლოდ იგი (სიმართლე ქეშმარიტება) არს სინამდვილე; ყველაფერმა შეიძლება გვერდი აგვიქციოს და მხოლოდ იგი არ მოგვატყუებს. ყველაფერი წარმავალია, მხოლოდ იგი რჩება უცვლელად. მომღერალი ქალი დამღეროდა საზოგადოდ მწუხარებას და ამავე დროსვე თავისს საკუთარს მწუხარებასაც. იგი თავის ძლიერის და გამსქვალავს ხმით ჰფენდა მიდამოს ყოველდღიურს ვარაშს ცხოვრებისას. ეს ხმა საესე იყო საშინელის ტანჯვით. პირველად მაღლა ჰაერში დაწკრილებდა, ხატავდა რა განუსაზღვრელ სასოწარკვეთილებას, შემდეგ დაეშვა ძირს და დედამიწას მოეფინა.

ამ დროს როხლია რიღასთვისაც დაფუსფუსობდა სახლში და თან ლანძღავდა თავის ქმარს. ცოტას ხანს შესდგა და წითუტუნა:

— ეს რას ნიშნავს?

მენდელ შაპირიც, რომელიც გარეთ გასვლას აპირებდა, შესდგა და გაიმეორა:

— ეს რას ნიშნავს?

ერთს წუთს ყურს უგდებდნენ, შემდეგ როხლიამ ჩუმათ უთხრა:

— გავიდეთ გარეთ, იქიდან უკეთ გავიგონებთ.

სწორედ სასწაული მოხდა! როხლია მშვიდად და წყნარად ელაპარაკებოდა თავის ქმარს. გამოვიდნენ გარეთ. როდესაც ბნელს დერეფანში გადიოდნენ, იმ დროს სწორედ მომღერალ

ქალის კარებთან დედამიწაზედ რაღაცა გაენტხა. ეს გიტლია იყო, მაგრამ მათ იგი ვერ შენიშნეს. გარეთ გავიდნენ და ზეზელა ყურს უგდებდნენ.

მენდელმა თავი გააქნია და სთქვა:

— ასე მშვენივრად ის ქალი მღერის.

— ძალიან კარგად მღერის, სთქვა როხლიამ და თან დაუმატა:

— აი ბედნიერი ეგ არის! ამოდენა ბრილიანტები და ამისთანა მშვენიერი ხმა!

ამავე დროს თვალები მაღლა აიღო და ჩასჩურჩულა ქმარს:

— ხედავ, მენდელო, რა მშვენიერი მთვარეა?!

მენდელიც კარგად ჰხედავდა მთვარეს და იგი, ყოველთვის მშობრავი, ეხლა გაქვავებული უძრავად იდგა, ზემოთ იყურებოდა და სიმღერას ყურს უგდებდა.

ამ დროს მეორე სახლში პატივცემულს ხაიმ ციგლერს და მის ცოლს მალკას თავი დაენებებინათ დავთრისათვის, აელოთ მაღლა თავი და, რადგანაც მუდამ ერთმანეთის თანახმა ცოლ-ქმარნი იყვნენ, ერთხმად წამოიძახეს:

— ვიღაცა საუცხოვოდ მღერის!

უნდოდათ ანგარიში განეგრძოთ, მაგრამ რაღაცა უშლიდა მათ, ციფირებს რევდნენ და აზრები ეფანტებოდათ. აღდნენ და გარეთ გამოვიდნენ. ერთის წუთის შემდეგ მალკამ უთხრა:

— ვიცი ვინცა მღერის; მე უკვე ვიკითხე. ეს ისეთი დიდი ვინმე მომღერალია, რომელსაც სიმღერისათვის ბევრს ფულებს აძლევენ. ასე მშვენივრად მღეოდნეს და ამავე დროს დიდს ფულებსაც აძლევდნენ! აი, ბედნიერება თუ გინდა, ეს არის!

— თუ ბედნიერია, მაშ ასე მოწყენილის, სევდიანის კილოთი რად მღერის?

ჰკითხა ხაიმმა. მალკამ ამოიოხრა:

— მაგისი ხმა მე შიგ გულში მხვდება.

— მე კი მგონია, რომ მისი ხმა ცამდის ადის. ხედავ, მალკა, რა მშვენივრად ანათებს მთვარე?

სიმღერა უტბად შესწყდა. არც ერთმა მსმენელთაგანმა არ იცოდა, თუ რად შესწყდა ასე მსწრაფლად სიმღერა. იგი ქვი-
თინმა, მწარე ტირილმა შეაწყვეტინა. მომღერალმა ქალმა თავი
ძირს დაჭხარა და ხელები სახეზე მიიფარა. რამდენმამე წუთმა
გაიარა. მერე ისევ მალლა აიღო თავი, რომელიც ცრემლებით
იყო მორწყული.

ის ტკივილი, რომელიც აქამომდე მომღერალ ქალის
გულს აწვებოდა, როგორც ეტყობოდა, ამ ცრემლებში და ხმებ-
ში განქარვებულიყო, ვინაიდან, როდესაც სიმღერა მეორედ
გაისმა, მაშინ მომღერალის ხმაში ღრმა ტრაგიზმი აღარ იხა-
ტებოდა. ეს მშვენიერი არტისტი-ქალი და მასთან უბედური
დედაკაცი ცრემლთა-ფრქვევით მღეროდა თვის ბედის-წერაზე,
ბედნიერებაზე, რომელიც ზვირთთა ჩქეფას განეფანტა—თან
წაეღო, ოცნებით აგებულს სასახლეზე, რომელიც ეხლა მტვრად
ჰქცეოდა—დანგრეოდა. მღეროდა თავის გულზე, რომელიც
ასე დიდხანს ქანაობდა აბლაბუდის ძაფზე, შემდეგ ჩამოწყდა
იქიდან და ეხლა თვის სევდიანს სიმღერაში ემღერის და სჩი-
ვის იმას, რომ ძაფი გამოდგა მხოლოდ აბლაბუდათ. იგი სიმ-
ღერა ეხლა ამოყვირილს, ანგარიშ-მიუცემელს ხმას კი არ წარ-
მოადგენდა, არამედ გრძელს მუსიკალურს ფრაზებს, ბულბუ-
ლისებურ მიხლანკილ-მოხლანკილ სტვენა-სიმღერას; მასში იხა-
ტებოდა მრავალი კითხვები, რომლითაც იგი მიმართავდა ცას,
და ოხვრა, რომელსაც იგი მიდამოს უგზავნიდა. იგი სიმღერა
დარდით და ვარმით რწყავდა, ვითარცა მდინარე, იმ სოფლის
სავაქრო მოედანს...

მოედნის გარშემო სახლებიდან სანთლის სინათლე გამო-
ციმციმებდა. მცხოვრებნი ბანებზე გამოსულიყვნენ სახლებიდან
და ისე სულ-განაბულნი ყურს უგდებდნენ მის სიმღერას. რალმაც
დაარღვია მათი მყუდროება, მაგრად ჩაკეტილი კარები გააღე-
ბინა და გამოარეკა იგინი სუფთა ჰაერზე. ქუჩის ბოლოსაც თა-
ვები მთვარისაკენ აეშვირათ ბაღჩის ნარგიზებს და გულ-დასმით

თითქოს იგინიც ყურს უგდებდნენ ამ სიმღერას. ბაღჩის წინაც რომ კაცი იჯდა უძრავად, იმანაც დაიწყო ყურის გდება, თუმცა დაწყებისათანავე არ გაუგონია სიმღერა, სმენად გადაიქცა. რამდენიმე წუთის შემდეგ ხელები პირზე მიიფარა და საშინელი ქვითინი ამოუშვა გულიდან. ეს მისი პირველი ცრემლი იყო, თავის შვილის გვამზე დაცვიფნული. ამავე დროს აიღო თავი მაღლა და დაინახა მაღლა აღმართული ჯვარცმა. იგი უცქეროდა ჯვარცმას და თანაც სიმღერას ყურს უგდებდა. იქვე ხეებთან ამოფარებულმა დედაკაცებმაც წაიტუტუნეს ერთმანერთში:

— მაღლობა ღმერთს! მაღლობა ღმერთს! იტირა! ქკუიდან აღარ შეიშლება!

ერთმა მათგანმა კი შენიშნა:

— ეს სიმღერის ბრალია! ვისაც ასეთი ხმა აქვს, იგი ხომ მეფეა, როგორც უნდა, ისე იმოქმედებს ადამიანზე. აი ბედნიერება ეს არის! რა ხმით დაუჯილდოვებია ღმერთს!

პატარა ქობში დაგლეჯილს ლოგინში მწოლარე დამბლა ქალის მეტის-მეტი სიცხისაგან დახრაკული ტუჩებიც ამას იმეორებდნენ:

— ბედნიერი!

ამანაც იცოდა, თუ რა ფასი ადევთ კარგს მომღერალს ქალებს, რომელთა გზა ია-ვარდითაა მოფენილი და ფერადის ნამითაა მორწყული. იცოდა, თუ რა აღტაცებით და ტაშისკვრით ეგებება საზოგადოება ასეთს ადამიანს. ეტყობა, რომ ეს მომღერალიც ახალგაზდა ქალია, მისი ხმა ასეთი მდიდარი და მიმზიდველია. მდიდარიც უნდა იყოს!.. რა ბედნიერია!.. მაგრამ ამავე დროს მისი სიმღერა რად არის ასეთი გულ-ჩამწყვეტი და სევდიანი? იგი დედის ნანასავით მოქმედობს ადამიანის დაწყულულებულს გულზე.

იგი თვალებს თან და-თან მაღლა-მაღლა იწევდა, წინად იგინი სავსენი იყვნენ სასოწარკვეთილებით, ზიზღით, სიბრაზით და ბოლოს კი მისმა თვალებმა დაინახეს მაღლა ამართული ჯვარცმა და მთვარით მოსილი მისი ელვარება.

სიმღერა კვლავ შესწყდა. ვერცხლის ფრად მოსილს არე-
მარეზე სრული მყუდროება დამყარდა. ყველა სახლის წინ გა-
ჩუმებულები უძრავად იდგნენ ადამიანების ლანდები და სახლე-
ბიდან გამომქვრეტი სანთლებიც თავისის ციმციმით ამას იხვე-
წებოდნენ:

— კიდევ იმღერე, იმღერე!

მომღერალი სდუმდა. უცბად მალლა აიხედა და ჯვარცმა
დაინახა. დიდხანს იდგა ასე გაჩუმებული და ფიქრობდა. მისი
თვალები შორს, ძალიან მალლა იცქირებოდნენ, იმ წერტი-
ლამდე, რომლის იქით კაცის თვალისთვის ყოველივე მიუწოდ-
მელია. მისი მდიდარი და ამასთანავე დაჩაგრული გული შორს,
მისი ტანჯვის გამოუჩვეველ მიზეზისაკენ მიილტვოდა.

როდესაც განაგრძო მან სიმღერა, მაშინ ჰაერში ისეთი
განუსაზღვრელი მუდარება მოეფინა, რომ მან მთლად ცა და
დედამიწა მოჰფინა...

ამ წუთს მან იგრძნო, რომ მის კაბას ვილაცის ხელები
ეხება და ვილაცის თავი აწვება მას. დაიხედა ძირს და დაინახა
თავის ფეხებ წინ პატარა არსება.

იგი გიტლია იყო, რომელიც ჩუმად შეიპარა ოთახში და
როგორც მორცხვი ციცუნია, კედელ-კედელ მიიპარებოდა
მასთან და ამოეკრა მისს მუხლებს. მომღერალმა დაჰხედა და,
თავისი ხელი დაადო მას თავზე. ბექდის ზურმუხტის თვალმა
მწვანე ცეცხლივით აიელვარა ჰაერში და მისმა თეთრმა ხელმა
გაანათა მის შავ ხუკუქიან თმის კულულებში. უფრო მხურ-
ვალე ვედრება-მუდარება გაისმა ჰაერში; მუდარება, რომელ-
საც დედამიწა უგზავნიდა ცას: ყოველივე წყლის განკურ-
ნებაზე, ცოდვათა მოტევებაზე, სინათლის, სიბნელის გაფანტვა-
ზე, სასოწარკვეთილთათვის იმედის მინიკებაზე, დავრდომილ-
თა და ჩაგრულთა მფარველობაზე და ბოლოს სიმღერისა და
ცხოვრებისათვის ძალის მიცემაზე მათთვის, ვისი ბაგენიც მოლა-
ლოლნი და ნატკენნი არიან სიტყვებით და ძალდატანებით
ღიმილით.

კარების წინ მდგომი როხლია ჩუმათ ამბობდა:

— მინდა, ჩემო მენდლო, შენ შევირიგდე: ასეთი მშვენიერი ყოფილა ქვეყნიერობა და მასში თურმე ასე მშვენივრად მღერიან და განა ღირს-ლა ჩხუბი და დავიდარაბა!

მენდელმა, რომელსაც მთელი სახე უთრთოდა მეტის მღეღვარებით, შეხედა თავის ცოლს და განცვიფრდა, რომ ამ წუთს მისი თვალები ისეთივე ზეციურ მტრედის ფერნი იყვნენ, როგორც იმდროს, როდესაც იგი ოცის წლისა იყო.

იქვე მეორე სახლის წინ ხაიმ ციგლერი ეუბნებოდა თავის ცოლს:

— მალკა! მოდი და ობუხოვსკისას კვირა კი არა და ერთი თვე დავაცადოთ ვალის გადახდა?

— სჯობს, ხაიმო, ორი თვე დააცადო, — უპასუხა მალკამ და რადგანაც ივინი კეთილ განწყობილნი და თანახმა ცოლქმარნი იყვნენ, ამისათვის ერთსა და იმვე დროს აიხედეს მალლა ცისკენ და წაილაპარაკეს:

— დიდი არს უფალი!

მომღერალს ქალს ისე ეგონა რომ, მისი ხელი, რომელიც დადებული ჰქონდა გიტლიას თავზედ, მის გულის-ცემას გრძნობდა. თვალები ძირს დახარა. ეს ვინ არის? რა მოჩვენებაა? გიტლია ისევ მუხლ მოდრეკილი იდგა, წინ სინათლისაკენ წამოიწია სხეულით, გასწორდა და პირისახე კი მობრუნებული ჰქონდა მთვარისაკენ; გულზედ ხელებ დაკრებილი, სამოთხისებურ ნეტარებით აღესილი დიდი თვალები აღტაცებულის ღიმილით აღისფერ ტუჩებზედ — იგი საუცხოვო ლამაზ ქალად გარდაქმნილიყო, იგი ჰგავდა უზომო ლოცვით გატაცებულ და ექსტაზში შესულ ქმნილებას. მომღერალმა ქალმა ძლივს მოაშორა თვალი ამ თვისს მსმენელს და გარშემო მიმოავლო თვალეები.

მთვარის შუქზედ ყოველ სახლის წინ იდგნენ უტყვი, უძრავი, ადამიანთა ლანდები და სახლების ფანჯარებიდან გამომკრთალნი სანთლები თავის ციმციმით თითქოს ემუდარებოდნენ მას:

— იმღერე, იმღერე!

იგი კვლავ მღეროდა. იგი შეიპყრო ადამიანთა გულის დამონავების იმ გრძნობამ, რომელიც ამ ჰანგთა და ხმათა მე-

ფეთ, უბედურობის დროს, მაღლა, ძალიან მაღლა აიყვანს ხოლმე. ამ უბედურს ადამიანში არტისტმა გაიღვიძა და უფრო მეტად გაუღვია მას სულის სიმაგრე, გამბედაობა. ხელოვნების ღმერთამ აიღო მისი დაკოდრილ-დასერილი გული, შეასხა მას ფრთები და აღიყვანა იგი მაღლა, ძალიან მაღლა მის ცრემლთა და ტანჯვათა მოშორებით, და იმ სიმაღლიდან ამ ადამიანთა სოროთა გროვას—სოფელს დამღეროდა სიმღერას ნუგეშისას, მხნეობისა და ძალისას.

პატარა და ვიწრო უსუფთაო ქუჩაზედ ნუგეშის ღიმმა აუთამაშა პატარა ბავშვს სახე, რომელსაც ეს არის ეხლა მოეხსნა ზურგიდან კართოფილით სავსე მძიმე ტომარა და ეხლა ქაქანი, ტვირთისაგან შეწუხებული და მკვნესარე, იჯდა იქვე ხის გაღავანთან და ხელში კი პურის ყუა ეჭირა. რამდენიმე წუთია, რაც პური პირთან ჰქონდა მიტანილი, მაგრამ კი არ სჭამდა, თუმცა ამავე დროს მშვიდი იყო. რიდათიც იყო იგი გაკვირვებული, თუმცა თვითონაც კი არ იცოდა—რითი. ასე მშვენივრად არის არე-მარე განათებული. ვიღაცა ასე ხმა მაღლა მღერის და ყველა სახლებზედ მაღლა კი მოსჩანს ჯვარცმა, რომელიც ვერცხლის ფრად ეღვარებს და ბრწყინავს. პატარამ,—სიმბოლომ კაცობრიობისამ, რომელსაც ერთის წუთით მოეხსნა ზურგიდან თვისი უზარ-მაზარი ტვირთი,—იგრძნო შეღავათი და ერთს წამს წელში ტკივილებს აღარ გრძნობდა, თვისი გამხმარი ზურგით მიჰყუდებოდა ხის გაღავანს, თავი მაღლმა აეღო, მის სახეს მთვარის სხივი შესთამაშებდა, ღიმილით მაღლა იცქირებოდა და ასე ყურს უგდებდა სიმღერას.

არტისტი ქალი კი მღეროდა.

აღ. სოლოღაშვილი.

„ს ა მ ნ ი“ *

მ. გოტკისა.

თარგმნილი ივ. პოლუმორდვინოვის მიერ

ახალ ბინაზედ ილიამ მშვიდათ დაიწყო ცხოვრება და ახალ სახლი - პატრონებს როგორღაც მალე შეეწყო. დიასახლისის ტატიანა ვლასოვნას ეძახდნენ. ჩიტსავით მალხაზმა და დაულალავად მოქიკვიკე მოლაპარაკე ტატიანამ მეორე-მესამე დღესვე უამბო ილიას მთელი თავიანთი ცხოვრება.

დილით, როცა ილია თავისს ოთახში ჩაისა სვამდა, დიასახლისი ფართუკ აფარებული და მკლავებამდის დაკარწახებული ხელებით ცქრიალებდა სამზარეულოში, დრო გამოშვებით პირ მომცინარი გამოჩნდებოდა მის კარებში და ეუბნებოდა:

— მე და ჩემ ქმარს სიმდიდრე გვაკლია, მაგრამ განათლებულნი და ინტელიგენტნი კი ვართ... მე პროგიმნაზიაში ვსწავლობდი და ჩემი ქმარი, ასე გასინჯეთ, კადეტების კორპუსშიაც კი სწავლობდა, თუმცა არ დაუმთავრებია სწავლა. ჩვენ გამდიდრება გვინდა და გავმდიდრდებით კიდევ... შვილები არა გვყავს, — შვილებზედ ძალიან ბევრი ფული იხარჯება, საქმელებს მე თითონ ვაკეთებ, ბაზარში მე დავიარები, უსუფთაო საქმეებისთვის კი გოგო მიჰირავს მანეთ ნახევრად თვეში, იმ პირობით, რომ თავის სახლში იცხოვროს, იცით რა ყაირათიანი ვარ და რამდენს ვანარჩუნებ თვეში? — გაჩერდე-

*) იხ. „მოამბე“ 2-რე № რი.

ბოდა კარებში, შეირხვედა ხუჭუჭა თმას და თითებზედ ჩამოს-
 თვლიდა:

— სადილის გამკეთებელი დედაკაცი — სამი მანათი. ამა-
 ზედ იაფად ხომ ვერ დავიქვრდი? ახლა შენახვაც შეიდი...
 ათი!.. სამი მანათისას მოიპარავდა თვეში — ეს ცამეტი! იმის
 ოთახი თქვენ მოგაქირავეთ — ეს თქვენი თვრამეტი! აი რა და-
 მიჯდებოდა მზარეული!.. მერე: ყველაფერს, რაც საჭიროა
 ოჯახში, ბევრსა ვყიდულობ ერთად: ერბო — ნახევარი ფუთი,
 ფქვილი — ერთი ტომარა. შაქარი — ერთი თავი და სხ... ყველა
 ამაზედ ერთ თორმეტ მანეთს მაინც ვიგებ თვეში... ეს — სამი
 თუმანი! სადმე, რომ მემსახურნა, — პოლიციაში, თუ ფოჩტაში
 მზარეულის სამყოფს თუ ვიშოვნინდი... ეხლა კი... მე არაფრად
 ვუზივარ ჩემ ქმარსა და თავიც მომაქვს ამითი! აი როგორ უნ-
 და ცხოვრება, ყმაწვილო, გვიყურეთ და ისწავლეთ...

ქალი ეშმაკურად შეხედავდა ილიას თვისი მკვირცხლი
 თვალებით და ვაჟი დარცხვენით თავს დაიღებდა და გაიღი-
 მებდა. ილიას მოსწონდა კიდევ ქალი და თან პატივის ცემასაც
 ჰგრძნობდა მისდამი. დილით გამოიღვიძებდა თუ არა ილია,
 ქალი ბზრიალებდა კიდევ სამზარეულოში და თან პატარა, პირ-
 ნაყვავილარი გოგოც ახლდა ხოლმე, რომელიც ყველაფერს
 შიშით და უსიცოცხლოთ უყურებდა. საღამოობით, შინ როცა
 დაბრუნდებოდა, კარებს ისევ ქალი გაუღებდა ხოლმე, მაგრამ
 ამ დროს კი სუფთათ და კოპწიათ იყო გამოწყობილი, სახეზედ
 ღიმი უკრთოდა და ირგვლივ სასიამო სუნს ავრცელებდა. თუ
 ქმარი შინ იყო, ის გიტარას დაუკრავდა და ცოლი წკრილა
 ხმით დამღეროდა, ან არა და დურაჩკას თამაშობდნენ — კოცნა
 ზედ. ილიას ყოველი მათი ლაპარაკი და მიბრუნ-მობრუნებაც
 კი ესმოდა თავისს ოთახში. მის ყურთ ხშირად სმენიათ სიმთა
 ჟღერა, ხან მზიარული, ხან მგრძნობიერი, ქალადის რახა-რუხი,
 მაგი ახედ გაცხარებული რომ დაანარცხებდნენ და ხანგრძლივი
 პროშტიც. მათი ბინა ორი ოთახიდამ შესდგებოდა: ერთში
 იძინებდნენ და მეორე, რომელიც ილიას ოთახს ამოჰკვროდა
 გვერდში, მათი სასადილოც იყო, სასტუმროც და საღამოობით

იქ ისხდნენ და დროს ატარებდნენ... დილით ამ ოთახში ფრინველების ჭიკჭიკი გაისმოდა. ჭივჭავი და საყა ჩიტი ერთმანეთს აღარ აცლიდნენ და, თითქოს გაჯიბრებულანო, მხიარულად მღეროდნენ, გულწითელა ხნიერსავით მედიდურად ჰბუზლუნებდა და ქრატუნებდა განუწყვეტლივ. დრო გამოშვებით ამ საერთო ჟღივილ-ხივილში ჭვინტას მშვიდი და დაფიქრებული სიმღერა გაისმოდა.

ტატინას ქმარი, კირიკ ნიკოდიმიჩ ავტონომოვი, ოცდა ხუთი, ექვსი წლის, მაღალი, სრული ტანისა, დიდ ცხვირა და კბილებ ზაშავებული ახალგაზდა ყმაწვილი კაცი იყო. კეთილი და მუდამ მომცინარი სახე ფერიმკამოლებით და მეჭექებით ჰქონდა საესე, მისი უფერული და უმარილო თვალები მუდამ მშვიდათ და აუღელვებლივ იყურებოდნენ. მოკლეთ შეკრეკილი წითელი თმა ეკლებსავით ჰქონდა მაღლა შეშვებული და მთელს მის ვეებერთელა სხეულში რაღაც მოუხეშავი და სასაცილო გამოიხატებოდა. სიარულით ნელა და დინჯათ დადიოდა და პირველ შეხვედრის უმაღვე რიდაცისთვის დაეკითხა ილიას:

— შენ მომღერალი ჩიტები არ გიყვარან?

— მიყვარან...

— იქერ ხოლმე?

— არა...—მიუგო გაკვირვებულმა ილიამ.—უბნის ზედამხედველმა კი ცხვირი აიწია და ცოტა ხნის ფიქრის შემდეგ ისევ დაეკითხა:

— არც წინათ იქერდი?

— არც წინათ ვიქერდი.

— არასოდეს?

— არასოდეს...

აქ კი კირიკ ავტონომოვმა მედიდურად ჩაიციხა და უთხრა:

— ალბათ, არა გყვარებთან, თუ არასოდეს არ გივლია იმათ კვალზედ და არ გიქერია. მე კი მიყვარან და კიდევ ვიქერდი ხოლმე ჩემ ჯეელობაში; კორპუსიდანაც კი ამისთვის

გამომავდეს.. ეხლაც დიდის სიამოვნებით ვსდევდი, მაგრამ არ მინდა უფროსებთან თავის შერცხვენა. რადგან ფრინველების სიყვარული თუმცა სამრახისი არ არის, პირ-იქით, კეთილ შობილური გრძნობაცაა, მაგრამ მათი დევნა და მათ კვალზედ სირბილი კი დარბაისელ კაცს არ შეჰფერის... შენ ადგილას კი რომ ვყოფილიყავ, უსათუოდ ქივჭავეებს დავიწყებდი დევნას. კარგი და მხიარული ჩიტია... ქივჭავეზედ ნათქვამია ღვთის ჩიტიო...

ავტონომოვი ლაპარაკობდა და ოცნებით შეჰყურებდა ილიას სახეში; ლუნევი კი რასაც მეტს უგდებდა მას ყურს, მეტსა და საძაგლად ჰგრძნობდა თავსა. ჰღელავდა. ბოლოს უცბათ გაუელვა თავში: ფრინველების დაქერაზედ რომ მელაპარაკება, სიტყვას ხომ არაფერზედ მიკრავსო. მაშინ კი შეუკრთა ილიას გული და ყურები დასცქვიტა, მაგრამ ავტონომოვის წყალწყალა თვალები რომ დაინახა, დამშვიდდა; მან პირველ შეხვედრის უმაღვე გადასწყვიტა—უბნის ზედამხედველი უბრალო და კეთილი გულის კაცია და ეშმაკობა არა აქვს-რაო. ილიამ ზრდილობიანათ გაიღიმა და არა უთხრა-რა. კირიკ ავტონომოვს, როგორც შეეტყო, მოეწონა მდგმურის მორცხვი სახე და სიმშვიდე, მან გაიღიმა და ხელახლად დაიწყო ლაპარაკი:

— როდისმე საღამოთი ჩაიზედ გვეწვიე... ჩვენ უბრალო ხალხი ვართ და მოურიდებლად შევიძლიან მოსვლა... ქალაქის ვითამაშებთ — დურაჩკასა... სტუმრები იშვიათად თუ გვეწვივიან ხოლმე და სულ მარტინი ვართ. სტუმრის მიღება სასიამოვნოა, მაგრამ სტუმრებს გამასპინძლება უნდათ და ეს კი ბევრი ვერაფერი სასარგებლოა, რადგან ამისთანა გამასპინძლება ყოველთვის ძვირად ჯდება ხოლმე.

რაც უფრო მეტს უკვირდებოდა ილია მათ მშვიდს, ერთგვარ ცხოვრებას, მით უფრო მეტად მოსწონდა სახლი-პატრონნიც და მათი ცხოვრებაც. ყველაფერი სუფთად, კონტად და საღათ ჰქონდათ მოწყობილი, ყველაფერი მშვიდათ და უხმაუროდ ჰკეთდებოდა და, როგორც ეტყობოდა, ცოლ-ქმარს ძალიან უნდა ჰყვარებოდათ ერთმანეთი. კაპწია და მოძრავი

ქალი მხიარულ ფრინველს წყალ-წყალას წააგავდა, მხოლოდ მინი ქმარი კი—მოუხეშავ და მუდამ მშვიდ, დარბაისელ გულ-წითელას. სადამოობით ქალაქიდან რომ დაბრუნდებოდა ილია, დაჯდებოდა თავის ოთახში, ყურს უგდებდა ცოლ-ქმარის ლაპარაკს და თან ჰფიქრობდა:

— აი როგორ უნდა ცხოვრება...

და შურითა და ოხვრით მიეცემოდა იმ ოცნებებს, რომელნიც ამისთანა წუთებში უფრო გაუცხოვლდებოდნენ ხოლმე... ოჰ, როდის იქნება გავხსნა პატარა დუქანი, მის გვერდით პატარა, სუფთა ოთახი მოვირთო, გავიჩინო მომღერალი ფრინველები და დავიწყო ჩემთვის დინჯი, მშვიდი და უშფოთვარი ცხოვრება... კედლის იქით კი ტატიანა ელასოგნა ქმარს უამბობდა—რა ეყივნა ბაზარში, რამდენი დაეხარჯნა და როგორ ეყაირათნა. ქმარი ყრუდ იცინოდა და აქებდა.

— ჩემო ქკვიანო! ჩემო, კარგო იადონო... მოდი ერთი გაკოცო...

მერმე ქმარი მოჰყვებოდა რაც მოხდენილიყო იმ დღეს ქალაქში, სადა და რისთვის შეედგინა ოქმები, პოლიცმენისტერს რა ეთქვა, როგორ დაეკრა თავი და სხვა... ხშირად იმის თათბირსაც მიეცემოდნენ—თუ ვინიცობაა მოლოდინი აგვისრულდა და მართლა აღმატება მივიღე სამსახურში, სახლის გამოცვლა დაგვჭირდება თუ არაო.

ილია იატაკზედ წამოგორებული უგდებდა ყურსა და უცხათ მისთვისვე გაუგებარი სევდა მოაწვებოდა გულზე, სუნთქვა შეეკვროდა და პატარა ცის-ფერი ოთახი ვიწროდ და სულის შემხუთად ეჩვენებოდა—მოუსვენარის თვლით დაუწყებდა მას თვალიერებას, თითქოს სულის შეკვრის მიზეზს ეძებსო, და როცა იგრძნობდა, რომ ამ სიმძიმეს და სევდას ველარ მოვითავსებ გულშიო — ან ოლიმპიადასკენ გარბოდა ანა რა და ქუჩებში ხეტიალს მოჰყვებოდა ხოლმე.

ოლიმპიადა, რაც დრო გადიოდა, უფრო მეტს თხოულობდა მისგან, იქნეულობდა და უფრო მეტს ებუზღუნებოდა. დღითი-დღე ხმებოდა, თვალები ჩაუცვივდნენ, ჩაუბნელდნენ და ხელები

დაუწვრილდნენ—რაც ილიას მეტად არ მოსწონდა, მაგრამ ყველაზე ძლიერ ილიას უფრო ის არ მოსწონდა, რომ ბოლოს დროს ქალი სინიდისზე და ღმერთზე ბევრს ლაპარაკობდა და მონასტერში მონაზვნად ცხოვრებას ეპირებოდა. ილიას მისი მაღალი აზრები და ლაპარაკი არ სჯეროდა, რადგან კარგათ იცოდა, რომ ოლიმპიადა უფაქაცოდ ვერ გასძლებდა და მათ არ შეიყობასა და ალერსის სურვილს ვერ ჩაიკლავდა გულში.

— ჩემთვის ნუ ილოცავ, თუ ვინიცობაა ავისრულდეს ნატვრა, — უთხრა ერთხელ ოლიმპიადას დაცინვის კილოთი, — ჩემ ცოდვებს მე თითონ მოვუვლი...

ქალმა შიშით და ნალევლით შეხედა...

— ილია, მაგეებით ხუმრობა არ ვარგა...

— მეც ეგრე მგონია...

— მაშ არა გჯერა, რომ ავასრულებ ჩემ სიტყვებსა?..

კარგი... ცოტა დამაცადე... და დაიჯერებ.

— მჯერა, რატომ არ დავიჯერებ? არიან ისეთი ადამიანნიც, რომელთაც ჯიბრით მოლოზნათ შესვლაც კი შეუძლიათ...

ოლიმპიადა ძლიერ გაუჯავრდა ილიას ამაზე და ხუმრობა ვაშვებით, კაი ჩხუბი და კინკლაობა მოუვიდათ.

— რას ამაცობ, შე უბედურო, შენა? — ჰღრიალებდა ქალი თვალების ბრიალით. — დაცა... როგორც გინდა იქიმბოდე შენი ამაცობით, დრო მოვა, მოიხრები. კავსავით მოიხრები! ან არა და რითი მოგაქვს თავი? სილამაზით და ჯველობით? ეგ სილამაზეც და ჯველობაც წარმავალი გახლავთ, ჩემო კარგო, წარმავალი... მალე გამოგეცლება ფეხ-ქვეშ ნიდაგი და გველსავით დაიწყებ მუცელზე ხოხიალს, მოწყალებასავით მოითხოვ ალერსს, მაგრამ გამკითხი კი არ გეყოლება...

ქალი უსაყვედურებდა და თვალები ისრე გაემსნენ სისხლით, რომ კაცს ეგონებოდა, აი საცაა ცრემლსავით გადმოსჩქეფს მის თვალთავან წმინდა და გახურებული სისხლით. ჩხუბისა და ლანძღვის დროს ოლიმპიადა არასოდეს არ მოაგონებდა ხოლმე პოლუექტოვს, მაგრამ იმ დროს კი, როცა კაი გუნებაზე იყო, — ძველებურად სულ იმას ურჩევდა — დაივიწყე

და ეცადე არ მოგაგონდეს ხოლმეო. ლუნევს აკვირებდა ქალის ამისთანა თავდაქერილობა და ერთხელ როგორღაც ჩვეულებრივ კინკლაობისა და ლანძღვის შემდეგ დაეკითხა:

— ლიპა! რისგან არის, რომ როცა იგინები და ილანძღები, ერთი სიტყვითაც კი არ მომაგონებ ხოლმე პოლუეკტოსა?

ქალმა დაუფიქრებლივ მიუგო:

— იმიტომ, რომ ეგ არც ჩემი საქმეა და, თუ გინდა მართალი გაიგო, არც შენი. რახან ვერ დაგიჭირეს, — ალბად, რომ ეგრე ყოფილა საქირო. შენ ამ საქმეში იარაღი, დამსჯელი ხელი იყავ და არა ძალა... იმის დახწობა შენ თითონ არ გინდოდა, შენვე არ მითხარი? მაშასადამე, შენგნით, შენის ხელით დაუსჯია მხოლოდ ღმერთსა და შენ აქ არაფერ შუაში ხარ...

ილიამ დაუჯერებლად გაიცინა.

— რა იყო? — დაეკითხა ქალი.

— არაფერი... მე გავიფიქრე, თუ კაცი რეგვენი არ არის, უსათუოდ გაღლეტილ-გაცვეთილი და გაიძვერა უნდა იყოს მეთქი... ხა, ხა, ხა!. სუყველაფერს ვამართლებს... ოღონდ კი საქირო იყოს ეს იმისთვის... გამტყუნებითაც ყველას ვამტყუნებს...

— არ მესმის მე შენი ლაპარაკი, — მიუგო ოლიმპიადამ თავის-ქნევით.

— რა არის აქ გაუგებარი? — დაეკითხა ამოოხვრით ილია და მხრები შეიშმუშნა — პირიქით, უბრალო და ადვილი გასაგებია ყველასთვის. მე აი რას გეუბნები: მაჩვენე მე ისეთი რამ ცხოვრებაში, რასაც შეურყვევლად და შეუდრეკლად შეეძლოს დგომა; დამისახელე ისეთი რამ, რის გინდა გამტყუნება, გინდა ვამართლება არ შეეძლოს რომელიმე ქვეიან ადამიანსა... აბა მიპოვნე მაგისთანა რამ! ვერ მოგართვით... მაგისთანას ვერაფერს ვერ იპოვნი... სუყველაფერი ქრელია... ადამიანის სულიც ქრელია... დიალ!

— არ მესმის, — ცოტა სიჩუმის შემდეგ გაიმეორა ქალმა.

— მე კი ასრე მესმის, რომ სწორედ ამაში გახლავთ გამოხლართული კვანძი... და კიდევ ეს არის, რომ სულს გვიხუთავს და ცხოვრებას გვიფუჭებს...

ერთხელ როგორღაც, ერთს ჩხუბსა და კინკლაობის შემდეგ, ილია ოთხი თუ ხუთი დღე აღარ წავიდა ოლიმპიადასთან და მეხუთე დღეს მოულოდნელად შემდეგი ბარათი მიიღო მისგან.

„მშვიდობით, ჩემო კარგო, ჩემო ტკბილო ილოჯან, მშვიდობით მეთქი გეუბნები და სამუდამოდ გეთხოვები. ტყუილად ძებნას ნუ დამიწყებ—სულ ერთია ვერ მიპოვნი. პირველ შემთვე წავალ ამ დაწყვეტილ და დაკრული ქალაქიდან: აქ იყო, რომ სული გავისრისე სამუდამოდ. მივდივარ შორს და არასოდეს აღარ დავბრუნდები, —ნურც იფიქრებ ჩემზე და ნურც მოლოდინი გექნება ჩემი. სიკეთისთვის მადლობას გიხდის გულით და ავის დავიწყებას ვეცდები. ერთი კიდევ უნდა გითხრა რამე: სხვა არა გეგონოს-რა, ახლოგაზდა ანანინს მივსდევ, რომელიც დიდი ხანია მემარშიყებოდა და მეუბნებოდა—დამღუპავ თუ არ გამოწყვები და ჩემთან არ დაიწყებ ცხოვრებასაო. ავერ, როგორცა ჰხედავ, მეც დავსთანხმდი: სულ ერთია. ჩვენ ეხლა ზღვისკენ მივდივართ იმ სოფელში, სადაც ანანინს თევზთ ნადირობა, აქვს გამართული. საცოდავი ტუტუცია ცოტა. მეუნება, თუ გინდა, ჯვარიც გადავიწეროთო. მშვიდობით! ასე მგონია სიზმარში გხედავდი, გავილვიძე და ყველაფერი გაჰქრა მეთქი. უნც მაპატიე... რომ იცოდე, როგორ მიკვნესის გული..! გკოცნი, ერთად ერთო აღამიანო. ნუ იამაყებ ხალხის წინაშე: ჩვენ სუყველანი უბედურნი ვართ. მეც მოვიხარე, დავყურდი და თითქოს სახარობელაზედ მიჰყავთო, ისრე მიძიძის გული. ოლიმპიადა შლიკოვისა. ფოშტით პატარა ამანათს გიგზავნი—შიგ ბეჭედია—ჩემ სანახსოვროდ ატარე, გეხვეწები. ოლ. შ.“

ილიამ წერილი წაიკითხა და ტუჩები მოიკვნითა. მერმე მეორედ, მესამედ გადაიკითხა. რაც უფრო მეტს ჰკითხულობდა, უფრო მეტად მოსწონდა ეს ბარათი,—საწყენიც იყო და საამაყოც ამისთანა უბრალო სიტყვების კითხვა. ილია უწინ არც

კი დაჰფიქრებია იმ კითხვას თუ რამდენად ძლიერად ვუყვარ-
 ვარ ოლიმპიადასაო, მაგრამ ეხლა ჰხედავდა, რომ ქალს ძლიერ
 და წრფელად ჰყვარებოდა და ამისთანა წერილის კითხვა ამაყურ
 სიამოვნებას უბადავდა გულში. მაგრამ ეს სიამოვნება მის გულ-
 ში რილაცის დანაკლისის და მეგობრის დაკარგვის გრძნობას
 უთმობდა ადგილს, და აგერ ეხლა დაჰფიქრდა კიდევცა სად უნდა
 წავიდეს და ვის მიჰმართოს ხოლმე ეხლა იმ შავსა და ბნელს
 წუთებში, როდესაც სევდა მოაწვება გულზედ და ქვეყნის ყურე-
 ბაც კი მოსწყინდება? ოლიმპიადა ნათლად წარმოუდგა თვალ-
 წინ, მოიგონა მისი გაშმაგებული ალერსი, მისი ჭკვიანი, დალაგე-
 ბული ლაპარაკი, ხუმრობა და უფრო მოუკვდა გული, უფრო
 მაგრად ჩაესო გულში სინანულის და დანაკლისის გრძნობა. ის
 ეხლა ფანჯრის წინ იდგა და შუბლ შექმუხვნილი ბაღში გა-
 დიყურებოდა, სადაც გამეფებულ სიბნელებში ჩუმად ირხეოდ-
 ნენ ხე-ყრუის ბუჩქები და არყის კანაფსავით წვრილი ტოტე-
 ბი ჰაერში ჰქანაობდნენ. კედლის იქით გიტარის სიმნი ჟღერ-
 დნენ და ტატიანა ვლასოვნას მაღალი სიმღერა გაისმოდა.

„ღაე ექებონ ძვირფასი თვლები,
 ზურმუხტ-ღალები, იაკუნდები...“

ილიას ოლიმპიადასაგან მოსული წერილი ხელში ეჭირა
 და ჰფიქრობდა:

— მეუბნებოდა ჯიუტი ვარო... და შენ გამაბედნიერეო,
 მაგრამ, აგერ წავიდა... როგორც ეტყობა, დიდათ ვერ გამიბე-
 დნიერებია...

თავს დამნაშავედ იგულებდა ილია, კაემანი და სიბრა-
 ლული სულს უხუთავდნენ და ყელში ეჩრებოდნენ.

„მე სხვა არ მინდა, ჩემი ბეჭედი
 ვინღ ზღვის ძიჩიდან მომიტანევი...“

გაისმოდა კედლის იქით. ბოლოს უბნის ზედამხედველმა
 გულიანად გადინახარა და მომღერალმა სიცილ-კისკისით სამ-
 ზარეულოში გამოირბინა, მაგრამ აქ კი უცბათ გაჩუმდა. ილია
 ჰგრძნობდა, რომ დიასახლისი აქ სადღაც, ახლო, მის ზურგს

უკან უნდა მდგარიყო, მაგრამ უკან შემობრუნება და შემოხედვა არ უნდოდა, თუმცა კარგათ იცოდა, რომ კარი ყურადღის ღია იყო. მას ყური წაეგდო თავის ფიქრებისთვის, იღვანძრევივ, გარინდებული და ნათლად ჰხედავდა მარტოობა როგორ იცვავდა და გული როგორ უყუჩდებოდა. ფანჯრის იქით ხეები ისევ ისე ჰქანაობდნენ და ლუნუნეს ეგონა, დედამიწას მოვზორებივარ და ცივსა და ბნელ ჰაერში მივცურავო.

— ილია იაკოვლევიჩ! ჩაის არ მიირთმევთ?— გამოეხმაურა დიასახლისი.

— არა...

ფანჯრის იქით ზარის მძლავრი გუგუნე გაისმა; მისი ხშირი ხმა რბილად შეეხა სარკმლის შუშებს და ოდნავ შეაშფოთა იგინი... ილიამ პირჯვარი გადისახა, მოაგონდა, დიდი ხანია ლოცვაზე არა ვყოფილვარო და გაეხარდა, რომ წასასვლელი შემთხვევა იპოვნა...

— ლოცვაზე მინდა წავიდე, — მობრუნდა კარებისკენ და დაუმატა ილიამ. დიასახლისი შიგ შუა კარებში იყო გაჩერებული, ხელებით კარების წირთხს ეყრდნობოდა და ცხადის ცნობის-მოყვარეობით უყურებდა ილიას სახეში. ილიამ, თითქოს შერცხვა მის დაშტერებითი ყურებისა და თითქოს ბოღმის იხდის ქალის წინაშეო, წაილაპარაკა:

„დიდი ხანია ეკლესიაში აღარა ვყოფილვარ“...

— ჰო, კარგი! მაშ ცხრა საათისთვის მოგიმზადებო სამოვარს.

ეკლესიაში მიმავალი ილია, ახალგაზდა ანანინზე ჰფიქრობდა, რომელსაც კარგად იცნობდა. ეს იყო მდიდარი თევზით მოვაჭრეს სულ უმცროსი შვილი. — მისი ფერმკრთალი, გამხდარი სახე და ცისფერი თვალები ეხლაც თითქოს თვალწინ უდგა ილიას. ყმაწვილი დიდი ხანი არ იყო, რაც გაჩნდა ქალაქში და იმწუთშივე ქეიფსა და დროს გატარებას შეუდგა.

„აგერ თურმე როგორა სცხოვრობს ხალხი, — ჰფიქრობდა ილია დანადგლიანებული. — მიმინოსავით ჯერ ფრთებიც არ შეუსხავს და სულიც კი იჩენს“...

ეკლესიაში ილია ბრაზმორეული და შავი ფიქრებისგან შეშფოთებული შევიდა და იმ კუნჭულში გაჩერდა, სადაც კანდელის ასანთებათ კიბე მიედგათ.

„უფალო შეგვიწყალო“, — ჰგალობდა მარცხენა გუნდი. ვილაცა ბიჭი ტყუილად სკდილობდა დიაკვნის ყრუ და ხრინწიანის ხმისთვის ხმის შეწყობას — მას ვერასგზით ვერ მოეხერხებინა ესა და მისი შეუხამებელი კივილი მსმენელს ყურს უჭრიდა. ეს საძაგელი ვალობა უფრო აჯავრებდა ილიას და ბიჭის გალახვის, დასჯის სურვილსა ჰგვრიდა. კუნჭულში გახურებული ფეჩისაგან ცხელოდა და ნატისუსალი იდგა. ილიას ვილაც ხნიერი, სალოფ წამოსხმული დედაკაცი მიუახლოვდა და ბურტყუნით წაელაპარაკა:

— თქვენი ადგილი არ დაგიკერიათ, ყმაწვილო...

ილიამ გადახედა მის ძვირფას კვერნის წამოსასხამს და ხმა-ამოუღებლივ დაუთმო ადგილი, მაგრამ გუნებაში კი წაიბურტყუნა:

— „ვაჭრებს ეკლესიებშიაც კი საკუთარი ადგილები აქვთ“...

პოლუექტავის მოკვლის შემდეგ; ეს პირველი შემთხვევა იყო ეკლესიაში წასვლისა და მოაგონდა თუ არა ესა, საოცრად შეაჟრიალა. ჩადენილ ცოდვაზე ფიქრმა სუყველაფერი დაავიწყა, და თუმცა არ შაშინა, გული კი მაინც დაუძიმა და დაულონა...

— უფალო! შემეწყალო... — წაიჩურჩულა ილიამ და პირჯვარი გადაისახა.

მგალობელთა გუნდმა მხიარულად და მწყობრისათ დაიწყო ვალობა. დისკანტები საგალობლის სიტყვებს მკაფიოდ და აშკარად ამბობდნენ და მათი სუფთა, წკრილა ხმები გუმბათის სიღრმეში მხიარულად და ტკბილად მოჟღარუნებდნენ; ალტნი დაქიმულ სიმსავეთ ცახცახებდნენ და მათი განუწყვეტელი ხმის ბგერით დაბადებულ ფონზედ, რომელიც ჩანჩქარსავე მოსჩუხჩუხებდა, დისკანტნი ჰკრთოდნენ და მზის სხივებსავე ეთამაშებოდნენ მის სუფთა და ანკარა წყალს. ბანის ძლიერი და მქუბი

ნოტები დიდებულად ირხეოდნენ ჰაერში და ბავშთა გალობას მხარს აძლევდნენ; დრო-გამოშვებით ტენორის ძლიერი და ლამაზი ხმა გამოკრთებოდა, გამოიქრებოდა ხმათა საერთო დუდილიდან და ბავშვთა წკრიალა გალობა კვლავ შეითამაშებდა, კვლავ გაბრწყინდებოდა და გუმბათის სიბნელისაკენ აღიმართებოდა, საიდანაც შემოქმედი ხელებ-გაპარობილი და დაფიქრებული მოოცველთა გუნდს დიადურად დაჰყურებდა; ხმათა ტალღანი და საკმეველის ბოლი მიისწრაფოდენ მისკენ და გარს ეხვეოდნენ—ის კი, კაცს ეგონებოდა, გუმბათის სივრცეში დასცურავს და მალა, ჰაერის სიღრმეში მიისწრაფვისო. აგერ გუნდის გალობა შეერთდა, ცალ-ცალკე გამოძახილი ხმები შესისხლხორცდნენ, შეკავშირდნენ და ერთად შედუღებულნი წითლად და ვარდისფრად გამომყურალ ღრუბლებს დაემსგავსნენ, რომელნიც მზის ჩასვლისას მის უკანასკნელ სხივებში იწვიან და საკუთარის მშვენიერებით და სილამაზით დამტკბარნი სდნებიან ჰაერში...

როცა შესწყდა გალობა და მისგან გამოწვეული ხმები მიკვდნენ და გაჰქარწყლდნენ ჰაერში, ილიას ღრმა, მაგრამ მსუბუქი ოხვრა ამოსქდა გულიდან. მან მეტად მსუბუქად იგრძნო თავი: ის ეხლა არც შიშსა ჰგრძნობდა, არც სინიღისის ქენჯნას და აღარც სულის იმ მშფოთვარ მდგომარეობას, რომელიც ეკკლესიაში შეჰყუდა თანა. ილია ეხლა სცდილობდა კიდევ, მაგრამ მაინც ვერ შეეჩერებინა ფიქრი თვის ცოდვაზე. გალობამ თითქოს შეუმსუბუქა სული, შეღავათი მისცა და გული გაუსპეტაკა. ასეთი მოულოდნელი ცვლილება მას თითონ არა სჯეროდა, მაგრამ სინიღისის მუღმივ ქენჯნას ეძებდა და ვეღარ ჰპოულობდა თავის გულში.

„ერთიც ვნახოთ დიასახლისი შევიდეს ჩემს ოთახში და შემთხვევით ფულებს წააწყდეს?“

ილია ელვასავით გავარდა ეკკლესიიდან, ჩაჯდა პირველ შეხვედრილსავე ეტლში და შინისაკენ გასწია. გზაში ეს ფიქრი მოსვენებას არ აძლევდა.

„წააწყდეს... მერე რა? ისინი ხომ არ დამაბეზღებენ, მხოლოდ მიითვისებენ ჩემ ფულებს და ამით გათავდება საქმე“...

მაგრამ იმ აზრმა, რომ არ დამასმენენ და მხოლოდ მიითვისებენ ჩემ ფულებსაო, უფრო მეტად ააღელვა ილია. ის ჰგონობდა, რომ თუ მართლა მოხდა ყველა ეს, ის ამ ეტლითვე წავიდოდა პოლიციაში და ყველაფერში გამოსტყუდებოდა. არა, მას არც უნდა და არც შეუძლიან მუდმივ წოწიალში და უსუფთაო, მოუსვენარ ცხოვრებაში გაატაროს თავისი სიცოცხლე, იმ დროს, როცა სხვები მისივე საშინელი ცოდვით შეძენილ ფულით იფარფაშებენ და მშვიდობიანად, სუფთად მოაწყობენ თავიანთ ცხოვრებას. ამ აზრმა გააცოფა და გააშმაგა ილია. ეტლი რომ გაჩერდა, ჩამოხტა, მძლავრად ჩამორეკა ზარა და კრიქა მოჭერილი მუშტებ მოკუმშული ელოდა, როდის გამოიღებენ კარებსაო.

კარები ტატიანა ვლასოვნამ გაუღო.

— უჰ, რა ძალიან ჩამორეკეთ ზარა!.. რა დაგემართათ? — შესძახა შეშინებულმა ქალმა და თვალები დააშტერა.

ილიამ ხმა ამოუღებლივ ხელი ჰკრა ქალს და ტყვიასავით შევარდა თავისს ოთახში, მაგრამ შესვლისთანავე იგრძნო, რომ ტყუილად ეშინოდა და ტყუილად ჰღელავდა. ფულები ფანჯარასთან კედელში ჰქონდა დამალული და ზეიდან პატარა ბურტყლი ჰქონდა მიკრული. ასე რომ ვისმეს ხელიც კი რომ ეხლო იმ ადგილისთვის, ბურტყლი უსათუოდ უნდა ჩამოშორებოდა კედელს. ეხლა კი — აგერ ცხადათა ჰხედავდა მიხაკის ფერ კედელზე პატარა თეთრ ლაქას.

— ავად ხომ არა ხართ? — ეკითხებოდა შეშფოთებული დისახლისი კარებიდან.

— დიად... ცოტა უქეიფოდა ვარ... მაპატიეთ: ხელი გკარით შგონი...

— ეჰ, რა უშავს... მოითმინეთ... მეეტლეს რამდენი უნდა ივიცე?

— რამდენიმე... მიეცით, თუ ღმერთი გწამთ...

ქალი ცქრიალით გავარდა კარში და ილია იმ წუთსვე კედელს ეცა, გამოიღო ფული, ხელში შეატყო, რომ სრულად იყო, ჯიბეში ჩაიღო და თავისუფლად ამოისუნთქა... ეხლა რცხვენოდა კიდევ თავისი შიშისა. ბურტყლი სასაცილოდ და სულელობად მიაჩნდა...

— ღვთის წყრომაა...— გაიფიქრა ილიამ და გულში ჩაიღინა. კარებში ისევ გამოჩნდა ტატიანა ვლასოვნა.

— შეეტლეს აბაზი მივეცი, — დაიწყო აჩქარებით ქალმა. — რა დაგემართათ, თავ-ბრუ ხომ არ დაგეზვათ?

— ვიდექი ჩემთვის ეკკლესიაში... და უცბად...

— ლოგინზე მიწექით პატარა ხანს, — უთხრა ქალმა და შემოვიდა ოთახში. — წამოწექით, რას მერიდებით... მეც აქ დაგვდები... მარტოკა ვარ, — ქმარი სამსახურში წავიდა, კლუბში...

ილია ლოგინზედ ჩამოჯდა და ქალი ოთახში ერთად ერთ სკამზედა.

— შეგაწუხებთ, — დარცხვენილი ღიმილით წარმოსთქვა ილიამ.

— არა უშავს-რა, — მიუგო ტატიანა ვლასოვნამ და მოურიდებლად ჩააშტერდა სახეში. სიჩუმე ჩამოვარდა. ილიას ვერ მოეხერხებინა ლაპარაკი — არ იცოდა რაზედ ელაპარაკნა და ქალმა კი ხანგრძლივი თვალების ჩაშტერების შემდეგ საოცრად დაიწყო ღიმილი.

— რა იყო? — დაეკითხა ლუნევი და თავი ჩალუნა.

— ვსთქვა? — დაეკითხა ქალი.

— სთქვით...

— კაი მსახიობი ვერა ყოფილხართ, ყმაწვილო, აი რას გეტყვით!

ილია შეკრთა და აღელვებულმა ქალს გადახედა.

— დიახ, ვერა ყოფილხართ კაი მსახიობი. რის ავადმყოფი, რის უქეიფობა, რას ამბობთ? თქვენ სრულიადაც არა ხართ ავად! ისა სთქვათ, რომ დღეს უსიამოვნო წერილი მიიღეთ? მე თითონ დავინახე, მე...

— მართალია მივიღე. — ნელის ხმით, ფრთხილად მიუგო ილიამ.

ფანჯრის იქით ფოთლებმა გაიშრიალეს. ქალმა გაიხედა და ისევ მოუბრუნდა ილიას.

— ქაი იყო, ან ფრინველი იქნებოდა. გინდათ, ჩემო კარგო მდგმურო, გამიგონოთ რას გეტყვით? მე თუმცა ყმაწვილი ვარ, ჭკუა და გამოცდილება მაინც არ მაკლია...

— ბრძანეთ, რაც გნებავთ, — სთხოვა ლუნემა და ცნობის-მოყვარეობით გადახედა ქალსა.

— აი რას გეტყვით, — დაიწყო დარბაისლურად დიასახლისმა, — აიღეთ ის წერილი, გაფხრიწეთ და გადააგდეთ. თუ უარი შემოგითვალათ, ჭკვიანი ყოფილა და კარგიც უქნია, დიად, რადროს თქვენი დაქორწინება? მატერიალურის მხრით თქვენ ჯერ ვერა ხართ უზრუნველყოფილი, და ვისაც მატერიალური ძალა არ მოსდევს, ჯვარიც არ უნდა დაიწეროს. თქვენ ჯანსაღი ახალგაზდა ყმაწვილი ხართ და ბევრი მუშაობა შეგიძლიანთ, ამასთანაც თქვენ ლამაზი ხართ და შეგიყვარებენ... თქვენ კი თქვენი სიყვარულით მოიცადეთ ჯერა. იმუშავეთ, იშრომეთ, ივაჭრეთ, ფული მოაგროვეთ, ეცადეთ გააფართოვოთ თქვენი საქმე, დუქანი გაიღეთ და როცა პატარას გამაგრდებით წელში, მაშინ დაქორწინებაზედაც შეგიძლიანთ ფიქრი... ყველა ამის მოხერხება კი თქვენ არ გაგიჭირდებათ: მსმელი არა ხართ და მოქეიფე, თავშეკავებული ხართ და მარტოთ-მარტო ხართ, არაფერ გაგაჩნიათ ..

ილია ყურს უგდებდა თავჩალუნული და გულში იღიმებოდა. მას ხმა მალლა და მხიარული ხარხარი უნდოდა, მაგრამ თავს იკავებდა.

— თავს კი ნუ ჩამოჰქინდრავთ, — გამოცდილი კაცის კილოთი ეუბნებოდა ტატიანა ვლასოვნა. — გაივლის ცოტაოდენი დრო და აღვილად მიგაფიწყდებათ ყველა! სიყვარული აღვილად მოსარჩენი სენია. აი მე თითონ გათხოვების წინ ისე ვიყავე სამჯერ შეყვარებული, რომ მეგონა თავს არ ვიცოცხლებ მეთქი, მაგრამ აგერ, როგორცა მხედავთ, ცოცხალიცა ვარ და

მშვენიერადაცა ვგრძნობ თავსა. როცა დავინახე, რომ ხუმრობა გაშვებით გათხოვების დრო მოვიდა მეთქი, უსიყვარულოდაც კარგათ გავთხოვდი...

ილიამ შეშინებულსავით უცბათ ასწია თავი და ქალს შეხედა.

— რა იყო? მერე შევიყვარე ქმარი... ქალს, ხშირად მოხდება, რომ ქმარიც შეუყვარდება ხოლმე...

— ე. ი როგორ?—თვალე დაჭყეტლი დაეკითხა ილია. ტატინა ელასოვნამ მხიარულად გადიკისკისა.

— გაგეხუმრეთ... მაგრამ მართალს გეტყვით, შეიძლება საქმრო არ უყვარდეს ქალსა. მისთხოვდეს და მერმე შეუყვარდეს...

და ქალმა ისევ მორთო განუწყვეტელი ჭიკჭიკი და თვლების ელვარება. ილია გულ-დადებით უგდებდა ყურსა, დიდის ცნობის მოყვარეობით და პატივის ცემით ათვლიერებდა მის პატარა, მაგრამ კოპწია მოყვანილობას და უკვირდა რა პატარაა, ჭკვიანი, საიმედო და კაჟსავით მაგარიო...

„აი ამისთანა ცოლთან არ დაიკარგები“,—ჰფიქრობდა ილია. მას ძალიან მოსწონდა, რომ მის წინ განათლებული, ქმრიანი სუფთა ქალი, და ნამდვილი ქალბატონი იჯდა და მასთან არა თუ თავი არ მოჰქონდა, „თქვენობითაც“ კი ელაპარაკებოდა. ამ აზრმა მადლობა ქალისადმი აგრძნობინა და როცა დიასახლისი წამოდგა წასასვლელად, ილიაც წამოხტა, თავი დაუკრა და უთხრა:

— დიდათა გმადლობთ, რომ თავი გამიყადრეთ და თქვენის მუსიკით დაამშვიდეთ...

— დაგამშვიდეთ? ფრხილათ!—აქ ჩაიცინა ქალმა, ლოყები წამოუწითლდა და ცოტა ხანს დაშტერებით უყურებდა ილიას.

— მშვიდობით.. დრომდის!—როგორღაც ეშმაკურად უთხრა ქალმა და გაცქრიალდა ოთახიდან.

რაც დღე გადიოდა, უფრო მეტად მოსწონდა ილიას ავტონომოების მშვიდი ცხოვრება და დღითი-დღე შური ეზრდებოდა გულში. პოლიციელები მას არა თუ არ მოსწონდნენ, ეჯავრე-

ბოდნენ კიდევ, რადგან ბევრს ბოროტებას ჰხედავდა იმათგან ცხოვრებაში, მაგრამ კირიკიკი უბრალო, კეთილი და უეშმაკო მუშა კაცად მიაჩნდა. ის სხეული იყო და ტატინა სული; ქმარი იშვიათად იყო ხოლმე სახლში და დიდი მნიშვნელობაც არა ჰქონდა ოჯახში. რაც დრო გადიოდა, ტატინა ვლასოვნა უფრო და უფრო გულს უსწორებდა ილიას და თავისუფლად ასაქმებდა კიდევცა. ხან შეშას დააპობინებდა, ხან წყალს მოატანინებდა, ან წყლის გადაქცევას შესთხოვდა. ილია სიამოვნებით უსრულებდა ყველა თხოვნას და შეუმჩნევლად ყველა ამის გაკეთება მის მოვალეობათ გადაიქცა. მაშინ დიასახლისმა გოგო დაითხოვა და მარტო შაბათობით დაიბარებდა ხოლმე.

ხანდახან ავტონომოვებს სტუმრები ეწვეოდნენ ხოლმე, — ბოქაულის თანაშემწე კორსაკოვი, გამხდარი და გძელ უღვაშა კაცი, რომელიც შავ სათვალეებს ატარებდა, მსხვილ პაპიროსებს ეწეოდა და კირივითა სძაგდა მეეტლეები. კორსაკოს დამშვიდებით არ შეეძლო მათზედ ლაპარაკი. მივიდოდა თუ არა ვისთანმე, დაიწყობდა:

— ისე არავინ არღვევს რიგსა და წეს-წყობილებას, როგორც მეეტლეები, — ამბობდა ხოლმე კორსაკოვი. — იმათთანა თავხედი მხეცები ძნელათ თუ შეგხვდებიან სხვები. ფეხით მოსიარულეს ადვილად ჩააგონებ რიგისა და წყობილების პატივის ცემას, ამისთვის საკმარისია მხოლოდ რომ პოლიცემის ტერმა გამოსცეს ბრძანება: „ქვეით მიმავალნი მარჯვენა მხრით უნდა მიდიოდნენ და ზეით მომავალნი მარცხენა მხრით“ საკმარისია! ამ დღის უკან ქუჩაში რიგიც იქნება და წყობილებაც. მაგრამ მეეტლე? შენ არ მომიკვდე, რომ ვერაფერი ბრძანებით ვერ შეაწუხოთო.

მეეტლეებზედ მას მთელი დღე შეეძლო ლაპარაკი და ლუნევს მისი სხვა საგანზედ ლაპარაკი ჯერ არც კი გაეგონა. თავშესაფარის ზედამხედველი დაიარებოდა კიდევ — გრიზლოვი, ჩუმი და შავ-წვერა კაცი. მას ძალიან უყვარდა ბოხის ხმით მღერა და მისი ცოლი — სქელი და მოსული ტანის დედაკაცი,

სულ ერთიანად შეუქამდა ხოლმე ტატიანა ვლასოვნას კანფეტებსა და სანუკერებს, რისთვისაც ავტონომოვის მეუღლე პირს უკან ყოველთვის ღანძღავდა ხოლმე.

— ფელიცატა ეგროვნა ჯიბრით მიშვრება მე მაგ ოინსა! უსათუოდ უნდა გაანადგუროს თუ ტკბილ რასმეს მოჰკრა თვალი...

დაიარებოდა კიდევ ალექსანდრა ვიკტოროვნა ტრავკინისა, თავისი მეუღლით. ეს ქალი მალალი, მაგრამ სუსტი ტანისა, დიდ-ცხვირა და მოკლე თმიანი დედაკაცი იყო. ჰყვებოდა და მუდამ მყვირალი — ისე საოცრად იზოცავდა ცხვირსა, რომ ადამიანს ეგონებოდა, პირკალსა ჰხევენო. ქმარი კი ჩურჩულით ლაპარაკობდა, — რადგან ყელი სტკიოდა, — მაგრამ შესვენება კი არ იცოდა ი მამაცხონებულმა და ხშირად მთელის საათობით განუწყვეტლივ სისინებდა. ის კარგათ შეძლებული კაცი იყო, აქციზში მსახურებდა და რალაც საქველ-მოქმედო საზოგადოებაში წევრად ითვლებოდა კიდევ. ეს იყო იმის მიზეზი, რომ ისა და მისი ცოლი მუდამ ქველმოქმედებაზედ ლაპარაკობდნენ.

— ჩვენ საზოგადოებაში რა ამბავი მოხდა...

— მაშა, მაშა, — წამოიყვირებდა მისი მეუღლე.

— მოგვივიდა თხოვნა, რომელშიაც შემწეობას თხოვლობდნენ...

— მე გეუბნებით ქველმოქმედობა მხოლოდ აფუქებს და რყენის ხალხსა...

— ცოლი იწერებოდა: ქმარი მომიკვდა, სამი წვრილი შვილი დამრჩა და ლუკმა პური არა მაქვს, რომ მშვიერი ბავშვები ვაფაჩუმოო...

— როგორც ყოველთვის...

— მისცეს სამი მანათი...

— მე არაფერი მწამს მაგ ქერივებისა! — შესძახა მედიდურად ალექსანდრა ვიკტოროვნამ.

— ჰო და, ცოლი მეუბნება — მოდი, წავალ და ჩემის თვალით ვნახავ იმის გაქირვებასაო.

— მერე რა აღმოჩნდა? ქმარი მოჰკვდომოდა ხუთი წლის წინად, ეს ერთი!

— შეილი სამი კი არა, ორი ჰყავდა, ეს ორი.

— როგორ მოგწონთ, ჰა?

— გარდა ამისა თითონ ჯანსალია!

— აქ კი ვეცი. ხომ არა ვნებავს სასამართლოში წამობრძანდღე ტყუილისთვის-მეთქი? ჩამივარდა ფეხთ ქვეშ...
 — ხა ხა, ხა! — იცინოდა კირიკ ავტონომოვი.

ყველანი აღექსანდრა ვიკტოროვნას, მის შორს გამჟვრეტელობას აქებდნენ და ლანძღავდნენ ღარიბებს, ამტყუნებდნენ მათ სიცრუეში, სიხარბესა და გაუმადლობას სწამებდნენ და უკვირდით რისგან არის, რომ მაგისტანა ხალხი თვის კეთილის მყოფლებს პატივს არა სცემსო...

ლუნგვი იჯდა თავის ოთახში და ყურადღებით ისმენდა მათ ლაპარაკს, რადგან უნდოდა გაეგო — რას იტყვიან ცხოვრებაზე და როგორ აზრებს წარმოსთქვამენო? მაგრამ ის, რაც ესმოდა, მისთვის სრულიად გაუგებარი იყო. კაცს ეგონებოდა ამ ხალხს ყველაფერზედ მოულაპარაკნია უკვე, ყველაფერი განუმარტავს, ცხოვრება შეუგნია და ყველას, ვინც კი ამთსავით არა სცხოვრობს, ჰკიცხავენ და სდევნიანო. უფრო ხშირად სხვა-და-სხვა ოჯახებში მომხდარ უსიამოვნებებზედ, არქიელის წირვა-ლოცვაზედ და ნაცნობ ქალებისა და ვაჟების ცუდ ქცევაზედ ლაპარაკობდნენ. ილიას მოსწყინდებოდა ხოლმე მათი სმენა.

ხანდახან, საღამოობით, მდგმურსაც შეიპატიებდნენ ხოლმე ჩაიზედ. ჩაის სმის დროს ტატიანა ვლასოვნა ხუმრობდა, იცინოდა და ქმარი კი ოცნებობდა — რა კარგი იქნებოდა, რომ უცბად გავმდიდრებულყავ — მეყიდნა სახლი და სამსახურში სიარული აღარ დამჭირებოდაო.

— გავიჩენდი ქათმებს... — თვალე მბიბუტული ტკბილად ოცნებობდა კირიკი. — სუყველანაირს: ბრამაპუტრას, კოხინხინას, ციცარს, ინდოურებს... და ფარშევანგსაც! ჰო! კარგია, დასწყევლოს ეშმაკმა, იჯდე ფანჯარასთან ხალათში გამოწყო-

ბილი, მშვენიერ სუნნელოვან თუთუნსა სწევდე და იყურებოდე ეზოში, სადაც შენი საკუთარი ფარშავანგი ქოლგასავით გაშლილი ფრთებით დასეირნობს ერთის კუთხიდან მეორეში! დადის, პოლიცემისტრსავით გაბლინძული და ჰბურტყუნებს: ბრლიუ, ბრლიუ!

ტატანა ვლასოვნა ნელის, გემრიელის სიცილით იცი-ნოდა, შეჰყურებდა ილიას და ისიც ოცნებობდა:

— მე კი ზაფხულობით ყირიმსა და კავკასიაში ვიმოგზაურებდი და ზამთარში რომელიმე საქველმოქმედო საზოგადოების სხდომებში მივიღებდი მონაწილეობას. შევიკერავდი შავი მაუდის კაბას, სრულიად სადას, უზიზილ-პიპილოდ, და მხოლოდ ერთს დიდი ლალით მორთულ ბალთას გავიკეთებდი გულზედ და ყურში მარგალიტების საყურეებს გავიყრიდი. „ნივაში“ ერთი ლექსი წავიკითხე, სადაც ავტორი ამბობდა, ღარიბთა ცრემლი და სისხლი საიქიოს ლალად და მარგალიტებად იქცევიანო.— მერე ოდნავ ამოიოხრა და დაუმატა:

— ლალი შესანიშნავათ უხდება შავგვრემან ადამიანსა...

ილია გაჩუმებული იყო და ყურს უგდებდა. ოთახში თბილოდა, ყოველი კუთხიდან სისუფთავე და სიფაქიზე გამოსჰვიოდა და გემრიელი ჩაის სუნნლება ტრიალებდა ჰაერში. გალიებში ჩიტები მოკუნტულიყვნენ და ეძინათ, კედლებიდან ფერადი სურათები იყურებოდნენ. ფანჯრისა და ფანჯრის შუა პატარა კოხტა ეტაყერკა იყო მიდგმული, რომელზედაც ლამაზი, წამლებისაგან დარჩომილი, კოლოფები, ფაიფურის ფრინველები, სააღდგომო შაქრისა და შუშის ფერად-ფერადი კვერცხები და სხვა წვრილმანი რამეები ელაგა. სუყველა ეს ილიას ძალიან მოსწონდა და სულსა და გულს რაღაც სასიამოვნო ჰქმუნვით უესებდა.

მაგრამ ხანდახან კი,— მით უმეტესად მაშინ, როცა მარჯვე დღე ვერ შეხვდებოდა, — ეს ჰქმუნვა რაღაც მოუსვენარ გრძნობად შეესცვლებოდა ხოლმე; ეს ფრინველები, კვერცხები და კოლოფები ბრაზსა ჰგვრიდნენ და აშმაგებდნენ; ამისთანა წუთებში მას უნდოდა მისულიყო, გადმოეყარა სუყველაფერი

ძირს და ფეხთ გაენადგურებინა. ამისთანა გუნებაზედ დადგომა კიდევ აკვირვებდა და კიდევ აშინებდა ილიას: მას ვერ გაეგო მისი მიზეზი და ეგონა, ეს გრძნობა ჩემიკი არა, სხვისია და მე ჩემად მეჩვენებაო. როცა მოუვლიდა ეს გრძნობა ერთს წერტილს დააშტერდებოდა და ისე დამუნჯდებოდა, რომ ერთ კრინტსაც კი არ დასძრავდა, რადგან ეშინოდა არაფერი წამომცდეს და ამ ტკბილ და ზრდილობიან ხალხს არა ვაწყენინო რაო. მაგრამ ერთხელ კი, ქალაღდის თაპაშობის დროს, თავი ველარ შეიკავა და უკმეხად დაეკითხა კირიკს:

— ვაქრის მკვლელის შესახებ აღარაფერი ისმის ნეტა?—
 დაეკითხა და რალაც სიამოვნება იგრძნო გულში.

— პოლუექტოვისა?—დაეკითხა ფიქრებში გართული და ქალაღდებში ჩაჩერებული კირიკი და იმ წუთშივე გაიმეორა:—
 პოლუექტოვისა? ვვა, ვა, ვა... არა, მე ვერ ვიპოვნე პოლუექტოვი—ვვა, ვა, ვა... ვერ ვიპოვნე, ჩემო მეგობარო... ესე იგი პოლუექტოვი კი არა, ისა, ვინც პოლუექტოვი მოჰკლა. . მე არც მიძებნია და ვერც ვიპოვნე... და არც საჭიროა ის ჩემთვის... მე მხოლოდ ის მინდა გავიგო—რომელს უჭირავს ეხლა ყვავის ქალი? ყვავი, ყვავი, ყვავი! შენ, ტანია, სამს მოხვევლი ჩემთან—ჯვრისა, აგურის ქალი და მესამე რალა იყო?

— აგურის შევიდიანი... ჩქარა, ნუ კი დაგეძინა.

— ჩაიყლაპა, რალა ჩაიყლიპა ადამიანი—აღარც გზა სჩანს იმისი და აღარც კვალი!—სთქვა ილიამ და ტუჩებში ჩაიციინა.

მაგრამ უბნის ზედამხედველი ყურადღებას არ აქცევდა მის ლაპარაკს, რადგან იმ ფიქრით იყო გატაცებული—რას მივიდე, რომ მივალდებინოვო.

— ჩაიყლაპა,—გაიმეორა კირიკმა.—ეგრე კი გააპარკიკეს პოლუექტოვი-ვვა, ვა, ვა...

— კირია, დაანებე, თუ ღმერთი გწამს, შენ ჯვარ თავი,—
 უთხრა ცოლმა.—მოდრი ჩქარა, რალას უყურებ?

— დამაცა, დამაცა!

— მარჯვე ყოფილა, როგორც ეტყობა, იმის მკვლელი!—
 მაინც არა სცხრებოდა ილია. ის, რომ მის სიტყვებს ყურად-

ლებას არ აქცევდნენ, უფრო აგულეზდა და მკვლევლობაზე ლაპარაკის სურვილს უღვიძებდა.

— მარჯვე?—გააგრძელა უბნის ზედამხედველმა.—ის კი არა, მარჯვე მე ვყოფილვარ! აბა მიიჩნევი!

სთქვა და ხუთი ქალღი დაუნარცხა წინა. ილიამ ვერ გასჭრა და „დურაკი“ დარჩა. ცოლქმარნი დასცინოდნენ, რაც უფრო მეტად ახელეზდა ილიას. ქალღიდის დარიგების დროს, ჯიბრით, მაინც იმ საგანზე განაგრძო ილიამ ლაპარაკი:

— კაცმა შუადღისას, დიდ ქუჩაზე რომ მოჰკლას კაცი— ამისათვის დიდი ვაჟკაცობა და გულადობაა საჭირო...

— ბედი და არა გულადობა,— გაუსწორა ტატინა ვლასოვნამ.

ილიამ გადახედა ქალსაც, მის ქმარსაც, გაიცინა და დაეკითხა:

— მოკვლა—ბედია?

— ჰო და რა! ესე იგი მოჰკლა და ვერ დაგიჭირონ.

— ისევ მე მომარტყეს აგურის კიკო!—სთქვა კირიკმა.

— მე კი უფრო მომიხდებოდა!—სთქვა ილიამ უზუმრად.

— მოჰკალით ვინმე და მოგართმევენ!—დაჰპირდა ტატინა ვლასოვნა და ქალღიდებს ჩააჩერდა.

— დიად! მოჰკალი და მოგართმევენ მაუდის კიკოსა, სანამ კი ქალღიდისა იქმარე!—უთხრა კირიკმა და ხითხითითა და სიცილით წინ ორი ათიანი და აგურის კიკო დაუნარცხა.

ილიამ ერთი კიდევ გადახედა მათ კმაყოფილ, მხიარულ სახეს და მკვლევლობაზე ლაპარაკის სურვილი სრულიად დაჰკარგა.

ამ ბედნიერ და კმაყოფილ ხალხის გვერდით, სუფთა და მშვიდ ცხოვრებისაგან მხოლოდ თხელი კედლით გაყოფილ ილიას უფრო-და უფრო ხშირად ეწვეოდა ხოლმე სევდა და გულს კმუნვით უფესებდა. ცივ წყალსავით ჩახსმობდა ხოლმე სევდა გულში და ვერ გაეგო, საიდან მომდინარეობდა ეს ვერანი და ასე რად უწამლავდა ცხოვრებას?

ამასთან ერთად ცხოვრების უგუნურობის და უსამართლობის ფიქრნიც აწუხებდნენ და გაკვირვებული ეკითხებოდა თავის

თავს: რისგან არის, რომ ღმერთი, მიუხედავად იმისა, რომ სუყველაფერს ჰხედავს და ყველაფერი იცის, მაინც არა სჯის დამნაშავეთ და ამდენხანს ითმენს... რაღას უცდის?

სევდისა და შავი ფიქრების გადასაყრელად ილიამ ისევ კითხვას მიჰყო ხელი; დიასახლისს „ნივის“ რამდენიმე წიგნი და რაღაც დაშლილ-დაფხრეწილი წიგნები ჰქონდა სახლში.

ეხლაც ისევ, როგორც წინათ, სიყმაწვილეში, ილიას მხოლოდ ის მოთხრობები და ამბები მოსწონდა საკითხავად, რომლებშიაც სხვისი, მისთვის უცხო და უცნობი ცხოვრება იხატებოდა და არა ისინი, რომლებშიც ის ნამდვილი და უსამართლო ცხოვრება იყო დასურათებული, რომლითაც თითონვე სცხოვრობდა. როცა ნამდვილი ცხოვრებიდან ამოღებული ამბავი შეხვდებოდა, მოთხრობაში მალე მოსწყინდებოდა ხოლმე მისი კითხვა, რადგან არა სჯეროდა, თუ მათში სიმართლე ყოფილიყო დაკული; ამისთანა მოთხრობანი ხან აცინებდნენ და ხან აფიქრებდნენ—ამ მოთხრობებს ვიღაც გაიძვერები თუ დასწერენ, რომ უფერულს და მძიმე ცხოვრებას შნო დი ლაზათი მისცენ და ცოტათი არის მაინც შეალამაზონო. თითონ კი ცხოვრებას უკვირდებოდა და, რაც დრო და ჟამი გადიოდა, უფრო კარგად იცნობდა, რასაკვირველია. ქუჩა-ქუჩა ხეტიალის დროს ის ხშირად წააწყდებოდა ხოლმე ბევრს ისეთ რამეს, რაც კრიტიკისა და გაკიცხვის გუნებაზე აყენებდა მას, მერე მივიდოდა საავადმყოფოში და სიცილით ეტყოდა ხოლმე პავლეს:

— წეს-წყობილება!.. ამას წინად ღურგლეები მოდიოდნენ ფილაქანზე. უცბად პოლიციელი გადაეღობა გზაში—ა, თქვე ასეთო და ისეთებო! და საწყლები ქვეით კი ჩარეკა, მითომ იქ იარეკა! საცა ცხენები დაიარებიან, თორემ ბატონებს გასვრი შენი მოსვრილი ტანსაცმელითაო... სახლი ამიშენე და მერე ნურც კი დამენახვებო... ესე გამოდის რაღა? ხა, ხა, ხა...

პავლევ მალე აღიგზნებოდა და უფრო შეუკეთებდა ხოლმე ცეცხლსა. საცოდავი ისე იტანჯებოდა საავადმყოფოში, როგორც სატუსალოში, შავი ფიქრები მოსვენებას არ აძლევდნენ და თვალები მუდამ ბრაზითა და ნაღვლით ჰქონდა აღგზნე-

ბული. იმის მუღმივი ფიქრი და დარდი,—სად არის ეხლა ვერა და როგორა სცხოვრობსო—სანთელსავით აღნობდა საცოდავს. იაკობ ფილიმონოვი როგორღაც არ მოსწონდა პავლეს და, მიუხედავად იმისა, რომ ხმის გამცემი სხვა არავინა ჰყავდა, მაინც ერიდებოდა ამხანავს.

—ეჰ, წავიდეს ერთი და! სულელია, მგონი... მიუგო ილიას, როცა უკანასკნელი დაეკითხა: რატომ იაკობს არა სწყალობო?

იაკობი კი, რომელსაც ორი ნეკნი გამოაჩნდა გატეხილი, იწვა სავადმყოფოში და ქეიფობდა: ის თავის მეზობელ ავადმყოფს, ეკკლესიის დარაჯს, დამეგობრებოდა, რომლისთვისაც დიდი ხანი არ იყო, რაც ფეხი მოეჭრათ. ეს ტან-დაბალი, სქელი თავ-მოტვლებილი და გრძელი, მკერდსჩაცდენილი შავ-წვერიანი კაცი იყო. წარბებიც უღვაშებსავით ხშირი და დიდრონი ჰქონდა და ლაპარაკის დროს ისინიც წვერსა და უღვაშებსავით ერხეოდნენ ხოლმე; ხმა-კი ისეთი სამარისებური ყრუ ჰქონდა, რომ, როცა ლაპარაკობდა, კაცს ეგონებოდა ეს ხმა ავადმყოფის მუცელში ისმისო. რამდენჯერაც მოვიდა ილია სავადმყოფოში, იაკობს სულ იმ ავადმყოფთან ჰხედავდა. ეკკლესიის დარაჯი იწვა და გაჩუმებული წარბებს არხევდა, იაკობი დარაჯსავით უჯდა თავით და ნახევარის ხმით დაბადებას უკითხავდა.

„ამ ღამით დანგრეულ და განადგურებულ იქნება არ-მოავი!
ამ ღამით დანგრეულ და განადგურებულ იქნება კირ-მოავი!“

ბოლოს დროს იაკობს ხმა ისე დაუსუსტდა და დაუხრინწიანდა, რომ ხერხის ქრატუნს მოაგონებდა ადამიანს. კითხვის დროს მარცხენა ხელს მალლა იშვერდა, თითქოს ყველა ავადმყოფებს იწვევს—ისაიას წინასწარმეტყველებას ყური უგდეთო. ცემისაგან დარჩომილი ლურჯი ლაქები ჯერ არ გაჰქრობოდნენ სახეზედ და მათში შავად გამომყურალი, ოცნებით გატაცებული თვალები რაღაც საშიშრად ჰხდიდნენ მის სახეს. დაინახავდა თუ არა მომავალ ილიას წიგნს, დაავდებდა და ყოველთვის ერთ და იმავე კითხვას აძლევდა მოუხსვენრად:

— მაშიკო ხომ არ გინახავს?

ილიას მაშო არ ენახა.

— ღმერთო! — შესძახებდა ხოლმე დაღვრემილად იაკობი: — როგორ ყველაფერი ზღაპარსავითა ჰხდება! იყო, უცებ კუდიანმა ჩაჰყლაპა და ეხლა აღარაა... გაჰქრა...

— მამაშენი არ იყო? — დაეკითხებოდა ილია.

— იყო... კიდევ იყო...

იაკობს სახე შეუთამაშდებოდა და შეშინებული თვალები გაუელვებდნენ.

— ერთი გირვანქა კრენდილი და ჩაი-შაქარი მომიტანა. გეყოფა გორაობა, დროა გამოეწეროვო! მე კი ექიმს შევეხვეწე, ჯერ ნუ გამომწერთ, თუ ღმერთი გრწამთ-მეთქი... რა კარგია აქა... სიჩუმე და სიმშვიდე... აგერ ნიკიტა ეგორიჩს დაბადება აქვს და ვკითხულობთ ერთად. თითონ შვიდი წელიწადი უკითხნია, სულ მთლად ზეპირად იცის და წინასწარმეტყველების ახსნაც შეუძლიან... მოვრჩები და ნიკიტა ეგორიჩთან დავიწყებ ცხოვრებას, მამას თავს დავანებებ! სამუშაო რაც ექნება, დავეხმარები და მარცხენა კლიროსზედ ვივალობებ ხოლმე...

ეკკლესიის მოსამსახურე წარბებს აიწვედა; მათ ქვეშ მსხვილი, შავი თვალები შეინძროდნენ დინჯათ და მშვიდათ, უშფოთვრათ დააცქერდებოდნენ ილიას. ილიას უნდოდა ამ დროს როგორმე ჩამოშორებოდა და მათი სხივი როგორმე აეცდინა თავიდან.

— ოჰ, რა კარგი წიგნია ეს დაბადება! — ეელში მობჯენილ სიამოვნებით შესძახებდა იაკობი და მაშოც, მამაც და თავისს ოცნებაც კი დააფიწყებოდა ხოლმე იმ დროს: — რაები სწერია, რომ იცოდე, რა სიტყვებია!

მისი განივრად დაღებული თვალები ხან წიგნს დასცქეროდნენ, ხან ილიას და მეტის-მეტი სიხარულისა და სიამოვნებისაგან იაკობი თრთოდა და ცახცახებდა სულ მთლად.

— ისიც არის, — გახსოვს დუქანში სთქვა ერთმა კაცმა მეთქი, რომ გეუბნებოდი: „მშვიდ არიან სახლნი მტაცებელისანნი.“ არის, ვიპოვე! მაგაზე უარესებიც ბევრია!

და თვალებ დახუჭული, ხელ-მალლა შეშვერილი შესძახებდა საიდუმლოდ:

„განა ხშირადა ხდება, რომ ცოდვილს სანათი ჩაუქრეს და ღეთისგან მოვლენილი რისხვა ეწვიოს?“ — გესმის?. იტყვი: ღმერთი ითმენს, რომ მის შეილებს მოუვლინოს დამსახურებული სასჯელიო, მოუვლინოს მასვე რომ გაიგოს...

— ნუ თუ პირდაპირ აგრეა ნათქვამი? — დაუჯერებლივ დაეკითხა ილია.

სწორედ ესრე!..

— ჩემის აზრით, ეგ... არ ვარგა და მაგისთანა სიტყვების გაგონებაც კი ცოდვაა! — მიუგო ილიამ.

უფხოს წვერი შეერხა და გარკვევით, ყრუ და რალაც საოცარი ხმით წარმოსთქვა: — ჭეშმარიტების და სიმართლის ძიება არა არს ცოდვა, ვინაიდან ღეთისაგან მოიციმის.

ილია შეკრთა. უფხომ კი ღრმად ამოიოხრა და უფრო მკაფიოდ განაგრძო:

— ჭეშმარიტება თვითონ იზიდავს ადამიანს თავისკენ და ეუბნება — მეძიეო და ვინაიდან ჭეშმარიტება არს ღმერთი, მისი ძიება არც შეიძლება, რომ ცოდვა იყვეს.

ავადმყოფის ხშირი ბანლით მოსილი სახე და მისი მკაცრი გამომეტყველება ილიას პატივისცემას და კრძალვას უნერგავდა გულში: ამ სახეში რალაც დიადი და მკაცრი იხატებოდა.

აგერ წარბები ისევ შეეშმუშდნენ ავადმყოფს და მსხვილი თვალები ქერს მიებჯინნენ.

— იაშა, წაუკითხე მაგას იობის წიგნის მეათე თავის დასაწყისი...

იაკობმა ხმა ამოუღებლივ, აჩქარებით მიჰყო ხელი დაბადების ფურცელას და წუთს შემდეგ წელის, მაგრამ აცახცახებულის ხმით წაიკითხა:

„შესძაგდა სულსა ჩემსა ცხოვრება ჩემი, მივეცემი ნაღველსა ჩემსა და ვიტყვი სიმწართა სულისა ჩემისათა შეპყრობილი ღეთისა მიმართ: ნუ მასწავებ მე წმიდებად და მითხარ რისათვის დამსაჯე მე ესრეთ? განა კეთილ არს შენდა უკეთუ ციურვო მართალი, და შეიძულო ქმნილი ხელთა შენთასა?..“*

*) სამლო სჯულიდან მოყვანილი ადგილნი ადვილ გასაგებად გადავკეთეთ, თუმცა ქართული დაბადება ხელში გვქონდა და შეგვეძლო პირდაპირ დაბადებიდან მოგვეყვანა 2) იობის წიგნი X, 1—3. 1) — იობის წიგნი XXI, 17-19.

ილიამ კისერი წაიწია და თვალების ხამხამით წიგნში ჩაიხედა

— რა, არა გჯერა? — შესძახა იაკობმა: — სულელი!

— სულელი კი არა ფრთხალია და მშიშარა! — მშვიდათ წარმოსთქვა ავადმყოფმა — ვერა ჰხედავ, ღვთისთვის თვალი ვერ გაუსწორებია?..

სთქვა, მძიმედ გადმოატრიალა თვალები და ისე მკაცრად გადახედა ილიას, რომ კაცს ეგონებოდა, თვისი უღმობელი და ცივი სიტყვებით გასრესას უპირებს ცოდავსაო.

— მაგახედ უარესებიც ბევრია — განაგრძო კვლავ ავადმყოფმა. — მესამე მუხლი ოც და მეორე თავისა გვეუბნება: „რაში ეკითხება უფალს, უკეთუ შენ ჰყავ საქმენი შენნი უბიწო, ანუ სარგო? და განა სარგებელ არს მისდა რამეთუ ლიტონ ჰყავ გზანი შენნი?“ დიდი ფიქრი და გულის ყურია საჭირო, რომ კაცი არ დაიხლართოს ამისთანა სიტყვებში და გაიგოს მათი მნიშვნელობა.

— თქვენ კი გესმით? — ელის ხმით დაეკითხა ლუნევი.

— მაგასა? — შესძახა იაკობმა: — ნიკიტა ეგორიჩს სუყველაფერი ესმის!

მაგრამ ავადმყოფმა უფრო დაიმდაბლა ხმა და წარმოსთქვა:

— ჩემი დრო წავიდა... მე ეხლა სიკვდილი უნდა მესმოდეს მხოლოდ... ფეხი მომქრეს და აგერ სულ მთლად გსივდები... გულიც მისივს... საცაა მოგვედები...

მისი თვალები, თითქოს ჰახრაკს უჭერდნენ ილიას გულსაო, ისე ავიწროებდნენ და აწუხებდნენ მას, მაგრამ ავადმყოფი კი მშვიდათ და დალაგებით განაგრძობდა:

— ჯერ კი არ მინდა სიკვდილი, ღვთის წინაშე... იმიტომ რომ ჩემი დღენი ტანჯვასა და ვაებაში გავატარე და მთელ ჩემ სიცოცხლეში ერთხელ არ მიგრძენია სიხარული; სიყმაწვილითვე მძიმე მუშაობასა და ლუკმა პურის ვაითა და ვაგლახით შოენაში ჩავიკალ თავი და გარდა ამისა იაშასავით მამის ხელქვეით ვიყავი. მამა ლოთი და მხეცსავით შეუბრალებელი მყავდა... სამჯერ თავი გამიჩეხა და ერთხელ ადუღებულ

წყლით ფეხები დამიფუფქა. დედა არა მყავდა: მუცელს გადა-
 ჰყოლოდა. დავსახლკარდი—ცოლს ისე ვეჯავრებოდი, რომ
 ძალა არ დაეტანებინათ, არც კი გამომყვებოდა... მაგრამ რა?
 მესამე დღეს კი მაინც თავი ჩამოიხრჩო. დიად... სიძე მიყავდა
 და გამძარცვა, დამ კიდევ მომახალა, ცოლის უდროოდ სიკვდილი
 შენი ბრალიაო, შენ მიიყვანე იქამდინაო. სუყველანიც ვგრე
 აშობდნენ, თუმცა ყველამ კარგათ იცოდა, რომ მე თითიც კი
 არ დამიკარებია მისთვის და ისევე ქალწული ჩაძალდა, როგო-
 რიც ჯვრის-წერამდის იყო. "როგორც იყო, ცხრა წელიწადი
 გავატარე მას შემდეგ, მარტო-მარტომ. საშინელია მარტო-
 ობა!.. სულ სიხარულს მოველოდი, იმედი მქონდა კიდევ,
 მაგრამ აგერ ვკვდები ეხლა.—ავადმყოფმა თვალები დახუჭა და
 პატარა ხნის სიჩუმის შემდეგ დაეკითხა:

— აბა გამოიცანი—რისთვის ვიცხოვრე?..

ილია მის მძიმე და სევდიან ლაპარაკს ფერ წასული და
 გულ ძგერებული უგდებდა ყურსა. იაკობს სახე მოელუშა და
 თვალეზზედ ცრემლები უელავდნენ. ორთავენი სდუმდნენ.

— რისთვის ვიცხოვრე-მეთქი, გეკათხები?.. უსამართ
 ლოდ დამსაჯა ღმერთმა... მე არა ვთხოვ მას, რომ განმიგრძოს
 სიცოცხლე... მე მხოლოდ ის მინდა გავიგო, რისთვის ვიცხოვ-
 რედ-მეთქი?

ავათყოფს ხმა ჩაუწყდა. იგი ისე უცებ შესწყდა, თით
 ქოს მღვრიე რუ მოჩხრიალებდა, მაგრამ დედამიწამ პირი უყო
 მოულოდნელად და შთანთქვაო.

„ვინაითვან ვინც ცოცხალთა შორის იმყოფების, მას კი-
 დევ აქვს სასოება და იმედი, რამეთუ ძალლი ცოცხალი უკე-
 თეს არს უფროს ლომისა მკვდრისასა“,*)—ავადმყოფმა სიჩუმე
 ველარ აიტანა და ისევ დაიწყო. წარბები და წვერი კვლავ
 შეერხნენ და კვლავ გაისმა მისი ყრუ, სამარისებური ხმა:

— იქვე, ეკლესიასტში, ნათქვამია:

*) ეკლესიატი IX, 4.

„დღესა შინა კეთილობისა მისისა ცხონდი კეთილსა შინა, მხოლოდღესა ბოროტისასა იტყოდე — ყოველიმცა ესე ჰქმნა უფალმან მისთვის, რათა არა ჰპოოს კაცმან უკანით მისით არა რაჲ“...*)...ააა?

მეტი კი ვეღარ შესძლო ილიამ. ის უხმაუროდ წამოდგა, ჩამოართვა იაკობს ხელი და ავადმყოფს ისეთი მდაბალი სალამი მისცა, როგორითაც მხოლოდ მომაკვდავს ესალმებიან ხოლმე. მას თითონ არ უნდოდა ესეთი სალამის მიცემა, მაგრამ როგორღაც მოულოდნელად და შემთხვევით გამოუვიდა ასე.

ილია წავიდა, და თუმცა მოშორდა ამ საოცარ ავადმყოფს, თან მაინც რაღაც უცნაური და უცნობი გრძნობა გაჰყვა. ის მძიმე ლოდნავით დასწოლოდა გულზედ და სულს უხუთავდა. ავადმყოფის ლაპარაკმა არც ერთი ნათელი და აშკარა აზრი არ ჩაუსახა გულში, მაგრამ მისი დაღვრემლი და წამებული სახე კი მგონი სამუდამოთ ჩაესახა და ჩაუჯდა ხსოვნაში. აგერ, ერთი კაცი კიდევ მიემატა ცხოვრებისაგან შევიწროებულთ და ნაწყენთ ადამიანთა ჯგუფსა, იმ ჯგუფს, რომელსაც ილია კარგად იცნობდა და დიდი ხანია თვალს ადევნებდა. ილიას ახსოვდა ავადმყოფის ყოველი სიტყვა და ბევრი აბრუნა, ბევრი ატრიალა, რომ როგორმე გაეგო მათი საიდუმლო აზრი. ისინი ცეცხლსავით სწვავდნენ მის აღგზნებულ გულს და რაღასაც უმღერევდნენ სულის იმ სიღრმეში, სადაც წმიდათა წმიდასებერ ინახავდა ღვთის სამართლისა და ქეშმარიტების რწმენას. და თუმცა ვერ გაეგო მათი აზრი და მნიშვნელობა, ისინი მაინც იმ მსუსხავ ფიქრებს უღვიძებდნენ, რომელნიც უკან, გამოვლილსა და ნანახ-გაგონილისკენ ახედებდნენ და წარსულ ცხოვრებას აგონებდნენ.

ილიას ეგონა, ღვთის სამართლის რწმენა, რომელიც მუდამ ძლიერი იყო ჩემში ოდესღაც, ჩემთვისვე შეუმჩნევლად, შემრყევია და ეხლა მისი სისპეტაკე და ძალა სამუდამოთ გამქრალან ჩემთვისო: ეს ძლიერი რწმენა რაღასაც გამოუხრავს და შეუქამია იმ გვართვე, როგორათაც თანგი სქამს ხოლმე რკინასაო.

*) ეკლესიასტი VII, 14.

ილია ცხადათა ჰგრძნობდა, რომ ეს ცვლილება მართლა მოხდა მის სულისა და გულში: ამის თავმდები ავადმყოფის სიტყვებით აფორიაქებული და ამღვრეული სული იყო. მის გულში რაღაც წყალსა და ცეცხლსავეთ შეუერთებელი და შეუთანხმებელი ჰზობოქროდა და ჰლწწავდა იქაურობას. მათ გავლენის ქვეშ ილიას კვლავ დაებადა მთელის წარსულის, ხალხის და ესრე უგვანოდ მოწყობილ ცხოვრების სიძულვილი.

ბრაზ-მორეული და გაშმაგებული ილია ჰფიქრობდა:

„ისე იდგამენ ფიქრნი ჩემ გულში ფესხა, როგორც ფესენი დედამიწის გულში, მაგრამ ნაყოფი კი არსადა სჩანს!..“

ილიას უნდოდა, რაც შეიძლებოდა, მალე ამოეგლიჯნა ყველა ეს თავის არსებიდან და შორს, შორს გაეტყუორცნა, რომ დროზედ შესდგომოდა სუფთა, მშვიდ და განმარტოებით ცხოვრებას.

„უნდა ვეცადო, აღარ წავეჩხირო ხოლმე ხალხში. ამისგან არც მე და არც იმათ ხეირი არ გვეყრება. ასე ცხოვრება აღარ შეიძლება“..

დიდი ხანი იარა კიდევ ქუჩებში და ბოლოს დაღალულ-დაქანცული და დაღვრემილი დაბრუნდა სახლში...

ავტონომოვები უფრო და უფრო ტკბილად და ალერსიანად ექცეოდნენ. კირიკი მამობრივ დაარტყამდა მხარზედ ხელსა, გამოეხუმრებოდა და ეტყოდა ხოლმე:

— წვრილმანს გამოსდგომიხარ, ჩემო ძმაო, შენისთანა თავ-დაქერილი და ქკვიანი კაცი უფრო დიდს და კაი საქმეს უნდა ადგეს. რადგან კაცს თუ ბოქაულის ღირსებები აქვს— უბნის ზედამხედველად აღარ შეჰფერის ყოფნა.

ტატიანა ვლასოვნა კი დიდის ცნობის მოყვარეობით ეკითხებოდა— როგორ მიდის თქვენი ვაჭრობა და თვეში რამდენს იგებთო და ყოველთვის, მოუყვებოდა თუ არა ილია თავის ვაჭრობის ამბავს, ქალი დიდის ყურადღებით უსმენდა. ილია სიამოვნებით ეუბნებოდა ყველაფერს და თან-და-თან უფრო მეტს ჰატივსასცემდა მას, რადგან ჰხედავდა, რომ უბრალო და წვრილ-

მანის რამეებიდან მას ასეთი ტკბილი და სუფთა ცხოვრების შექმნა შეეძლო...

ერთ დღეს, ვარამ-შემოწოლილი რომ იჯდა ილია ფანჯარასთან და ოლიმპიადაზედ ჰფიქრობდა, ტატიანა ვლასოვნა სამხარეულოში გამოვიდა და ჩაიხედ მიიწვია. ილია გაჰყვა, მაგრამ უგულოდ კი: მას არ უნდოდა თვის ფიქრებს მოშორებოდა და ლაპარაკიც ეხარებოდა. სახე მოღუშული და ხმა-ჩემენდილი მოუჯდა ილია მაგიდას და მასპინძლებს გადახედა. მათ სახე გაჰბრწინებოდათ და, ეტყობოდა, რაღაც ფიქრებს გაეტაცნათ. მასპინძელნიც ხმა გაკმენდილნი ისხდნენ. სამოვარი ტკბილად ჩუხჩუხებდა და რომელიღაც, ახლად გამოღვიძებული ჩიტო, გაღიაში ფრთხრიალებდა. კირიკი შეინძრა სკამზედ, თითებით რაღაცა დაუკრა საინზედ და ნელის ხმით შეჰლიღინა:

— ტირ-რიმ, ტირ-რიმ, ტარ-რამ-რამ! ბუმ, ბუმ, ტრუ-ტუ-ტუ! ტრუ-ტუ-ტუ!..

— ილია იაკოვლევიჩ!—დინჯათ დაიწყო ქალმა:—მე და ჩემმა ქმარმა... ერთი რამე მოვიფიქრეთ... და გვინდა თქვენც მოგელაპარაკოთ...

— ხა, ხა, ხა!—უცბათ გადინარხარა კირიკმა და ხელების სრესა დაიწყო. ილია შეკრთა და გაკვირვებულმა უბნის ზედამხედველს გადახედა.

— დამაცა, კირიკ! აბა სიცილის დრო რომ არ არის ეხლა...

— ჩვენ მოვიფიქრეთ!—ღიმილით შესძახა უბნის ზედამხედველმა, ცოლზედ თვალი უყო ილიას და დაუმატა:

— გენიალური გოგრაა, სწორედ, ღმერთმანი!

— ჩვენ ცოტაოდენი ფული გვაქვს მოგროვილი, ილია იაკოვლევიჩ.

— ჩვენ მოვაგროვეთ! ხა, ხა, ხა! ჩემო ძვირ-ფასო!..

— კირიკ! გეყოფა!—მკაცრად შეუტია ტატიანა ვლასოვნამ. მისმა სახემ უფრო ხმელი, უსიცოცხლო გამომეტყველება

მიიღო, რისგანაც ისედაც დაწვეტებული სახე უფრო დაუწვეტდა.

— ჩვენ ას თუმნამდის მოვაგროვეთ,—ნახევარის ხმით ამბობდა ქალი და თვალეზ-ჩაშტერებით უყურებდა ილიას. ილია კი, თუმცა უნძრეველივ და მშვიდად იჯდა, მაინც გულში რაღაც უფროთხილებდა და მოუსვენრად ჰგრძნობდა თავსა.

— ეს ფული ბანკში გვაქს შენახული, რაშიაც ოთხ პროცენტს გვაძლევენ...

— ოთხი პროცენტი კი ცოტაა, ეშმაკმა წაიღოს იმათი თავი და კისერი!—შესძახა კირიკმა და ხელი დასცხო მაგიდას.—ჩვენ გვინდა...

ცოლმა შეაჩერა მკაცრის გადახედვით.

— ჩვენთვის, რასაკვირველია, საკმარისია ეს პროცენტი, მაგრამ... ჩვენ გვინდა თქვენ დაგეხმაროთ და კაცად გამოგიყვანოთ... თქვენ ისეთი დინჯი და ქვეიანი კაცი ხართ, რომ...

აქ რამდენიმე კომპლიმენტი უთხრა ქალმა და განაგრძო:

— თქვენა სთქვით ერთხელ, სასამკაულო მალაზია ოც პროცენტამდის მოგებას მისცემს კაცსა, თუ რიგიანად მოეწყო საქმეო. ჰო და ჩვენ შეგვიძლიან გასესხოთ საჭირო ფული, მხოლოდ ვექსილს ჩამოგართმევთ იმ პირობით, რომ პირველ თხოვნაზედვე გადაგეხადოთ ეს ვალი და უსათუოდ ვაქრობა კი დაიწყოთ ამ ფულითა. ივაქრებთ ჩემის ზედამხედველობის ქვეშ და მოგებას კი შუაზედ ვავიყოფთ. საქონელს ჩემ სახელზედ დავაზღვევთ და გარდა ამისა, ერთ პატარა ბარათსაც მომცემთ, რაც მხოლოდ ფორმალურ მხარედ უნდა ჩაითვალოს და რასაც არავითარი მნიშვნელობა არ ექნება. აი ეს რე... კარგათ მოისაზრეთ ყველაფერი და მითხარით: ჰო თუ არა?

ილია ყურს უგდებდა ქალის წკრიალა, სუფთა ხმას და მაგრა ისრისავდა შუბლსა. ქალის ლაპარაკის დროს ილიამ რამდენჯერმე გადახედა იმ კუნჭულს, რაღაც დაოქრული ხატი ბზინავდა და ორთავე მხრით ჯვრის წერის კელეპტრები ეწყო. მას არ უკვირდა, მაგრამ მაინც რაღაც მოუსვენრობას და თითქოს შიშსაც კი ჰგრძნობდა გულში. ამ წინადადებად, რომე-

ლიც უცებ უხორციელებდა მას დიდი ხნის ოცნებებს, თვის მოულოდნელობით თან გამოაყრუა და თანაც გაახარა ყმაწვილი. ის ეხლა დაფანტულად შეჰყურებდა პატარა ტანის ქალსა და ჰფიქრობდა:

„აი სად ამოჰყო თავი ბედმა“...

ქალი კი დედობრივი კილოთი განაგრძობდა:

— კარგათ მოიფიქრეთ, — ნათქვამია, ცხრაჯერ გაზომე და ერთხელ გამოსჭერიო. შეგიძლიანთ და მოგწევთ თუ არა ამ საქმისთვის საჭირო ცოდნა და ღონე? მერე ისიც გვითხარით — შრომის გარდა რა შეგიძლიანთ კიდევ შემოიტანოთ ამ საქმეში? მარტო ჩვენი ფული, რასაკვირველია, საკმარისი არ არის...

— მე. შემიძლიან, — დაიწყო აუჩქარებლივ ილიამ, — ჩემ წილად ხუთასიოდე მანათი დავუმატო თქვენსას. ბიძა ჩემი მომცემს... ბიძა მყავს... მე გითხარით, მგონი... ის მომცემს! იქნება მეტიც მომცეს...

— ურ-რა! — შეჰღრიალა კირიკ ავტონომოვმა.

— მაშასადამე, თანახმა ხართ? — დაეკითხა ტატიანა ვლასოვნა.

— მე... თანახმა ვარ! — ძლივს წარმოსთქვა ლუნევმა.

— მე კი არ ვიცი! — შესძახა უბნის ზედამხედველმა, ჩაიყო ჯიბეში ხელი და ხმა-იადლა, აღფრთოვანებით დაიწყო. — მაშ ეხლა კი შამპანიურ ღვინოს დავლევთ! შამპანიური-მეთქი, ეშმაკმა წაიღოს ჩემი სული და ტანი! ილია, გაიქე და ემანდედან შამპანიური მოგვირბენე, ვადავხუხოთ ერთი!.. აჰა, ჩვენა გაბატეობთ. დონის შამპანიური მოითხოვე, ოთხბაზუხალთუნინი და უთხარი ავტონომოვს უნდა თქო — მაშინ ცამეტ შაურად მოგცემენ... აბა გაიქე, ჩქარა!

ილიამ ღიმილით შეხედა ცოლ-ქმრის გაბრწყინებულ სახეს და წავიდა.

მიდიოდა ილია და გზაში ჰფიქრობდა გატაცებული — აგერ ბედმა დამჩაგრა, ბევრი მამტვრია, სისაძაგლეც ჩამადენინა და ეხლა კი თითქოს ბოდის იხდის ჩემ წინ, მილიმის და მააზიზებსო... ეხლა კი მის წინ სუფთა და მშვიდ ცხოვრე-

ბისაყენ გზა გასხნილია, ცოტა კიდევ და დაიწყებს კიდევ სანატრელს ცხოვრებას და დაკოდილს გულს დაისაღბუნებს. მან თუ ერთს მოუსპოო სიცოცხლე, ეხლა ბევრს უშველის, ბევრს შეუმსუბუქებს ცხოვრების ტვირთს და ამით გაუსწორდება ღმერთსა. ღმერთი სასტიკათ არ დასჯის: მან ყველაფერი იცის. ოლიმპიადა მართალს ამბობდა: „ამ მკვლევლობაში შენ იარაღი იყავი და არა ძალოა“ და, როგორცა სჩანს, თითონ ღმერთიც უმართავს მას ხელსა და აგერ, დიდი ხნის სურვილსაც კი უსრულებს ასე ადვილად. ფიქრნი საოცარ მხიარულ ფერხულს უვლიდნენ მის გრძობა-გუნებაში და მისთვისვე გაუგებარის ღონით და მხიარულებით უვსებდნენ გულსა.

ილიამ ცამეტ შაურიანი ღვინის ნაცვლად ნამღვილი შვიდმანათიანი შამპანიური მოიტანა.

— ოჰო! — შესძახა ავტონომოვმა. — ეს მშვენიერია, ჩემო ძმაო?!. აი ეს მესმის, დიად, მესმის!

ტატიანა ვლასოვნამ კი სულ სხვა ნაირად შეხედა ამ საქმეს. მან ნიშნის მოგებით გააქნია თავი, შეათვალიერა ბოთლი და ნაწყენის კილოთი წარმოსთქვა:

— ეს კაი ხუთი მანათიც ეღირება და?! აი, აი აი, ილია იაკოვლევიჩ, ეს კი ბავშვური საქციელია და თქვენგან ამას არ მოველოდი!

ლუნევი კი ბედნიერი იდგა მის წინ და იღიმებოდა:

— ნამღვილია! — სთქვა მან მთლად სიხარულით გაქლენთილმა. — მთელს ჩემს სიცოცხლეში პირველად დავლევ ნამღვილ შამპანიურს! რა ცხოვრება მქონდა აქამდინ! — თაღლითი... ქუქციანი და ტლანქი, ყველგან და ყველაფერში სივიწროე... გაცრუებული იმედები, შეურაცხება და გულის ყოველნაირი ტანჯვა, სიმწარე... განა ეს ნამღვილია? განა შეიძლება ადამიანმა ამითი იცხოვროს?

ილია გულის იარას შეეხო, მის სიტყვებში გესლი და შხამი ჩაესხნენ და თვალები ბუნდით ავესნენ; მწარე და გულის სიღრმიდან ამოხეთქილი ოხვრით განაგრძო:

— მე ბავშვობიდანვე ნამღვილს ვეძებდი, მაგრამ როგორ ვცხოვრობდი?.. როგორც ნაფოტი მდინარეში... ხან რას მივე-

ხეთქებოდი და ხან რასა... ყველაფერი, რაც კი მეხენებოდა გზაზედ, მღვრიე, მოსვრილი და მოუსვენარი იყო. ვერსად შეეჩერდი... ირგვლივ დარდს, უსამართლობას, ცარცვა - გლეჯას და ათასს სხვა სისაძაგლეს... უცებ თქვენკენ გადმომტყორცნა ბედმა. ჩემ სიცოცხლეში პირველად აქა ვნახე ჩუმი, მშვიდი და სიყვარულით შეზავებული ცხოვრება...

აქ გადახედა ნათელის ღიმილით და დაბალა სალამი მისცა ცოლ-ქმარს.

— გმადლობთ, დიდათა გმადლობთ! მე თქვენთან ვბოვე მხოლოდ შვება; თქვენთან ამოვისუნთქე თავისუფლად! თქვენ ხელს მიმართავთ და ფეხზედ მაყენებთ! ეხლა კი წავალ სწორე გზით! ეხლა კი ვიცი, როგორც უნდა ცხოვრება! ჩემი საქმეც კარგათ წავა და არც სხვანი წააგებენ ჭკუასა... რამდენი უბედური აღამიანია ქვეყანაზედ! რამდენი იღუპება უსამართლოდ... ყველა ეს მე ჩემის თვალთ მინახავს და კარგათ ვიცი...

ტატიანა ვლასოვნა ისე უყურებდა ილიას, როგორც სიმღერით გატაცებულ ჩიტს კატა შეჭყურებს ხოლმე. თვლებში რაღაც მწვანე ცეცხლი უკრთოდა და ტუჩები უცახცახებდნენ. კირიკს კი ბოთლი ლაჯებში დაეკირა და საცობს ებლაუქებოდა. კისერი დასწითლებოდა, ყურები ენძრეოდნენ...

— ამხანაგები... მე ორი ამხანაგი მყავს... ერთი გოგუცკა...

ბოთლმა იქეჭა. საცობი ჭერს მიეხალა და მაგიდაზედ დაეცა. მისგან შერხეულმა და შეშფოთებულმა ქიქამ წკრიალი მორთო...

კირიკმა ტუჩების ცმატუნით დაამსო ქიქები და დაიყვირა:

— აიღეთ!

როცა მისმა ცოლმა და ლუნემა აიღეს ქიქები, იმანაც დაავლო მესამე ქიქას ხელი, ასწია მაღლა და დაიყვირა:

— გაუმარჯოს ახალ ფირმას! «ტატიანა ავტონომოვა და ლუნევი» — ურრა!

(შემდეგი იქნება)

ხ ე ნ თ ი *)

რუს-ოსმალის (1877—1878 წ.) უკანასკნელ ომის
დროის ისტორიული რომანი

რ ა ვ ფ ი ს ა

(თარგმანი სომხურიდან)

(დასასრული)

XXXVIII

„განმანათლებელის ნიაჲმა“ დაუბერა და იმ დღის ჯო-
ჯობითური სიცხე საღამოს სიგრილეზე შესცვალა. ეს მწყა-
ლობელი ნიაჲი არა მარტო ვალარშაპატისა, არამედ არარატის
მთელი ოლქის ცხოველ-მყოფელი სულია; ზაფხულობით ყო-
ველ საღამოს დასისინებს და სიცხისაგან შეწუხებულ ქვეყა-
ნას ლამაზათ აგრილებს. ტყუილათ-კი არ ამბობს ხალხის თქმუ-
ლება, რომ ჩვენმა განმანათლებელმა მამამ თავის სამწყროს ეს
ნიაჲი უწყალობა, რომ ქირ სატკივრები აეშორებინაო.

ნასადილევის მომასვენებელ ძილის შემდეგ მონასტრის
ბერებს თავიანთი ოთახები მიეტოვებინათ და წყვილ-წყვილათ
დასეირნობდნენ ნერსესის ტბის გარშემო მყოფ ლამაზ ხეივ-
ნარში, რომელსაც დაბურული ხეები ჩრდილავდნენ. ერთი შე-
ხედითვე შეატყობდით, რომ მოსეირნე სულიერი მამები სუ-
ლიერათ შეერთებულ გუნდებს არ შეადგენდნენ, არამედ ყვე-
ლანი განცალკევებულიყვნენ და წყვილებათ ანუ სათითაოთ
დადიოდნენ. იგინი იმ არსებათ ემსგავსებოდნენ, რომელნიც

*) იხ. „მოამბის“ მე-2 №-რი 1903 წ.

ამხანაგურ ცხოვრებას შორს გაუბიან მხოლოთ იმიტომ, რომ ერთმანეთის სიახლოვისა ეშინიანთ. ექვისა, უთანხმოებისა და ერთ-ერთის უნდობლობისა გამო განცალკევებულ ცხოვრებას წარმოადგენდნენ;—მაინც კიდევ გაიძახიან—მონასტრის ძმობაო!..

ტბა ერთ ხელოვნურათ ამაღლებულ ბექურზე იყო დაგუბებული; ბექური მთლათ თლილი ქვით იყო მოქედილი. ამ ბექურიდან მოკიდებული ვიღრე წმ. გაიანეს მონასტრამდინ სასაფლაო გადაწოლილიყო. რამდენსამე ადვილს საფლავსა სთხრიდნენ, ზოგვან-კი მიცვალელები საფლავში ჩაესვენებინათ და მიწას აყრიდნენ. ერთი სიტყვით, წერაქვებისა და ნიჩბების ხმარება გაჩაღებულიყო. მღვდელი ლულლულითა და ლოცვების კითხვით, უფრო სწორეთ რომ ვთქვათ—ტყუილი დუდუნით ერთი საფლავიდან მეორისკენ გარბოდა და დამარხვის წესს ასრულებდა. განსვენებულებს არც მეგობრის ტირილი, არც მახლობლის ცრემლი არ აცილებდა საუკუნო სადგურამდე, თითქო ყველას გახარებია, რომ საბრალონი ტანჯვა-ვაებით სავესე ცხოვრებას მოშორებიან და განსვენება სამარეში უნდა ჰპოვონო.—ალაშკერტიდან გარდმოხვეწილთა მარხავდნენ.

—რა ძალიან ბევრი იხოცება! უთხრა ერთმა ბერმა გვერდით მყოფ ბერსავე.

—სულ ერთია, — მიუგო ამხანაგმა გულგრილათ, —იქ ქურთებსა და ოსმალოთ უნდა გაეყოლიტათ, აქ თავისით მაინც იხოცებიან.—მაგრამ ჩვენ საუბრის საგანს გარღვხდით, განაგრძო გაწყვეტილი სიტყვა, —გიმეორებ, მწი სანდო კაცი არ არის. მოდის ჩვენთან, ერთგულ მეგობრათ გვეჩვენება, ვითომ თანაგრძნობასაც გვიცხადებს და ათას გვარ ოინბაზობასა ხმარობს; მაგრამ, იცოდენ, ყველაფერი თაღლითია, პირფერობითა სავესე; მარტო იმას ცდილობს, რომ ჩვენი საიდუმლო შეიტყოს და სადაც საჭიროა, დაგვასმინოს. ნამდვილი, ზედ გამოქრილი ჯაშუშია. სწორეთ ესაა მიზეზი, რომ „მაღალსა იერუსალიმსა შინა“ ისეა მიღებული. ადვილათ შესაძლებელია იმედი აუცხადდეს, ჩქარა ეპისკოპოსიც შეიქმნეს და რომელიმე მდიდარი თემი (ეპარქია) მოიგდოს ხელში.

— ეგ ყველაფერი მართალია, მაგრამ ორს უკანასკნელ გარემოებას მაინც ვერ ეღიბება. „მეოთხე“ დაპირებაში ძლიერ ხელ გაშლილია, აღსრულებაში კი ღმერთმა შეინახოს! ვიღრე საქაროა, მაგ საცოდავს ყველაფერს აფქვეინებენ, შემდეგ კი კუდს მოაჭრიან, პანლურს ამოჭკრავენ და მაგის თანამდებობას თავიანთთვის უფრო ხელსაყრელ პირს ჩააბარებენ. — შეხედე, ორი ახალი მიცვალებული კიდევ მოიტანეს...

— თუ ღმერთი გწამს, მიცვალებულებზე ლაპარაკს თავი გაანებე! — მაგრამ არც ის არის ნაკლები მელია, რომ მაგრე ადვილათ მოტყუვდეს.

— „ქკუიანი მელა ხშირათ ხაფანგში ორივეფეხით ებმი. სო“ — ნათქვამია.

— ჩუმათ, დეე ჯერ გაიარონ.

ხეივანარში მათს პირდა-პირ ორი სხვა ბერი მოდიოდა. პირველთ რომ დაუახლოვდნენ, იმათაც საუბარი შესწყვიტეს. ორნიც სინოდის წევრები იყვნენ. ცოტა რომ გაშორდნენ, პირველებმა ლაპარაკი განაგრძეს.

— ვაქრობა (ტორგი) ახლავე უნდა დავანიშინოთ, ამაზე უკეთესს დროს ველარ ვიხელთებთ.

— რათა?

— იმათა, რომ კარგათ ვიცით სამონასტრო მამულებს იჯარით ვინც იღებს ხოლმე. ხომ იცი, რომ ამ მამულების მოიჯარადრეთ მუდამ ბ. ბ. ნ... მ... და ხ... ყოფილან? ამ უამათ ერთი მათგანი სხვა და სხვა საქმეზე ალექსანდროპოლშია, მეორე იგდირშია და მესამე კი ეშმაკმა უწყის, სად ჯანდაბას წასულა. მათის აქ არ ყოფნით უეჭველათ უნდა ვისარგელოთ. თუ ვაქრობა ახლავე დავანიშინეთ, ცხადია, სათაელიანს დარჩება, რომელიც იჯარას თავის სახელით აიღებს და ჩვენთან-კი საიდუმლო ამხანაგობა ექნება.

— მაგრამ, რამდენადაც ვიცი, ბ. სათაელიანს ამ ხელათ იმდენი ნაღდი ფული არა აქვს, რომ გირაო ანუ საწინდე ფული წარადგინოს.

— ეგ მეც კარგათ ვიცი, მაგრამ ამ გარემოებამ ხელი არ უნდა შეგვიშალოს: საწინდე ფულს ჩვენ მივცემთ და იგი თავის სახელით წარადგენს.

— ნაღდათ გაქვს რამე?

— სარგებლიანი ქალაღდები მაქვს.

— სულ ერთია. მაშ ხვალ კრებაზე ვაქრობის შესახები ლაპარაკი უნდა აღეძრაოთ. მაგრამ მე უფრო იმისი მეშინია, რომ საქმე „მაღლიდან“ არ ჩაშალონ.

— ვერაფერსაც ვერ იკენკავენ. განა ეგ „ჰოსჰოსები“*) ისევე არ იქცევიან, როგორც ჩვენა ვფიქრობოთ? და თუ, ვინიცობაა, ის „პატარა ქაჯი“ საქმეში ხელს გაურევს, მაშინ ყურ. ში ერთ რასმე ვეტყვი და მაშინვე ჩაჩუმდება.

ამ გვართ ეს სულიერი მამები „ძმობაში“ არსებულ ხრიკიანობაზე ლაპარაკობდნენ, ზოგი თავიანთ ფარულ „სპეკულიაციებზე“, მაგრამ იმასკი ყურადღებას არავინ აქცევდა, გარშემო რა ჰხდებოდა; არც ერთს ფიქრათ არ მოსდიოდა, თუ სამშობლო ქვეყანას მოწყვეტილი ალაშკერტელები უცხო მხარეს უპატრონოთ, ყველასაგან მიტოვებულნი როგორ ბუზებივით იელიტებოდნენ! არც არა იმ გარემოებისთვის მიუქცევი ვისმე ყურადღება, თუ ამ უბედურთა გადმოსახლება რამ გამოიწვია, ან ამ უცხო და უცნობ ქვეყანაში იმათი ბოლო რა უნდა ყოფილიყო?

ტყეში, ხეების ქვეშ, ზაფხულის ყოველ საღამოს ჩვეულებიამებრ რამდენსამე ბერს მშვენიერი ზალიჩები გაეშალა, ზედ დამსხდარიყო და ჩაის შეექცეოდა. იქვე, ცოტა მოშორებით ყმაწვილი დიარქები ჩაის სამზადისს აწესრიგებდნენ; თან ერთმანეთში ჩურჩულებდნენ, იცინოდნენ და ლაზღანღარაობდნენ. სულიერ მამებს არც ნაღდები, კარაქი, თეთრი ჰური, რომი და სხვა ჩაის შესაქცევარი სურსათი დავიწყებოდათ, საღამოს სიგრილისა და ტყის სუფთა ჰაერის წყალობით მადა გაღვიძებოდათ და გემრიელათ შეექცეოდნენ. სვამდნენ, სჭამდნენ, მხიარულებდნენ და იმაზე-კი სრულიად არას ფიქრობ-

*) „ჰოსოსს“ იმას უწოდებენ, რომელიც საზოგადო საქმეს უღდა თავში, მოღვაწის სახელს ატარებს და ნამდვილათ-კი მხოლოდ პირად ანგარიშებს უმსახურება. რადგან შესაფერი ქართული სიტყვა ვერ გამოვუნახეთ, ამიტომ ისევ სომხური დავტოვეთ. მთარგმნელი

დნენ, რომ იქვე ტყეში სწორეთ იმავე დროს გარდმოხვეწილთა მრავალი მშვიერ-ტიტველი და ავადმყოფობისაგან მისუსტებული ოჯახი იყო მიწაზე დაყრილი...

— რა კარგი რომია და თან რა მშვენიერი სუნი აქვს! მამაო, საიდანა გაქვთ მიღებული? ჰკითხა ერთმა ბერმა მეორეს და თან რომ-შერეულ ჩაის ალტაცებით სმა დაუწყაო.

— საიდანა მაქვს მიღებული?.. გაიმეორა წმინდა მამამ რომლის სენაკიდანაც იყო მოტანილი ხსენებული სურნელოვანი სასმელი,— არ იცი, რომ ჩემი სენაკი იმ სალოცავ ადგილთაგანია, სადაც ზვარაკი თავის ფეხით მიდის ხოლმე?..*)

— მესმის... კარგია, ვისაც მაგგვარი მიმზადველობის ძალა აქვს.

მზე უკვე ჩასულიყო. ტყეს თან-და-თან ბინდი ეპარებოდა, ოქროს ფერი ღრუბლები მზის უკანასკნელ სხივებზე ჯერაც კიდევ ლაპლაპებდა. „განმანათლებელის ნიაღვი“ ცოტა მიწყნარებულიყო, ხის ტოტებს ოდნავ-ღა არხევდა და რაღაც მომჯადოებელი ჩუმი სისინი გაჰქონდა. ტყეში სიჩუმე გამეფებულიყო, მყუდროებას დრო გამოშვებით მარტო უბედურთა ოხვრა გმინვალა არღვევდა. ღამე თან-და-თან უფრო თავის ძალაში შედიოდა. მწარე წარსულის გახსენებას სიბნელე უფრო ხელს უწყობს ხოლმე. ამიტომაც შიშველ-ტიტველი, მშვიერი, საფარსა და საგებს მოკლებული ალაშკერტელი ძლივს უკვირდებოდა თავის მწარე ხვედრსა და მდგომარეობას, თითქო საშინელ სიზმარიდან ახლათ გამოარკვეულაო. აგონდებოდა, რომ ოდეს-ღაც სარჩო-საბადებელი, საცხოვრებელი გააჩნდა, ეხლა-კი იძულებული იყო, მათხოვრობით ერჩინა თავი; აგონდებოდა, რომ სახლ-კარი, თავშესაფერი ბინა ჰქონოდა, ეხლა-კი ცას ქვეშ იყო დარჩენილი; აგონდებოდა აგრეთვე, რომ შვილი, ცოლი ჰყოლოდა, ეხლა-კი აღარსად ჩანდნენ! რა იქნენ, სად დაი-

*) უდაბნოსა და ხალხისაგან მივიწყებულ ადგილებში მყოფ საყდარ-მონასტრების ნანგრევების შესახებ ხალხში თქმულება დარჩენილი, რომ მათი დღეობის დღეს გარეული ჰირუტყვები მიდიან, კარებთან ჩერდებიან, რათა შეუღაბნოთ დაიჭირონ და მსხვერპლათ შესწირონო. ავტორი

კარგნენ, ან ვინ მოიტაცა?—თითონაც არ იცოდა. ყველაფერი რაღაც გამოურკვეველმა არეულობამ შთანთქა, როდესაც დედას შვილი დავიწყებოდა, ძმას—და, როდესაც ქმარს ცოლი დაჰკარგოდა, — ერთი სიტყვით, იმ დროს, როდესაც ოსმალოსა და ქურთის ხმლისა და თოფისაგან გაწვალებულს მარტო თავის თავი-ღა ახსოვდა და სიკვდილს გაუბოდა. ყოველ მათგანის გული უკურნებელით იყო დაქრილი, ყოველი მათგანს ისეთი რამ დაჰკარგოდა, რომელიც ქვეყნად ყველაფერს ერჩინა და რომლის ბადალსაც ველარსად იბოვნიდა. სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ ხსენებულ ღამეს მთელი ვალარშაპატი გადმოხვეწილთა ოხვრა-გმინვისაგან ზანზარებდა, ირყეოდა; ყველა საერთო გლოვას მისცემოდა, იმ საერთო გლოვას, რომელსაც ნუგეში არსაიდან უჩანდა...

ამ დროს ტყეში ერთი წარმოსადგევი ტანის ახალგაზდა კაცი გამალებული დადიოდა და გადმოხვეწილთ გაფაციცებით ათვალიერებდა. ყოველ მათგანს გააჩერებდა, გამოკითხვას დაუწყებდა და შემდეგ ისევ თავის გზას განაგრძობდა. მისი დაძმარებული, აღელვებული სახე, ვაჟაკური გამომეტყველება და თავისუფალი, უშიშარი მიხვრა-მოხვრა ძალა-უნებურათ ყურადღებას იქცევდა. ბოლოს ტყიდან გამოვიდა, გაიანეს მონასტრისკენ გაიარა და სასაფლაოზე გაჩერდა. მუშაობა ჯერაც არ შეწყვეტილიყო... ისევ მიცვალებულთა დაკრძალვაში იყვნენ გართულნი...

უცებ სიმღერის ხმა შემოესმა:

„ქმუნვით მოსილი ტურფა ბულბული

ბაღში ვარდს ეძებს აღტყინებული“...

— აი, გასწყლით, აჰა!.. სთქვა გუნებაში უცნობმა ახალგაზდამ და გზა განაგრძო.

სიმღერის ხმა ტყიდან მოისმოდა, სადაც მაგარ რომისგან აღფრთოვანებული ბერები ღამის რაინდობას მისცემოდნენ...

უცნობი ტბას მიუახლოვდა. აქაც რამდენიმე ბერი შავ აჩრდილსავით ჯერაც ისევ დასეირნობდა. ერთი მათგანი - კი

განმარტოებულიყო და ისე უძრავათ იჯდა, თითქო მძიმე მგლოვიარება და ნუგეშს მხოლოთ იმ გვარ მდგომარეობაში ჰპოვებს, როდესაც არავინ აწუხებს და არც არა მისი გულის იარებს ეხება ვინმეო. მზისგან დამწვარი, დაღვრემილი სახე და გახუნებული სამოსელი უმტკიცებდა, რომ ეს ბერი შორიდან გადმოხვეწილი ღარიბი ვინმე უნდა ყოფილიყო. მონასტრის კაპწით მოკანკლულ ძმობის ბერთაგან ახლოს არავინ ეკარებოდა, თითქო ეშინია, მისი გახუნებული ტანისამოსის სიახლოვით არ წავიბილწოვო... თუმცა იმ სადა, უბრალო მწყემსურ სამოსელში ისეთი გვაში იყო გახვეული, რომელიც ბევრ კარგს თვისებას შეიცავდა. ახალგაზდა კაცმა იმ სიბნელეში ძლივს შენიშნა უცნობი ბერი და მიუახლოვდა.

— ოჰ, მამა იოვანე, თქვენა ხართ?

— ოჰ; ვარდან? წამოიძახა ბერმა და გულში ჩაიკრა.

ეს ბერი ერთსა და იმავე დროს მწ. იოვანეს მონასტრის წინამძღვარიც იყო და ალაშქერტის თემის წინამძღოლის (არქიელი) თანამდებობასაც ასრულებდა. ეხლაც, თავის სამწყსოს რომ არ დაშორებოდა, გადმოსახლებულთ თან გამოჰყოლოდა.

მამა არქიმანდრიტი და ვარდანი იქვე ტბის მახლობლათ ერთს ქვაზე ჩამოსხდნენ, რომელიც სკამის მაგიერობას ეწეოდა.

— როდის მოსულხარ? ჰკითხა არქიმანდრიტმა.

— ეს არის ამ საათში მოველი, მიუგო ვარდანმა და თან აქეთ-იქით მიიხედა—ყურს ხომ არავინ გვიგდებსო.

— არავინ გინახავს?

— ჯერ არავინაც არ მინახავს.—ამოდენა არეულ ხალხში ვის იპოვნი? მელიქ-მანსურის ნახვა მინდოდა გულით, ამბობენ, რომ ისიც გადმოხვეწილთა შორის არისო.

— მელიქ-მანსური აქა ვნახე ამ ორი დღის წინათ,—მიუგო არქიმანდრიტმა,—ეხლა უნდა ერევანში იყოს. იქ რამდენსამე პირს უნდა მოჰლაპარაკებოდა, რომელნიც გადმოსახლებულთა მდგომარეობის გასაუმჯობესებლათ კომიტეტის დაარსებას ფიქრობენ. ამ გვარი კომიტეტი ტფილისში უკვე დაუარსებიათ და ეხლა ერევანში მისი განყოფილება იქნება.

— აქ როგორ-ღა მიდის საქმე?

— ძალიან ცუდათ, — მიუგო ნაღვლიანათ არქიმანდრიტმა, — მთელი კვირაა აქა ვგდივარ, ყაზარაპატის ერთს კუნჭულ-ში მომცეს ადგილი. ზედაც არაფერს მიყურებს, ფიქრათაც არაფერს მოსდის მკითხოს, თუ აქ რა მწარე გარემოებამ მოგვიყვანა. დამპირდნენ, კათალიკოსთან წაგიყვანთ და იქ ყველაფერს გამოგკითხავთო. მაგრამ, სამწუხაროთ, მთელი დღეები გადის და დაპირებისა არა ისმის-რა. იძულებული ვიყავი უბედურ ხალხის გადმოსახლების ამმავე ძალით წარმედგინა, რადგან იმედი მქონდა, ამის შემდეგ მაინც მიმიწვევდნენ და სიტყვიერ განმარტებას მომთხოვდნენ. მაგრამ ამ ცდამაც უქმათ ჩამიარა. ნუ თუ ასეთი გულგრილობა და შეუბრალებლობაც შესაძლებელი ყოფილა? სია ხელთა მაქვს, საიდანაც ჩანს, რომ 3000 ოჯახიდან დღევანდლამდინ 1500 სული მომკვდარა ზოგი ავადმყოფისაგან, ზოგიც სიმშლიისაგან. თუ მათი მდგომარეობა კიდევ ასე გაგრძელდა, უქვევლია დანარჩენებიც გასწყდებიან.

თუმცა ეს უკანასკნელი ცნობები ძლიერ სამწუხარო იყო, მაგრამ ვარდანზე რაიმე განსაკუთრებული შთაბეჭდილება არ მოუხდენია, ყველა ამას ჩვეულებრივ, ბუნებრივ მოვლენათა სთვლიდა და წინათვე იცოდა, ამ გვარ გადმოსახლებას რა სამწუხარო შედეგიც მოჰყვებოდა.

— გადმოსახლებულები სულ აქ, ვალარშაპატში არიან? — ჰკითხა ვარდანმა.

— არა, ჯერ იგდირში მოვიდნენ, იქიდან აქ გადმოვიდნენ და აქედან კი ყოველ მხარეს იბნევიან. სურმალოს მახრიდან მოკიდებული ვიდრე ახალ-ბაიაზეთსა და ძველ ნახიჩევანამდინ სულ გადმოსახლებულებითაა გავსებული: საითაც უნდა გაიარო, ყველგან შეხვდები მათ.

— გარდმოხვეწილ მოძმეთ ხალხი როგორ ღა ეპყრობა?

— ხალხი მეტად ადამიანურადა და კაცთ-მოყვარულად იქცევა; არაფერს იშურებს: არც თავშესაფარს, არც საქმელსასამელს და არც ტანსაცმელს, ერთი სიტყვით, რითაც კი შეუძლიან, ეხმარება. მართალი რომ ვთქვათ, აქაურებიც ძალიან

გაქირვებაში არიან, რადგან ომის წყალობით ყველაფერი გაძვირებულია. გარნა გადმოსახლებულთათვის პურზე მეტად უფრო სამკურნალო დახმარებაა საჭირო; სხვა-და-სხვა სენი შეუბრალებლად ავლებს მუსრს.

მონასტრის მიდამო მთლად ღამის სიბნელით იყო მოცული. ბერებს სერიზობა შეეწყვიტათ და თავიანთ სენაკებს შეჰფარებოდნენ. მაგრამ წელანდელი სიმღერის ხმა-კი ტყიდან კვალად მოისმოდა:

ჭმუნვით მოსილი ტურფა ბუღბუღი
„ბაღში ვარდს ეძებს აღტენებუღი“..

— ახლა სად უნდა წახვიდე? — ჰკითხა არქიმანდრიტმა და ფეხზე წამოდგა.

— თითონაც არ ვიცი...

— ჩემთან წამოდი.

— ვაი თუ ვინმემ შემნიშნოს.

— ახლა მონასტერში ვერაფერს გიციობს.

XXXIX

მამა იოვანეს სადგომად ყაზარაბატის მალლა სართულში ერთი ოთახი ჰქონდა მიცემული. ვარდანმა რომ მონასტრის ზღრუაღს ხელმეორედ გადააბიჯა, ტანში რაღაც ციფმა ჟრუანტელმა დაუარა. ათ წელიწადზე მეტი იქნებოდა, რაც იქაურობას გაშორებოდა და ფიქრათაც არ მოსვლია, რომ ოდესმე კიდევ ინახულებდა. მაგრამ მწარე გარემოებას კვალად გაეხსენებინა ეს ადგილი. გარნა რა მიზეზი იყო, რომ ქვეყნიურ ცხოვრებას მოწყვეტილთა და ლოცვა-მარხულობისთვის თავშეწირულთა ადგილმა უბედურ ახალგაზღაზე ასეთი უგემური შთაბეჭდილება მოახდინა? გაახსენდა თავისი ბავშვობა, სულელური და სიცალიერით სავსე ბავშვობა, რომელიც მონასტერში გაეტარებინა; გაახსენდა ის ბნელი წარსული, რომლის ერთი გახსენებაც კი ზიზლსა და ჟრუანტელსა ჰგვრიდა...

ვარდანის ასეთი უცები და უნებური დასევდიანება მამა იოვანემ შენიშნა და თანაგრძნობით შეეკითხა:

— რა ამბავია, ასე რად გაჩუმდი?

— არაფერი, ხან-და-ხან რალაც უადგილო სევდა მომბახავს ხოლმე...

ოთახში ერთი უბრალო ტახტი იდგა, მივიდნენ და იმ ტახტზე ჩამოსხდნენ. ტახტის გვერდზე ერთი უბრალო ფიცრის მაგიდა იდგა; მაგიდაზე კი პატარა სამოვარი ლამაზად ჩუხჩუხებდა. მამა არქიმანდრიტი სამოვართან მივიდა, ორი ჭიქა ჩაიდასხა, ერთი ვარდანს მიაწოდა და მეორე კი თითონ დაიჭირა ხელში. თბილმა სასმელმა ახალგაზდა კაცს ცოტა არაწერვები დაუშვიდა.

კარგა ხანს მოსაწყენი სიჩუმე იყო გამეფებული. ლაპარაკი არ ცხოველდებოდა, ვიდრე იმ საგანს არ შეეხნენ, რომელიც ორივესთვის თანაბრად ძვირფასი იყო.

— „საქმეს“ აქ რა თვალით უყურებენ?— ჰკითხა ვარდანმა.

— აბა როგორ აგისნა? ყველაფერს ერთი მოკლე ამბიდან შეიტყობ, — მიუგო მამა არქიმანდრიტმა. — ოსმალეთიდან აქ ერთი არქიმანდრიტი იყო მოსული ებისკოპოსად საკურთხებლად (ჯერაც აქ არის, იქნება კიდევ შეხვდე). პირველში, როცა ჯერ ისევ ახლად იყო მოსული, ოსმალეთის სომხების მდგომარეობას საშინელი სურათებითა ჰხატავდა. ქურთების მტარვალობას, ოსმალების მიერ გამოწვეულ ძარცვა-რბევას ყველას უამბობდა და ათასი მაგალითი მოჰყავდა იმის დასამტკიცებლად, თუ სომხეთში რა საშინელი ძალ-მომრეობა და უსამართლობა იყო გამეფებული. შეუძლებელი იყო მისი სიტყვები სარწმუნოდ არ მიგელო, რადგან ყველაფერს შეურყეველი საბუთებით ამტკიცებდა. მაგრამ ნახა თუ არა აქაური „ჰოსოსები“, მაშინვე ლაპარაკის კილო შესცვალა. იმ დღიდან ოსმალთა კაცთ-მოყვარეობის ქება-დიდებასა და სამართლიანობის დაცვას შეუდგა და თან ვითომ მათის კეთილშობილობითა და დიდსულოვნობით აღტაცებაში მოდიოდა. მაშ რა ექნა საბრალოს? სხვაფრივ რომ მოქცეულიყო, თავისი რწმენისა და

სვინიდისის წინააღმდეგ რომ არ შეექო ის, რაც ნამდვილად სძაგდა და ეზიზღებოდა, იქნება სასურველ ეპისკოპოსობას ვერა ჰღირსებოდა. აი კიდევ ერთი მაგალითიც: მფარველობის სათხოვნელად ოსმალეთიდან აქ ერთი სხვა არქიმანდრიტიც იყო მოსული, რომლის მონასტერი ქურთებს გაეძარცვათ. ხალხის ტანჯვა-ვაებას ის საცოდავი უფრო საშინლად ასურათებდა, იმ ტანჯვა-ვაებას, რომელიც გამოეწვიათ როგორც მთავრობის მოხელეთ, აგრეთვე ქურთების უფროსებსაც. მისმა ლაპარაკმა რომ „ჰოსოსებამდინ“ მიადრია, მის თხოვნა-ვედრებას არა თუ ყურადღება არ მიაქციეს, არამედ მსახურთ უბრძანეს, რომ მონასტრიდან გაეპანღურებინათ. საბრალობელი იძულებული გახდა ლაპარაკის კილო შეეცვალა. იმ დღიდან კარგი პატივით ეპყრობიან... თავისი გაძარცვული მონასტერი, დარბეული ხალხი-კი მთლად გადაავიწყდა და ქურთებისაგან მიყენებული ძარცვა-გლეჯა ერთხელაც აღარ გახსენებია! უფრო მეტს ვიტყვი: იმ არქიმანდრიტმა, რომ „ჰოსოსებს“ რათიმე აამოს, ერთ დღესასწაულის სადილზე სულთანის სადღეგრძელოც კი დალია და დალია ხწორედ იმ დროს, როდესაც ბაიზეთსა და ალაშკერტში ოსმალები სომხებს მუსრს ავლებდნენ!...—ეხლა კი, ვგონებ, მიხვდები, „საქმეს“ აქ რა თვალით უცქერიან.

ვარდანი ყურებს არ უჯერებდა, ეგონა ყველაფერი სიზმარში მესმისო. წარმოდგენითაც-კი ვერ წარმოედგინა, რომ შესაძლებელი იქნებოდა იმ გვარი გულქვაობა, რომელიც ნამდვილ მოლაღატეობას უფრო ემსგავსებოდა. ერის საშინელ კრიზისის დროს, როდესაც მისი სიცოცხლე, მისი მომავალი ბეწვზე-ლა ეკიდა, იმ ბეწვზე, რომელიც ადვილათ შეიძლებოდა გაწყვეტილიყო და საუკუნო უფსკრულში ჩაეგდო; იმის თანა საშინელ წუთებში, როდესაც მთელი ერის ხსნის თვალის არარატისკენ იყო მიპყრობილი,—ეს ერი მშობლის გულგრილობას ხედებოდა და ჰხედავდა, რომ მშობელი თავისი მკვლელის, თავის მტრის მხარეს იყო გადახრილი!..

— ყველა მავ შეხედულობისაა? ჰკითხა ვარდანმა გულდაწყვეტით.

— არა, მარტო „ჰოსოსები“ იქცევიან ასე. ოსმალეთის მთავრობის ყოველგვარი მოქმედება კანონიერათა და სამართლიანად მიიჩნიათ, და თუ სომხები ძალ-მომრეობის წინააღმდეგ რაიმე უკმაყოფილებას განაცხადებენ, ყველაფერს ცილის წამებათა და სიმართლეს მოკლებულათა სთვლიან.

— აშკარაა, ეგენიც ერთგარი თომას-ეფენდები ყოფილან: ოსმალეთში მომხდარი უწყსოებანი თომას-ეფენდებისთვის ყოველთვის ხელსაყრელია. მაგრამ მაგალითი ნერსეს პატრიარქისა, ხრიმიანისა და ნარბეისგან მინც აიღონ, რომელნიც სომხეთის ისტორიაში საპატიო ადგილს დაიჭერენ.

— შეგობარო, შენ ძალიან გულ-უბრყვილოთა სჯი,— მიუგო არქიმანდრიტმა,— გარწმუნებ, რომ შეეძლოთ, ნერსესის ყოველ მოღვაწეობას დღესვე განაცარტვერებდნენ... ვინ უწყის, იქნება კიდევ ცდილობენ!.. აქა ცდილობენ ყველა დაარწმუნონ, რომ ნერსესი და მისი თანამოაზრენი გაიძევერა მატყუარები არიან, სომხის ერს თვალ უბამენ, ატყუებენ, და არცა-რა მისი ფიქრი აქვთ (საფიქრებელიც არა სჭირს-რაო); ამა თუ იმ სახელმწიფოს წარმომადგენლთა ხელში მხოლოდ საზიზღარ იარაღათ გარდაქცეულან და მათი საპოლიტიკო სარგებლობისთვის იღწვიან, რომ საბრალო ოსმალეთს უფრო ბევრი ცოდვა მოახვიონო. აქ სიცილათაც არ ყოფნით იმათი გუჯუბრყველობა, რომელნიც ნერსესის ვითომდა „შუღერობისგან“ რასმე გამოვლიან. გაიძახიან, ოსმალეთისგან რაიმე ახალი უფლების გამოთხოვნა სომხების მხრივ ნამდვილი უსირცხვილობა იქნება, რადგან, რაც საჭირო იყო, ოსმალეთმა ყველაფერი მისცა და მეტის ღირსნი არც-კი არიანო. და თუ რამე დაჰკლებიაო, გაიძახიან, ოსმალეთი იმდენათ გულ-კეთილია, რომ ყველაფერს თითონვე შეუესებს, — მაშასადამე, მოწყალე მთავრობის შეწუხება რაღა საჭიროაო?

— ნუ თუ მთელი ძმობა მაგ სამწუხარო აზრისაა?!— წამოიძახა ჭაბუკმა სიბრაზით.

არქიმანდრიტმა მაშინვე არ გასცა პასუხი, ოთახიდან გარეთ გამოვიდა, ბნელაში თვალი მიაველ-მოავლო, შემდეგ ისევ

შინ შებრუნდა, წინანდელსავე ადგილზე ჩამოჯდა და წყნარობით წარმოსთქვა:

— ძალიან გაუფრთხილებლათ ვიქცევით: აქაურ კედლებსაც-კი ყურები ასჩია. მონასტრის სტუმართ უხუცესი აქვე, მახლობლათა სცხოვრობს; სწორეთ ეშმაკის ყნოსვის პატრონია და, თუ რასმე მოჰკრა ყური, მაშინვე ამბავს წაიღებს...

— მე საზოგადოთ ძმობის მიმართულებაზე გეკითხებოდით, გაიმეორა ვარდანმა ისე, რომ არქიმანდრიტის უკანასკნელ სიტყვებისთვის ყურადღებაც არ მიუქცევია.

— ამ მიმართულებისა ძაბრტო „ჰოსოსები არიან, თორემ მთელი ძმობა ყიზილბაშის მოტრფილე არ არის. მათშიაც არიან პატიოსანნი, კეთილ სურვილებით გამსქვალულნი და იქნება ოსმალეთის სომხების ცრემლის მოსაწმენდათ არავითარი მსხვერპლიც არ დაიშურონ, თუ-კი...

— თუ-კი „ჰოსოსები“ ნებას მისცემენ, არა? სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა.

— სწორეთ. რა ჰქნან საბრალოებმა? ხელ-ფეხი ისე აქვთ შებოქილი, რომ მოქმედებას ვინ ჩივის, ლაპარაკის ნებაც-კი არა აქვთ! აქ ერთი „ჰოსოსია“, გვარად მანკუნი, ნამდვილი ქაჯია, ყველას მუხრუქს უჭირებს და მიწასთან ასწორებს.

— მე მაინც ვერაფერი გამიგია! ეს რა ჯოჯოხეთური პოლიტიკაა, რომ ოსმალეთის ძალ-მომრეობისგან მთელი ერი მიწასთან სწორდება და მაინც ოსმალეთს იცავენ!?

— მე თითონაც ვერა გამიგია-რა, ჩემთვისაც ნამდვილი გამოცანაა, მიუგო დაბნევით არქიმანდრიტმა.

— ალაშკერტელების გადმობეწვასა და ბაიზეთის სომხების გაქვითას რიდათი ხსნიან? ან ვანის გადაბუგვას რა თვალით უცქერიან?

— ოსმალეთის გასამართლებლათ ამათ ყოველთვის მზათა აქვთ ერთხელ გაზეპირებული სიტყვები. ყოველ ბრალს სომხებს ახვევენ თავზე და გაიძახიან—სომხობა მოუსვენარი, დაუნახავი და უჰადური ხალხიაო. „მგელი რა შუაშია, როდესაც ბატანი აჯავრებსო“... ალაშკერტელების გადმოსახლების მი-

ზეხათ ოსმალოსა და ქურთის მახვილს-კი არ თვლიან, იმ მახვილს ვიღოს, რამაც იმოღენა ხალხს სამშობლო მიატოვებინა, — არამედ ცდილობენ აღმოაჩინონ რაიმე ფარული მძლავრი ძალა, რომ საბრალო ხალხის სამშობლოს მოწყვეტის მიზეზი იმას მიაწერონ. ამ გვარი შეხედულების სიყალბე და სიცრუე ხომ შენც კარგად იცი, ვარდან, რადგან იმ თავითვე სულ ამ „საქმეში“ იყავი ჩამბული...

— ყველა ამის შემდეგ, მამო, მაინც ვერ გამოგია, რომელი იმედით-ლა რჩები აქა? ერთი ეს მითხარი, ამათგან რომელი მფარველობისა და დახმარების იმედი გაქვს?

— არც რომელის. მე თითონაც დარწმუნებული ვარ, რომ ამათგან არაფერს უნდა მოველოდდე, მაგრამ შეტი რა ღონე მაქვს? ვის მივმართო? ისე ვარ გზა-კვალ არეული, რომ თითონაც არ ვიცი, სად წავიდე?

— სადა და თვით სოფლის საზოგადოებას მიჰმართეთ.

მამა არქიმანდრიტმა არაფერი უპასუხა, და წუთიერი სიჩუმის შემდეგ ისე წარმოსთქვა, თითქო თავის თავს ელაპარაკებო:

— ამ ჟამათ ძნელია ყველაფრის გამორკვევა... მაგრამ ის დღეც ჩქარა მოვა, როდესაც ამ საზიზღარ სინამდვილეს თვით ყოველად შემძლე დრო-ჟამი გამოამჟღავნებს...

საბრალო ბერი ისე იყო იმედ-გარდაწყვეტილი, გაბრაზებული, რომ გულში დაგუბებული აზრები ვეღარ შეიკავა და უკანასკნელი სიტყვები ისეთნაირათ წარმოსთქვა, თითქო გულიდან სისხლს ამოაყოლაო. ან და რაღა საჭირო იყო ვარდანისთვის რამე დაემალნა? ვარდანი უცხო პირათ არ მიაჩნდა, რადგან იმ თავითვე სულ ერთად ემოქმედნათ და ერთადვე მრავალ ბქობა-თათბირში მიეღოთ მონაწილეობა.

ლაპარაკი კვლავ გარდმოხვეწილთა შესახებ ჩამოვარდა. ალაშკერტელების წინამძღვარი თავის სამწყსოს უბედურებას მოსთქვამდა, მათს ტანჯვა-ვაებას წინ უყენებდა და თან იმ საშუალებას ასახელებდა, რომლითაც შესაძლებელი ყოფილიყო უბედური ხალხის სრული მოსპობისაგან გადარჩენა.

— ძალიან მიკვირს, რომ გადმოსახლებულთა შორის მაგდენი ავადმყოფები ყოფილან, — სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა, — როგორც შენი ანგარიშიდანასჩანს, ნახევარზე მეტი დაავადებული ყოფილა. რა არის მიზეზი?

— გადმოსახლების საშინელი ამბები რომ დაწვრილებით მოისმინო, განცვიფრდები, რომ ეგ საბრალონი ჯერ კიდევ ცოცხლები არიან! აქ რალაც საკვირველება, ნამდვილი სასწაული უნდა იყოს! მაგრამ რომელი ერთი გითხრა? არც იმდენი გონება შემრჩენია და არც ლაპარაკის უნარი, რომ ყველაფერი გაიმბო. მე მხოლოდ რამდენსამე კერძო ცნობებს გადმოგცემ.

— შემდეგ ბაიზეთის ალყის შემორტყმისა, რომლის დაწვრილებითი ამბები შენც კარგად იცი, გენერალი ტერ-ლუკასოვი იძულებული გახდა, რუსის მხედრობა უკანვე გამოებრუნებინა. ამ ჟამათ მან ორი დიდი გმირობა მოიმოქმედა. ერთის მხრივ თავისი მცირე რაზმებით ურიცხვი მტრის ჯარი უნდა მოეგერებინა, მეორეს მხრივ-კი ალაშკვერტისა და ბაიზეთის სომხობა ოსმალების ხოცვა-ჟლეტისაგან გადაერჩინა. ეს ორი გარემოება სამხედრო ხელოვნების დიდ ცოდნა-გამოცდილებას ითხოვდა და გენერალმაც დიდი უნარი გამოიჩინა. ოსმალოს ჯარის საშინელი მოზღვავება იმდენ ხანს შეაჩერა, ვიდრე სომხობა გადმოსახლებას მოასწრებდა. მაგრამ დრო მაინც ძლიერ ცოტა იყო, ხალხი-კი გადმოსახლებისათვის სულ არ იყო მომზადებული. უცებ ხმა გავარდა, რომ რუსის ჯარი უკანვე მიდის, გადასახლდით, გაშორდით აქაურობას, თორემ ოსმალები გაგჟლეტავენო. ეს ამბავი მთელ მაზრებს ელვასავით მოედო. ხალხი საშინელმა შიშის ზარმა აიტანა. მტრის ხმალი თავზე დასტრიალებდა, ამიტომ ყოყმანი და დახანება აღარ შეიძლებოდა — საყვარელი სამშობლო უნდა მიეტოვებინათ. ვერ შემიძლია ავიწერო ის საშინელი ღამე, როდესაც იმოდენა ხალხი თავის სახლ-კარსა და მამულ-დედულს ეთხოვებოდა! ხალხში შემზარავი ბლავილი და ჭრიამული გაისმოდა. გარემოება ისეთი იყო, რომ უეჭველად ერთი ღამის განმავლობაში უნდა მიეტოვებინათ იქაურობა. შინაური საქონელი

თითქმის სულ მინდორში დარჩა, რადგან პატრონებს გამოორთქლის დრო აღარა ჰქონდათ. მამა სხვაგან მყოფ შვილს აღარ უცდიდა, ძმას ძმა ავიწყებოდა: ავეჯსა და სხვა მძიმე ნივთეულობასან იქვე სტოვებდნენ, ან კიდევ ცეცხლს უკიდებდნენ და სწვამდნენ. ძუძუთა ბავშვებს დედები იკიდებდნენ, საჭირო ნივთებით დაბარგებული მამები-კი უფრო მოზრდილებს ხელსა ჰკიდებდნენ და სოფლებს ისე სტოვებდნენ. ურმები ძლიერ მცირე ნაწილსა ჰქონდა, რადგან მეტი წილი სამხედრო ბარგი-ბარხანის საზიდლათ წაეღოთ. ლოდინის დრო აღარ იყო, მტერი უკან მოსდევდა. ვინც-კი გადმოსახლება ვერ მოასწრო, ყველა მტარვალთა შეუბრალებლობის მსხვერპლი შეიქნა. ვინც გამოასწო, ჰგონებდა, რომ თავს უშველიდა! მაგრამ აქაც სხვა ახალი უბედურება დაატყდა თავს, უბედურება, რომელიც ქურთ-ოსმალოზე უფრო შეუბრალებელი გამოდგა, — სიმშლილი და ავადმყოფობა.

— ეს ავადმყოფობა იმ ტანჯვა-ვაების შედეგი შეიქმნა, რომელიც ხალხმა გადმოსახლების დროს გზაში გამოიარა, — განაგრძო მამა არქიმანდრიტმა. — რამდენიმე კვირის სავალი სულ რაღაც ორიოდ დღეში უნდა გაეგლო და ისიც იგრე, რომ არც შეესვენა და არც სადმე გაჩერებულიყო. დედაკაცი, ქალი. შვილი, ყმაწვილი თუ მოხუცი — ყველა ფეხით მოდიოდა, რადგან რაიმე ჩასაჯდომი სულ უმცირესობას თუ გააჩნდა. ბევრმა ვერ შესძლო, დასუსტდა, მოიქანცა და შუა გზაზე დავარდა. ნათესავს, მეგობარს, თვით საყვარელ შვილსაც-კი ყურადღებას არავინ აქცევდა. ყველა საერთო შიშსა და მღელვარებას მოეცვა; ყოველ მათგანს გული, სიბრალულის გრძნობა სადღაც გაჰქრობოდა და თავის მეტი აღარა ახსოვდა-რა. ყველა ამას დაუმატეთ სიმშლილ-წყურვილი და უცხო ქვეყნის შეუჩვეველი ჰავა და მაშინ ავადმყოფობას ბუნებრივ მოვლენათ დასახავთ. რომ მტერს არ შეგხვებოდით, ისეთის დაწყევლილ და მთიანის გზით გვატარებდნენ, რომ ქალებსა და ბავშვებს სიარული ძალიან უძნელდებოდათ. სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ გადმოსახლებულთა მეოთხედი გზაში დავარდა

და მთლათ გაიყლიტა. რაღა გავაგრძელო, იმდენი ვაი-ვაგლახი გამოვიარეთ, რომ შაჰ აბასის მიერ ისპაჰანში ტყვეთ წაყვანილი სომხების ისტორია, რომელსაც ჩვენი მემოტიანენი ისეთი საშინელი ამბებით გვიხატავენ, ამ გადმოსახლების ამბავთან შედარებით სულ უბრალო შემთხვევად უნდა ჩავთვალოთ.

მამა არქიმანდრიტი რომ ამ სამწუხარო ამბავს მოსთქვამდა, ვარდანის გონება სულ სხვა აზრით იყო შებყრობილი, ასე რომ მისი ლაპარაკი თითქმის არც-კი ესმოდა და მხოლოდ თავის სათაყვანებელ ლალაზე ფიქრობდა. არა რომ იგიც ამ გადმოსახლებულთა შორის უნდა ყოფილიყო, — ფიქრობდა ვარდანი, მაშასადამე ყველა ზემოხსენებული ტანჯვა-ვაება არც იმას ასცდებოდაო? მართალია, ჯავოსაგან გაგონილი ჰქონდა, რომ ფათაჰ-ბეგის ცოლის, ხურშიდას განკარგულებით ლალა რუსის სამფლობელოში უნდა ყოფილიყო გადმოყვანილი, მაგრამ ბეგის მსახურნი ხომ რუსის საზღვარს ვერ გადმოსცდებოდნენ, რადგან მოწინააღმდეგე სახელმწიფოს ქვეშევრდომი ქურთები იყვნენ. მაშასადამე, ლალა და მისი ძმის ცოლი, სარა, გადმოსახლებულთა გუნდისთვის უნდა შეეერთებინათ. მაგრამ როგორ უნდა ებოვნა? რა იცოდა, კიდევ ცოცხლები იყვნენ, თუ მრავალთა მწარე ხვედრი რგებოდათ წილათ? ეს კითხვები უბედურ ქაბუკს მოსვენებას არ აძლევდა.

— მამაო, მოხუცი ხაჩოს ოჯახისა ხომ არაფერი იცი? — ჰკითხა მან, — ჩემი აზრით, ისინიც გადმოსახლებულთა შორის უნდა იყვნენ. ახლა სად იქნებიან?

— მათი ჰოგნა ცოტა არა გაგიძნელებათ, რადგან გადმოხვეწილნი სხვა და სხვა მხარეს არიან გაბნეულნი. მაგრამ მათთან ერთათ მათი მამასახლისები და მღვდლებიც არიან მოსულნი; ამ უკანასკნელთათვის — კი დავალებული მაქვს, რომ დაწვრილებითი ცნობები შევრიბონ, თუ სად რამდენია დასახლებული, რათა დანმარების აღმოჩენა უფრო გაადვილდეს. ამ ცნობების წყალობით ადვილათ შევიტყობთ, მოხუცი ხაჩოს სახლობა გადმოსახლებულთა რომელ გუნდშია მოქცეული.

— სიებს როდის გადმოგცემენ?

— ხვალ, ანუ ზეგ, — დანამდვილებით არ ვიცი.

საბრალო ვარდანისთვის ეს „ხვალ“ და „ზეგ“ მთელ საუკუნეს წარმოადგენდა, ამიტომ მთელი ღამე ძალიან მოუსვენრათ გაატარა.

მონასტრის ზარების წყნარმა ხმამ ხალხს გათენება ამცნო. ბედისაგან გალალბული ბერები ჯერაც არხეინათ განისვენებდნენ რბილ საწოლებზე; უფრო უბედურნიკი ტაძარში მიეშურებოდნენ სალოცავათ.

ამ დილით მამა იოვანეს ძალიან ადრე გაეღვიძა, მძინარე ვარდანი ოთახში დასტოვა და გარეთ გამოვიდა. მაგრამ მამა იოვანე დილის ლოცვაზე არ მიდიოდა, ჩვეულებათ ჰქონდა ყოველ დილით დაეხდნა ვლარშაპატში მყოფ გადმოსახლებულთათვის, რომ შეეტყო საბრალონი რა მდგომარეობაში იყვნენ. ამ ხელათ გადმოსახლებულთა შორის ისეთი საცოდაობა დახვდა, რომ გული საშინლათ დაეკოდა და ვლარშესძლო ყველასათვის მიეხდნა. ყოველ ნაბიჯზე საშინელ სურათს აწყდებოდა, ავადმყოფობით შეპყრობილი მთელი ოჯახები უწმინდურობით საგსე ამა თუ იმ ბოსელში დაყრილიყო უმწეოდ, უნუგეშოთ; მათში არც ერთი კარგა მყოფი არ იყო, რომ დანარჩენთათვის ეზრუნა.

მწარე უიმედობით შეპყრობილი მამა იოვანე თავჩალუნული მონასტერშივე ბრუნდებოდა და თან გუნებაში ფიქრობდა: რა საშუალებითაც უნდა იყოს, დღეს უეჭველათ საკათალიკოზოში უნდა შევიდეს და მომაკვდავი ხალხისთვის სწრაფი დახმარება გამოეთხოვოს. ამ დროს მის მახლობლათ ეტლმა გაიგრიალა, შიგ მჯდომმა რომ არქიმანდრიტი დაინახა, ეტლი გააჩერებინა.

— მიხარებია, უთხრა მან, როცა არქიმანდრიტი მიუახლოვდა, გადმოსახლებულთა დამხმარე კომიტეტი ერევნის გუბერნატორმა დაამტკიცა, წვევრებათ საკმაოდ სანდო პირები

არიან არჩეული. ტფილისიდანაც სასიხარულო ამბები მოდის, იქაური კომიტეტი ენერგიულათ მოქმედებს: გვპირდებიან, რომ ფულსა და საექიმო მასალას ჩქარა მოგაწვდითო.

— ძლიერ სასიხარულოა, — მიუგო ბერმა. — აქედანაც აპირებენ ბრძანების მიწერას სასულიერო მთავრობის წარმომადგენლებთან, რომ ყველგან შეწირულება შეკრიბონ.

— საიდან უნდა მისწერონ?

ბერმა ხელი მონასტერზე მიუშვირა. ახალგაზდა კაცმა ჩაიციხა და მიუგო:

— მაგ ბრძანებას ჩვენთვის არავითარი მნიშვნელობა არ ექნება, რადგან მათი შეგროვილი ფული ალაშკერტელების ცარიელ კუქამდის ვერ მიაღწევს...

ეტლში მჯდომი მელიქ მანსური იყო.

— შენ ხომ მაგ ამბით გამახარე, უთხრა ბერმა, — მეც მინდა გახარო რამე.

— რა უნდა მახარო?

— ვარდანი აქ არის, ჩემ ოთახში.

— მართლა? საიდან გაჩენილა ეგ ეშმაკი? არ მეგონა, თუ საიქიოდანაც ბრუნდებიან. — წავიდეთ.

ორნივენი მონასტრისკენ გაემართნენ.

გზაში მელიქ-მანსური შეეკითხა:

— ვარდანს შენ კარგათ იცნობ?

— ხუთ წელიწადზე მეტია, რაც ვიცნობ. ჩვენში იგი ცნობილია, როგორც მარჯვე და უშიშარი კანდრაბანდისტი. მაგრამ კარგა ხანს ვერავინ მიხვდა, რომ მის ხელობას სარჩულად ფულის მოგება არ უდევს. იგი მხოლოდ იარაღს ატარებდა და გლეხთა შორის ხშირად უფასოდაც კი არიგებდა. და თუ ხან სავაჭრო საქონელიც დაჰქონდა, ამასაც მხოლოდ თვალის ასაბმელად შერებოდა. დიალაც რომ მიზანი პატივსაცემი იყო, მაგრამ წყეული გარემოებისა გამო ყველაფერმა ამაოდ ჩაიარა...

— მე მხოლოდ სულ რამდენჯერმე შევხვდი, — მიუგო მელიქ-მანსურმა, — მაგრამ ჩემი თანაგრძნობა დღევანდლამდინ

ასე არავის გამოუწვევია, როგორც მაგ ენერგიულმა ახალგაზ-
 დამ გამოიწვია. კარგად ვიცი, რომ რამდენადაც სისხლის ღერის
 საქმეში გმირი და შეუბრალებელია, იმდენადვე მეგობრობის
 საქმეში პატიოსანი, კეთილი და ერთგულია.

— მაგის გარდა, ვარდანი თავისი ეშმაკური ქკუითაცაა
 შესანიშნავი. თავის ხან-მოკლე სიცოცხლეში იმდენი რამ გაუ-
 კეთებია, რასაც ერთი კარგი მოღვაწე ასი წლის განმავლობა-
 ში ვერ გააკეთებდა. ამასთანავე ძლიერ ჩუმი და თავდაბალი
 ხასიათისაა და სულ იმას ცდილობს, რომ ჩვეულებრივი მომა-
 კვდავის ქურქში იყოს გახვეული.

ვარდანმა გამოიღვიძა, აქეთ-იქით მიიხედა და ნახა, რომ
 ოთახში მეტი არავინ იყო. მზის სხივები სენაკის ვიწრო სარკმ-
 ლებში უხვად შეპარულიყო და იქაურობას ძალზე აქახქახებ-
 და. გამთბარი დაგუბებული ჰაერი აუტანელი და სულის შემ-
 ხუთავი იყო. წამოდგა ვარდანი, ერთს ფანჯარას მიუახლოვდა
 და გააღო. სუფთა და გრილმა ჰაერმა ვარდანის ანთებულ სა-
 ხეს რაღაც სიამოვნება აგრძნობინა. მაგრამ, მაინც გულს რა-
 ლაც უძძიმებდა, სულს უხუთავდა. უნდოდა იქაურობას ჩქარა
 გაშორებოდა, რომ თავისუფლად ამოესუნთქა. თან კი მასპინძ-
 ლის დაბრუნებას უცდიდა. მაგრამ მასპინძელი იგვიანებდა.
 ვარდანი მოუთმენლობამ შეიპყრო, ოთახში დადგომა ვეღარ
 შესძლო და გარედ გამოვიდა. მაგრამ რადგან არ უნდოდა,
 რომ მონასტრიდან ვისმე დაენახა, ამის გამოთ ეზოს უკანა
 კარებიდან გამოვიდა და ტბისკენ გასწია. ტბის მახლობლად
 ერთ მოხუც ეპისკოპოსს შეხვდა, რომელიც მაშინვე იცნო.—
 ეს ეპისკოპოსი მონასტრის ერთ შესანიშნავ სიძველეთაგანს
 წარმოადგენდა.

— გამარჯობა, პაპავ.

ამ ეპისკოპოსის მთელი ძმობა „პაპას“ ეძახდა. პაპა ზაფხუ-
 ლის მზის თბილ მყუდროზე მიმჯდარიყო და გაციებულ ძვლებს
 ითბობდა. იგი ინდოეთის იმ ფაკირს (მისანი) მოგაგონებდათ,
 რომელიც არც პირს იბანს, არც თავს ივარცხნის, არც ფრჩხი-

ლებს იჭრის და არც რიკიანად იცვამს, რადგან ყველა ეს დიდ ცოდველ მიაჩნია. პაპამ რომ ჭაბუკის ხმა გაიგონა, ხელი შუბლზე მიიღო, რომ თვალებისთვის მზის პირდაპირი სხივები აეშორებინა, და უთხრა:

— ხმა-კი მეცნობა, შეილო, მაგრამ თვალები აღარ მიჭრის, რომ დავინახო, ვინცა ხარ.

— მე ვარ, ვარდანი.

— ღმერთმა დიდხანს გაცოცხლოს, შეილო! მოდი ახლოს, რომ გულში ჩაგიკრა, — ოჰ, რამოდენა გამხდარხარ, შეილო! ვარდანი მიუახლოვდა; მოხუცმა გულში ჩაიკრა.

— აქ დაჯექ, შეილო! — ჰოო, ემაგრე. — რა კარგი ბიჭი დამდგარხარ, შეილო! — გახსოვს, ჩემ სენაკში რომ კატასავით შემოიპარებოდი ხოლმე ხილის მოსაპარად? მაშინ სულ პატარა, ძალიან პატარა იყავი.

— მახსოვს, პაპა, მიუგო ვარდანმა და თან ღრმად ამოიოხრა; — ქურდობა აქ ვისწავლე...

— ეჰ, შეილო, ეხლა ვილა არ იპარავს? ყველანი ქურდობენ. სიმართლე მერცხლის რძედ გარდაქცეულა, ველარსად შეხვდები... ორი დღე არც-კია, რაც იმ წყეულ-შეჩვენებულებმა სენაკიდან რამდენიმე ასი მანეთი მოპარეს. შავი დღისთვის ვინახავდი, შეილო. ნეტა როგორ იპოვნეს? ეხლაც კი ვერ მივმხვდარვარ: თვით ეშმაკიც კი ვერ მიაგნებდა! ქერის ფიცრებში მქონდა დამალული. — ეშმაკებმა მაგათგან უნდა აიღონ გაკვეთილი... ოჰ, შეჩვენებულნო, შეჩვენებულნო!..

პაპას ოთახიდან ფულის მოპარვა იმ თავითვე იმდენად ჩვეულებრივი ამბავი იყო, რომ ვარდანს ყურადღება არც კი მიუქცევია. ასი წლის მოხუცი პაპა თავის სიცოცხლეში არაფერს ხარჯავდა; რაც კი ხელში ჩაუვარდებოდა, გროში-გროშს ადებდა და ინახავდა. როდესაც მისი ფულის ჯამი რამდენიმე ასს ანუ ათასს მანეთს მიაღწევდა, უცებ ვილაცის ფარული ხელი გაჩნდებოდა და ააცოცხლებდა ხოლმე. შემდეგში ამ გვარმა გახშირებულმა ქურდობამ პაპას მეტი გამოცდილება შეძინა. ოთახში ასობითა ჰქონდა საკუქნაო ნახვრეტი და ყოველ მათ-

განში ფულს ნაწილ-ნაწილად ინახავდა. ამიტომაც იყო, რომ ვერასოდეს მთელ ფულს ვერ მოჰპარავდნენ, თუმცა თითონ კი ჩვეულებათ ჰქონდა ყველა ფიცით დაერწმუნებინა—არცა მქონდა, სულ მომპარესო.

ვარდანი პაპას პატარაობიდანვე იცნობდა; იგი ერთი საშინელი ტიპიური ძუნწთავანი იყო, ასე რომ მის სიძუნწეს ძმობის წევრთა შორის ზღაპრული ხასიათი მიელო. პაპა მდიდარ ბერთა რიცხვში ითვლებოდა, განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ სხვებს თავისი სიმდიდრე უფრო ფარული გზებითა ჰქონდათ მოხვეჭილი, პაპას კი მარტო წრეს გადასული დაზოგვით შეეძინა.

— ფული ძალიან გიყვარს, პაპა, რათ გინდა მაგდენი ფული?

— ეჰ, შვილო! „მგელს მგლობა ერქვა, მელამ ქვეყანა ამოაგდოვო,“ ნათქვამია.— ფული ეხლა ვილას არ უყვარს? ეხლანდელ დროში მხოლოდ ფულსა აქვს გასავალი, ყველა ფულისთვის შრომობს.

ესა სთქვა და აკანკალებული ხელით უბიდან ბურნუთის კოლოფი ამოიღო, გააღო და ნახა, რომ ცარაელი იყო. ის უბედური კოლოფი იმდღეს ბარე ასჯერა ჰქონდა გაღებული და ყოველთვის რწმუნდებოდა, რომ შიგ არა იყო-რა, მაგრამ მაინც თვალებს არ უჯერებდა და ფიქრობდა, იქნება რაიმე სასწაულით გავსილიყოსო.

— წყეულიმც იყოს სიმონა მასწავლებელი!— შენ ხომ იცნობ იმას?— იმ დღეს ერთი აბაზი მივეცი, თანაც თუნუქის ყუთი მივეცი, რომ ერევანში ბურნუთი ეყიდნა და შიგ ჩაეყარნა; იმ წყეულმა წაიღო, ჰამ ფული შექამა, ჰამაც ყუთი შეიტყაპუნა.— ვარდანი, ბურნუთს ხომ არ ეწევი?

— არა, პაპა, მე ბურნუთს არა ვწევი.

პაპას საბედნიეროდ იქვე მახლობლად პაპიროსის ნამწვი ეგდო. დაინახა თუ არა მოხუცმა, წამოდგა, მივიდა და ნამწვი აიღო; შემდეგ ქალღმერთი შემოახია, გაშავებული თუთუნი ხელის გულზე დაიყარა, აკანკალებული თითებით დაფხვნა და ხარბად წევა დაუწყა.

— ნუ თუ, პაპა, ემაგრე გინახავენ, რომ ბურნუთის ფულსაც კი არ გაძლევენ?

— ეჰ, შვილო, დროება გამოიცვალა! სად არის ნეტარხსენებული ნერსეს კათალიკოზის დრო? მაშინ სიყვარულიც იყო, ერთობაც, დიდიცა და პატარაც. ეხლა კი ყველაფერი გადაბრუნდა. ვინც სიცრუეში უფრო დახელოვნებულია, ვინც ხალხს უფრო მოხერხებით ატყუებს, დაწინაურებულიც ის არის. ჩვენ მსგავსთა ფინანგებს ვილა აქცევს ყურადღებას? ეხლა, შვილო, „ახალი ქათმები მოსულან და რკინის კვერცხებსა სდებენ!...“

პაპა ნერსესის პირველ თაყვანისმცემელთაგანი იყო, ნეტარხსენებული კათალიკოზის სახელს მის თვალში წმინდანის მნიშვნელობა მიეღო. როდესაც კი ძმათა შორის რაიმე უწყესობას შენიშნავდა და გული სევდით აევსებოდა, მაშინ ნერსესის დროს გაიხსენებდა ხოლმე, ნერსესის დროს, რომელიც ეჩმიადინის ისტორიაში ოქროს ხანათ მიაჩნდა.

ეს ოქროს ხანა პაპამ ახლაც რაღაც განსაკუთრებულ აღფრთოვანებით გაიხსენა. ვარდანს უთითებდა მშვენიერ ტბაზე, თანაც უხსნიდა რა აზრითაც გაეკეთებინა ტბა იმ დიდბუნებოვან ადამიანს. უჩვენებდა ტბის მახლობლად ერთს ნანგრევებს, რომელშიაც ქალაქის ქარხანის გამართვის აპირებდა, რომ მონასტერს ქალაქი სხვაგინიდან არ მოეტანა; ახლაც კი ეს ადგილი მონასტრის გლეხთა ვირების დასაბმელ ადგილათ გარდაქცეულიყო! უჩვენებდა აგრეთვე ტბის გასწვრივ ერთ სხვა ნანგრევებსაც, სადაც აბრეშუმის სახვევი ქარხანა უნდა მოთავსებულიყო; ამ აზრით უუწმინდესს მამას თუთის ხეების უშველებელი ტყე გაეშენებინა. ტყის გახსენებაზე პაპამ ცრემლი ვეღარ შეიკავა და ვარდანს გულ დაწყვეტით მოუყვა: ნერსესს თავისი გაშენებული ხეები ისე უყვარდა, როგორც მშობელ მამას თავისი ღვიძლი შვილები. ტყეში რომ შედიოდა, თან ყოველთვის პატარა მაკრატელი დაჰქონდა და ხეებსა სხლავდა. ყოველ ხეს იცნობდა და დანამდვილებით იცოდა, წლის განმავლობაში ყოველ მათგანი რამდენად იზრ-

დებოდა. ამეგების ცქერით ნერსესი სტკებოდა, ხარობდა, როგორც მამას უხარიან, როდესაც შვილის ჩქარ ზრდას უცქერისო და სხ...

ვარდანმა ნახა, რომ ამ ამბების თხრობა ძალიან აგვიანებდა და ამიტომ წასვლა დააპირა.

— ყური ახლოს მოიტა, შვილო, უთხრა პაპამ.

ვარდანმა ყური მიუშვირა და შემდეგი სიტყვები გაიგონა:

— „აქაურობას ჩქარა გაერიდე, ვარდან, თორემ სხვა ნაირი თვალით გიცქერიან“.

— არა, პაპა, ჯერ სულ არავის ვუნახვივარ.

— საკმაოა, შვილო, რომ ერთს უნახვიხარ.—შენ შესახებ ცოტა ცუდს ამბებს მოვკარი ყური.

— პაპა, შენ ხომ ყურთა სმენა გაკლია, ყური როგორღა მოჰკარი?

— არა, შვილო! პაპას ყურები მხოლოდ მაშინ ჩლუნგდება, როდესაც ნათქვამი ხელ საყრელი არ არის, საჭირო სიტყვა არ გამოეპარება...

ვარდანმა ჩაიციხა და გამობრუნდა.

პაპამ უკანიდან მიაძახა:

— გამიგონე, ვარდან! თუ ერევანში მიდიოდე, ეგება ცოტა ბურნუთი მიყიდა. ხომ ნახე, რომ კოლოფი სავსეთაა? ამ დროს მელიქ-მანსურმა და მამა იოვანემ გამოიარეს.

— პაპას რას ელაპარაკებოდი? ჰკითხა არქიმანდრიტმა.

— არაფერს, ამათში (ხელი ეჩმიაწინისკენ გაიშვირა) მხოლოდ ეგ არის პატიოსანი, რომელთანაც შეიძლება ლაპარაკი, მიუგო ვარდანმა და თან მელიქ-მანსურს მიუბრუნდა:

— თქვენთან ცალკე მოლაპარაკება მინდა, აქ ვინმე ნაცნობის სახლი ხომ არ გეგულებათ?

— როგორ არა.

პაპას გამაფრთხილებელი სიტყვები არ იყო მიზეზი, რომ ვარდანი წასვლას ეშურებოდა, საზოგადოთ იგი მონასტერს შორს გაუბრბოდა... ვარდა ამისა ლალას ფიქრი აწუხებდა, უნდოდა როგორმე ეპოვნა, ან მის შესახები რამ შეეტყო.

მამა იოვანეს მიუბრუნდა და სთხოვა, თუ მღვდლებისაგან რაიმე ცნობა მიიღოთ, შემატყობინეთო.

— ეხლა შევიტყე, რომ მღვდლები შუადღემდინ აქ გაჩნდებიან და სიებსაც მოიტანენ, მიუგო მამა არქიმანდრიტმა, — უეჭველად გაცნობებ

— ჩვენი ბინა ხომ იცით? ჰკითხა არქიმანდრიტს მელიქმანსურმა.

— ვიცი.

მაშ წავიდეთ, ვარდან.

ამ დროს მოედანზე ხალხის ჰატარა გუნდი გამოჩნდა, რომელიც მძიმე ნაბიჯით სასაფლაოსკენ მიემართებოდა; რამდენიმე ალაშკერტელს მიცვალებულის კუბო მიჰქონდა. მიცვალებულს წინ მღვდელი არ უძღოდა, შემოსილი მღვდელი სასაფლაოზე ელოდდა. საზოგადოთ იმ ქამათ მღვდელი თითქმის სასაფლაოს არ შორდებოდა, რადგან კარგად იცოდა, რომ ყოველ წუთს შეიძლება ახალი მიცვალებული მიესვენებინათ. მიცვალებულს ერთის მეტი ქირისუფალი არ უჩანდა; იგი ერთი ავადმყოფი დედაკაცი იყო, მხარში ორი სხვა დედაკაცი შედგომოდა და ძლივ-ძლივობით იპყავდათ. საბრალო არა ტიროდა და არც თუ თვლებში ცრემლი უჩნდა. იმ ქამათ იგი იმ გვარ უგრ-ნობლობით იყო შეპყრობილი, რომელიც ადამიანს მაშინ მონახავს, როდესაც ყოველი გრძნობა ერთ რაიმე მოულოდნელ უბედურების სიმძიმის ქვეშ იმსხვრევა ხოლმე. როგორც ეტყობოდა, მიცვალებულის ახლო ნათესავი უნდა ყოფილიყო. უბედურს კაბის კალთებზე ორი ბავშვი მოსჭიდებოდა და ტირილით უკან მისდევდნენ. ვალარ-შაპატელთაგანი არავინ სჩანდა, გარდა ჩვენი ნაცნობი ექიმისა, რომელიც იმ ნახევრად შიშველ ადამიანთაგან თვალსაჩინოდ განირჩეოდა.

ეს სამწუხარო პროცესია ვარდანმა და მელიქმანსურმაც უენიშნეს, მაგრამ ყურადღებაც არ მიაქციეს, რადგან ყოველ დღე, ყოველ წუთს ამ გვარ სანახავებს ხედავდნენ და ამის გამო ჩვეულებრივ მოვლენათ გარდაქცეოდათ.

XXXXI

ვარდანმა რომ მელიქ-მანსური ნახა, ერთხანად თითქო მთლათ გადაავიწყდა დარდი და მწუხარება, რომელიც საშინლათ უღრღნიდა გულს. ვარდა ამისა, არქიმანდრიტის მიერ მიცემული იმედი, რომ ხალხთან ერთათ ლტოლვილ მღვდლობისა და მამასახლისებისაგან შეეძლო შეეტყო მოხუცი ხაჩოს ოჯახის ხვედრი და ის ადგილი, სადაც იმ ჟამათ იქნებოდა—გულს უმწვიდებდა. თან გუნებაში ფიქრობდა: იმ ცნობათა მიხედვით შემოძლია ლალა ვიპოვნო და რაც ლტოლველების დროს ტანჯვა-ვაება და სიღუბნურე გამოუვლია, სიყვარულის ცხოველმყოფელი სხივით შევეუმსუბუქოვო.

მაგრამ ეს მხოლოდ წყლულების იმ გვარი დადუნება იყო, როდესაც დარდი და ვარამი ყუჩდება და გულის ქრილობანი წუთიერთ დასცხრება ხოლმე.

მელიქ-მანსურს რომ ვარდანი მიჰყვანდა, ის სახლი ვაღარ-შაპატის ერთ ძველ ქუჩაზე იყო. მართალია, სახლები პატარები იყო და ღარიბათაც გამოიყურებოდა, მაგრამ, როგორც საზოგადოთ ვაღარ-შაპატის სახლებს სჩვევიათ,—ეზოები დიდრონი ჰქონდა და ხილის ხეებში იყო ჩამალული.

— რომ იცოდე, სად მიგყევარ, ძალიანაც არ გესიამოვნებოდა, უთხრა გზაში მელიქ-მანსურმა.

— ჩემთვის სულ ერთია, — მიუგო ვარდანმა გულ-გრილად, — მე მხოლოდ ის მინდა, რომ ბ. სალმანის ამბავი შევიტყო. იმ სახლში ხელს ხომ არავენ შეგვიშლის?

— არავენ.

ერთი პატარა სახლის კარებთან გაჩერდნენ და დააკაკუნეს; ცოტა ხნის შემდეგ ვიღაც ბებერმა დედაკაცმა კარები გააღო. სახლში რომ შევიდნენ, ბებერმა მაშინვე კარები ისევ ჩაკეტა.

— აი, დედი, ერთი ახალი სტუმარი კიდევ მოგიყვანე, უთხრა ბებერს მელიქ-მანსურმა.

ბებერმა ვარდანს თვალი ეშმაკურათ გადაავლო და მიუგო:

— შენ პირს შაქარი...

— აბა, დედი, ჩქარა ერთი ბოთლი ღვინო მოგვიტა, საშინლათა გვწყურიან, უთხრა მელიქ - მანსურმა, თან მიუხლოვდა და ჩუმათ დაუმატა: — სულს ამოგართმევ, თუ სხვა ვინმე შემოგიშვია!

ბებერმა ეშმაკურათ გაიღიმა, თავი დაუკრა და გამობრუნდა.

ახალგაზდები შევიდნენ ერთ სანახევროთ ევროპიულათა და აზიურათ მოწყობილ პატარა სუფთა ოთახში და პატარა ტაბლას შემოუხსდნენ. რამდენიმე წუთის შემდეგ ოთახში წყნარის ნაბიჯით ერთი ახალგაზდა მანდილოსანი შევიდა, ხმის ამოუღებლივ ტაბლაზე ერთი ბოთლი ღვინო და ორი ქიქა დააწყა და ხმის ამოუღებლივვე გარეთ გამოვიდა. თავზე სომხური მანდილი ისე შემოეხვივნა, რომ პირისახე თითქმის მთლათ დაჰფაროდა და მარტო ოდენ მაყვალისით შავი თვალები უჩანდა. მაგრამ რაც უჩანდა, მისი სილამაზის დასაფასებლათ ისიც კმაროდა.

მელიქ-მანსურმა ქიქები ღვინით აავსო, ერთი თითონ გადაჰკრა, მეორე ვარდანს მიაწოდა და უთხრა:

— მე ძლიერ მოხარული ვარ, რომ ჩვენი მონასტრების მეტი წილი ხალხის საცხოვრებელ ადგილებსთვის დაუშორებიათ და მთებზე, ხეობებშია და უდაბნოებში აუგიათ. ახალგაზდობა არსად ისე გარყვნილი და ზნე-დაცემული არ არის, როგორც აქ, ვალარშაპატაში; ამდენი სუბუქი ყოფა-ქცევის ქალებიც არსად მოიპოვება. წელანდელი ლამაზი მანდილოსანი ხომ ნახე, ისეთი სიღინჯითა და მორცხვობით შემოვიდა, თითქო განხორციელებული სათნოებააო, ნამდვილათ კი ერთი ბერის საყვარელია. მეგონა, მონასტრის სიახლოვე სარწმუნოების სიყვარულს მაინც დაიფარავდა, მაგრამ აქ, პირიქით, ყველა ურწმუნოა. ბერების ცუდი ყოფა-ქცევა ხალხში უზნეობასა და სარწმუნოებისადმი გულგრილობისა ჰბადებს. ლოთრანგობას (პროტესტანტობა) აქ ფესვი უკვე ღრმად აქვს ვადგმული. პაზარზე რომ მოვდიოდით, უეჭველია კოხტა სახლებს შე-

ნიშნავდი; რომ იკითხო ვისია ის სახლებიო, გიპასუხებენ: ამა და ამ ბერის შორეულ თუ მახლობელ ნათესავს ეკუთვნისო, იმ ნათესავს, რომელიც ძალზე ღარიბი ყოფილა, მაგრამ შემდეგში მონასტრის წყალობით გამდიდრებულა. სწორე გითხრა, გული მიკვდება, როდესაც ვხედავ, რომ აქ ტყუილ-უბრალოთ ასი ათასობით იხარჯება, მაშინ როცა ყოველი გროში ჩვენთვის ძვირათა ღირს. ათასი საჭიროება გვაქვს, ყველაფერს ფული ექირვება; კონსტანტინეპოლის საერო სალაროში თავგები დახტიან. პატრიარქს გროში არ მოეპოვება, რომ თვით უსაჭიროესი მოთხოვნილება მაინც დააკმაყოფილოს. ზედაც იმ გვარი საქმეები დაატყდა თავს, რომელთა გადადება და დახანება ჩვენი ერის საუკუნო დაღუპვათ უნდა ჩაითვალოს. მიუხედავათ ყველა ამისა, კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოსა და ემპიაწინის მთავრობის შორის მე მაინც საერთოს ვერას ვხედავ. რაღაც კონსილიტების მოსაშორებლათ მანკუნიმ კონსტანტინეპოლში ოცდა ხუთი ათასი მანეთი ჩაღუბა და, როგორც ისმის, ამ დღეებში ოცდა ათი ათასი კიდევ გაუგზავნიათ, ვინ უწყის, რა ჯოჯოხეთური მიზნის მისაღწევათ! გარნა სომხის პატრიარქს, ამ ერთათ-ერთს ნამდვილ მოღვაწეს-კი გროში არა აქვს!..

— ეს ღვინო ცოტა მოქანკებულა, სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა.

— როგორ, განა ყურს არ მიგდებდი?! წამოიძახა გაჯავრებულმა მელიქ-მანსურმა

— როგორ არა, — პატრიარქს გროში არა აქვსო...

— მაგრე ლაპარაკი არ იქნება.

— რიდას ლაპარაკი? მე მხოლოდ ის ვიცი, რომ რომელ ერსაც მომავლის იმედი სამღვდელოებაზე დაუმყარებია, ის ერი დაღუპვის უფსკრულისკენ მიექანება.

ახალგაზდა მანდილოსანი კვლად ოთახში შევიდა, წყნარი ნაბიჯითვე ტაბლას მიუახლოვდა და ზედ საუზმით სავსე სინი დადო. ამ ხელათ პირსაკრავი ცოტა ძირს ჩამოეშო და, წინათ რომ მარტო თვალ-წარბი უჩანდა, ეხლა ვარდივით წითელი ნაზი ტუჩებიც გამოსჩენოდა.

— ერთი ბოთლი ღვინო კიდევ მოგვიტა, მხოლოდ ამისი კი არ იყოს, უთხრა მელიქ-მანსურმა.

მანდილოსანი ჩუმათვე გამობრუნდა.

— ძლიერ მიკვირს, ასეთი ბინა რამ მოგანახვინა? ჰკითხა ვარდანმა.

— თუ რომელიმე ბერის რიგიანი გაცნობა გინდა, ჯერ მის საყვარელს უნდა გაუმეგობრდე... სიცილით მიუგო მელიქ-მანსურმა. — გარდა ამისა, აქ ერთგვარი საზოგადოება იკრბება, რომელიც საყურადღებო ცნობებს მაწვდის ხოლმე.

— რასაკვირველია, ეგ ცნობები უმთავრესათ მონასტრის შესახები იქნებ, დაურთო ვარდანმა ირონიულათ. — მაგრამ ჯერ ხნობით მონასტერს თავი გავანებოთ და ჩვენ საქმეზე ვილაპარაკოთ. გულით მინდა შევიტყო, ბ. სალმანის საქმე რითი დაბოლოვდა, ან ჩემს იქ არყოფნის დროს რა ამბები მოხდა? მე ჯერ არაფერი ვიცი; მართალია, მამა იოვანემ ბევრი რამ მთხრობ, მაგრამ რაც ჩემთვის საჭიროა, იმის შესახებ თითონაც არა იცის-რა.

ვარდანის სიტყვებმა მელიქ-მანსურს დროებით მივიწყებული სამწუხარო წარსული გაახსენა, ამის გამო სახეზე შავი ღრუბელი გადაეფარა და გაღურჯებული ტუჩები აუთრთოლდა. წინ მდგომ საესე ჭიქას ხელი დაავლო, საჩქაროთ გადაჰკრა და სევდიანათ მიუგო:

— გაამბობ, შენც უნდა ყველაფერი იცოდე, თუმცა სასიხარულოს ვერას გაიგებ. — ბ. სალმანი ღამე დაეტუსაღებინათ, მე მხოლოდ მეორე დღის რიქრაქზე შევიტყე. დამბეზღებელს საქმე ისე მოეწყო, რომ თვით სახლის პატრონ გლეხსაც-კი ვერა გაეგო-რა. მეც მხოლოდ მისი ერთი ნაცნობისგან შევიტყე, რომელსაც შემოჰქილი ბ. სალმანი შემთხვევით ენახა. ჩემი პირველი საზრუნავი ის-და იყო, რომ ჩემ თანამოაზრეთა შორის რამდენიმე ცხენოსანი შემეკრიბა და უკან დავდევნებოდი. მაგრამ თურმე სულ სხვა გზით წაეყვანათ და ჩვენ-კი, საუბედუროთ, არაფერი ვიცოდით. თან ოცზე მეტი მხედარი მყვანდა და ყოველ შემთხვევისთვის მზათ იყო თავი გაე-

წირა. ბევრი კვლევა ძიების შემდეგ მხოლოდ იმ სამაზრობა ლაქს მივაგენ, სადაც იმ დროს სამხედრო საქმეთა ის მწარმოებელი ფაშა ბინადრობდა, რომელთანაც უბედური ახალგაზდა წაყვანათ. ძლივს ძლივობით შევიტყვე, რომ მიყვანის უმაღლე ჩამოეხრჩოთ, უბედურის გვამიც-კი ვერსად ვიპოვნე. როგორც მის გვამს მოჰქცეოდნენ, ვგონებ, მხეცებიც-კი არ მოიქცეოდნენ. ამ საზიზღარმა ბოროტ მოქმედებამ გული სამაგიეროს მიწყვის გრძობით ამივსო და ის აღთქმა, რომელიც ჩვენ დავდეთ, ბ. სალმანის სისხლის დანთხევით უფრო განმტკიცდა.

— შენც ხომ კარგად აცი, განაგრძო მელიქ-მანსურმა, ბ. სალმანის შემდეგ მოხუცი ხაჩო და მისი ორი შვილიც— ჰაირაპეტა და აპო— დაატუსადეს. მართალია, სიცოცხლე მაშინვე არ მოუსპეს, მაგრამ ციხეში-კი ძალიან მკაცრად ებყყრობოდნენ. როგორც გამოირკვა, თურმე სულ იმას ცდილობდნენ, რომ მდიდარი მამასახლისის შენახული სიმდიდრე ხელში ჩაეგდოთ და შემდეგ ისე დაეხოცნათ. მაგრამ მამა-შვილთ აუტანელ ტანჯვა-ვაიებას ველარ გაუძღეს და ციხეში დაიხოცნენ.

— ამ ამბების შემდეგ ნათლათ ვხედავდი სოფელ ო...ს რა ბედიც მოელოდდა, ამიტომ ჰირდაპირ ისმაილ ფაშას მივმართე, რომელსაც ბაიაზეთის ჯარების უფროსობა ჰქონდა ჩაბარებული. იგი საკმაოდ ჭკვიანი კაცი და იმედი მქონდა, რომ თხოვნა უქმათ არ ჩამივლიდა. არაფერი დაფუძალე, თვით ისიც კი შევატყობინე, მე და ჩემ ამხანაგებს რა სამზადისიცა გვქონდა. გამოვუცხადე: ხალხში დილაღს ბევრი იარაღა დარიგებული, მაგრამ ამ სამზადისს მიზნად აჯანყება კი არა აქვს, როგორც შეცდომით თქვენთვის ჩაუგონებიათ, არამედ თავის დაცვა. მაჰმადიანობის ამ წრეს გადასულ ფანატიკოსობის დროს, რომელიც სამღვდლოებამ გამოიწვია, ვუთხარი, — ქრისტიანობა შეიძლება მთლად გაიყლიტოს, თუ კი თავის დაცვის საშუალება არ ექნება მეთქი. ამის გამო, — დაფუძალე, — თვით მთავრობამვე წინათვე ზომები უნდა მიიღოს, თუ არ უნდა ბოლგა-

რის ის სამწუხარო ამბები აქაც განმეორდეს, რომელმაც ოსმალეთის მთავრობას დიდი პასუხისმგებლობა დაატეხა. მაშასადამე, მთავრობა მადლობელიც უნდა იყოს, რომ შრომა გავუადვილეთ: რის გაკეთების მოვალეც თითონ იყო, ჩვენ გავაკეთეთ, ქრისტიანებს ხელში იარაღი მივეცით, რომ მაჰმადიანთა მტარვალობისგან თავი დაიკვან მეთქი.

— გაიძვერა ფაშამ, — განაგრძო ძელიქ-მანსურმა, — დიდი თანაგრძნობა გამომიცხადა და დამპირდა, რომ თითონაც ყველა საშუალებას იხმარებდა, რათა სომხობას რაიმე ვნება არ მისცემოდათ; თანაც პირობა მომცა, მათი სიცოცხლისა თუ ქონების უზრუნველ-საყოფლათ ყოველ გვარი საჭირო ზომები იქნება მიღებულიო. იმ დროს რუსის ჯარები უკანა ბრუნდებოდა. ხალხში ხმა იყო დავარდნილი, რომ სომხობა აქედან იყრება და იმათთან ერთად გადასახლებას აპირებსო. ფაშამ მომანდო, ხალხი-დამეყოლიებინა, რომ ადგილიდან არ დაძრულიყო... ეს მონდობილობა დიდი სიხარულით მივიღე, რადგან მეგონა, დანაპირებს შეასრულებდა. მაგრამ გამომისტუმრა თუ არა, თურმე საიდუმლო ბრძანება მისცა ფათთაჰ-ბეგს, რომელიც მაშინვე სოფელ ო...ს ცეცხლითა და მახვილით შეესია, მთელი სოფელი გადაბუგა და მცხოვრებთა მომეტებულ ნაწილს მუსრი გაავლო. ამ ამბავმა მთელ მაზრას თავხარი დასცა და გადმოსახლებასაც უფრო ხელი შეუწყო. ჩემმა და ჩემ თანამოაზრეთა მეცადინეობამ, რომ შიშისაგან დამფრთხალი ხალხი სამშობლო მიწაზე გაგვეკავებინა, სულ უქმად ჩაიარა. ან კი როგორ უნდა გავამტყუნოთ, როდესაც მაგალითი თვალწინა ჰქონდათ? ციდანაც რომ ანგელოსის ხმა გავგონათ, მაშინაც კი ვერ დააჯერებდით, რომ სოფელ ო...ს ხვედრი ყველას არ დაატყდებოდა.

— ვერაფერ ფაშის მოტყუებამ უფრო დამიმტკიცა ერთხელვე შედგენილი აზრი, რომ ოსმალოს მოხელენი ქრისტიანობის მოსპობასა და სომხეთში სომხების გამოლევას ცხადათ თუ ფარულად ხელს უწყობენ. ჩემმა და ჩემ თანამოაზრეთა ცდამ სამშობლო მიწაზე მხოლოდ ერთი ნაწილი შეი-

კავა, ისიც ძალიან მცირე ნაწილი. ისმაილ ფაშამ დატყვევებლივ ნება მისცა ქურთებს, რომ რუსეთისკენ ლტოლვილი სომხების ჯავრი დარჩენილებზე ამოეყარათ. ქურთებმაც თავიანთი ჩვეულებრივი შეუბრალებლობა და ძალ-მომარეობა საფსებით გამოიჩინეს და ამ გვარად შრავალ ადგილას ხალხის საშინელი ჟლეტა გაჩაღდა...

— დღევანდლამდინაც კი დარწმუნებული ვარ, — განაგრძო ისევ მელიქ-მანსურმა, — რომ თუ ხალხი ადგილიდან არ დაძრულიყო, თავის დაცვას ადვილად შეიძლებდა. რასაკვარველია, ოსმალეთის კანონიერი ჯარი მუდამ მორჩილსა და მშვიდობიან ხალხს არ დაეცემოდა. ადგილობრივი მთავრობა ამგვარ აშკარა მტარვლობას ვერ ჩაიდენდა, მით უფრო, რომ იმ დროს ალაშქერტისა და ბაიაზეთის მხარე ინგლისის აგენტებითა და ევროპის გაზეთების კორესპონდენტებით იყო სავსე. ადგილობრივი მთავრობა მხოლოდ იმას ჩაიდენდა, რაც უკვე ჩაიდინა, ესე იგი ფარულად ქურთებს სომხებზე ამხედრებდა და თითონ კი შორიდან ყურებას დაუწყებდა. მარტო ქურთებს კი სომხები ადვილად გაუმკლავდებოდნენ. ერთი მცირე, მაგრამ შესანიშნავი მაგალითი დაგიმტკიცებს, რომ ჩემი აზრი შემცდარი არ არის. ყური დამიგდე, ყველაფერს მოკლეთ ვიამბობ.

— სომხების აყრის შემდეგ, როცა რუსის ჯარმა ალაშქერტისა და ბაიაზეთის მაზრები დასტოვა, ესეიგი, როცა ხსენებული მაზრები ხელახლად ოსმალეთს ჩაუვარდა ხელში, — იმ დროს, როგორც გითხარი, ქურთებმა დანარჩენი სომხების ძარცვა-გლეჯასა და ჟლეტას მიჰყვეს ხელი. იმ არეულობის დროს რამდენიმე ასმა სომხის ოჯახმა დასტოვა თავისი ბინა და მთას შეათარა თავი. წარმოიდგინე, ორი-სამი კვირის განმავლობაში რამდენიმე ათასი ქურთი ებრძოდა იმ ერთი მუჰაგმირებს, რომელნიც არა თუ არ დანებდნენ, არამედ რამდენჯერმე მტერს მამაცად შეებნენ, დაამარცხეს და მდიდარი დაგლა თუ სხვა საომარი სამზადისი წაართვეს. ის დაუვიწყარი დღეები რომ მაგონდება, გული უსაზღვრო სიხარულით მეფსება და უნებურად რაღაც ოცნების სამთავროში შევცურდები

ხოლმე... მარტო ახალგაზდები კი არა, თვით შობუცები და დედაკაცებიც კი იბრძოდნენ. ესლა კი დავრწმუნდი, რომ მონასს არ ძალუძს შთანთქას ის გმირობა, რომელიც წინაპართ ერის ძარღვებში ჩაუწვეთებიან. მონობას შეუძლია გმირობა მხოლოდ დროებით დააყუჩოს, დაადუნოს, მაგრამ სამუდამოთ გაქრობას კი ვერასოდეს შეიძლებს. დაჰკრავს თუ არა მარჯვე წამი, მაშინვე ხელახლა გაიჩუჩუნებს და უფრო მეტის ძაღლით იფეთქებს. ამის მაგალითი ჩემი საკუთარი თვალით ვიხილე. და ის ერთათ-ერთი სასიხარულო სხივიც, რომელსაც შეუძლია ამ აუარებელ უბედურობის დროს ადამიანი ანუგეშოს, — სწორეთ ეს შემთხვევაა.

დადგრემილი სახე ვარდანს ცოტა გაუნათლდა და მაშინვე თვალები ჭერს მიაპყრო, თითქო ლოცულობს და განგებას მადლობას სწირავსო...

— მაინც, საქმე რითი დაბოლოვდა? — ჰკითხა მან.

— მიუდგომელ მთებში დიდხანს თავის შეფარება თუმცა ძალიან საძნელო იყო, მაგრამ მაინც შევიძლებდით, მარტო ქურთებთან რომ გვექონოდა საქმე. მაგრამ გარს ჩქარა ოსმალოს კანონიერი ჯარიც შემოგვერტყა. ამ უკანასკნელსაც, როგორც იქნებოდა, ვაგუშკლავდებოდით, რადგან ჩვენ მხარეს იყო ის უძლეველი ძალა — სომხეთის მიუდგომელი მთები, რომლებიც მუდამ მშობლიური მზრუნველობით იფარავს ყველას, ვინც კი მიმართავს ხოლმე. მაგრამ წყეული სურსათის ნაკლებობა ისე დაგვატყდა თავს, როგორც უძლეველი მტერი. მართალია, ჩვენიანები ღამით სტოვებდნენ მთებს, მახლობელ ქურთის სოფლებს იკლებდნენ და სურსათს გვაწვდიდნენ, მაგრამ გაჭირვებიდან არც თუ ეს საშუალება გვიხსნიდა ყოველთვის, უფრო კი იმიტომ, რომ ქურთის სოფლებში აღარავინ დარჩენილიყო, მცხოვრებლებს თავიანთი საქონელი გაერეკნათ და შორეულ იალადებს შეჰფენოდნენ. რაღა თქმა უნდა, ჩვენი ამ გვარი მდგომარეობა დიდხანს ვერ გასტანდა, რადგან ჩვენ გარშემო ერთი სომხის სოფელიც კი არ დარჩენილიყო აუკლებელი, რომ სხვათრივ თუ არა, სურსათით მაინც დაგვხმავდა.

რებოდა. მტერი კი თან-და-თან უფრო გვიახლოვდებოდა. ამ დროს ჩვენებმა ერთი საოცარი გმირობა ჩაიდინეს: ერთ ღამეს შემორტყმული ალყა გაარღვიეს და ურიცხვი მტრის ბანაკი განვლეს. წარმოიდგინე, ამ გვარი გამბედაობის ჩამდენი მარტო მებრძოლი მამაკაცი არ იყვნენ: თანვე ჰყვანდათ მთელი ოჯახობა, ცოლი, შვილი, ქალიშვილი და ბავშვები.

— შერე საით წავიდნენ?—ჰკითხა ვარდანმა მოუთმენლობით.

— როგორც იყო, დასძლიეს სხვა და-სხვა მწარე დაბრკოლება, ოსმალეთის საზღვარი განვლეს და სპარსეთში გავიდნენ.

— მაშ, როგორცა ჩანს, სპარსეთიდან მოსულხარ?

— დიად, სპარსეთიდან.

— ახლა აქ რა განზრახვითა ხარ მოსული?—ჰკითხა ვარდანმა.

— მე მხოლოდ ერთი რამა მაქვს აზრათ და, იმედია, შენც დამეთანხმები, მიუგო მელიქ-მანსურმა და უფრო სერიოზული გამომეტყველება მიიღო:—უნდა ვეცადნეთ ლტოლვილთა სიცოცხლე როგორმე დავიცვათ, რომ სიმშვილისა და ავადმყოფობის მსხვერპლნი არ შეიქნენ. დარწმუნებული ვარ, რუსები ძალას მოიკრებენ და ერთხელ დაპყრობილ ქვეყნებს კვალად ხელში ჩაიგდებენ. მაშინ იქ მშვიდობიანობა დამყარდება, მაშასადამე უნდა ვეცადნეთ, რომ ალაშქრეტელები და ბაიაზეთელები სამშობლოშივე დავაბრუნოთ. წინააღმდეგ შემთხვევაში სომხეთის მომავლისთვის დიდი უბედურება იქნება, თუ ალაშქრტისა, ბაიაზეთისა და მათს მოსაზღვრე მაზრებში სომხები გამოილევებიან და იმათს ადგილს ველური ქურთები დაიჭერენ.

— შერე გგონია, ის მაზრები სამუდამოთ რუსეთის ხელში დარჩება?..

— შეძლება ომის შემდეგ, შერიგება რომ ჩამოვარდება, ისევ ოსმალეთს დაუბრუნდეს, მაგრამ მაშინ იქაური ცხოვრება ძირეულათ შეიცვლება და აწ არსებული უწყეს-რიგობა და უსამართლობა ვეღარ განშეორდება... დამარცხებული ოსმა-

ლეთი ჰკუას მოიკრებს... ჯერ ხნობით მე ერთი სხვა იმედიც
მაქვს...

ამ დროს ოთახში ბებერი დედაკაცი შევიდა და უთხრა
შათ, ვილაც უცნობი მღვდელია და თქვენს ნახვას ნდომუ-
ლობსო. ვარდანს ეგონა, მამა არქიმანდრიტის ნათქვამი მღვდელ-
თავანი იქნებოდა, ამიტომ უბრძანა, რომ შემოეშოთ.

ცოტა ხნის შემდეგ ოთახში შევიდა სოფელ ო...ს მღვ-
დელი, ტერ-მარუქა.

მღვდელი რომ ოთახში შევიდა, მელიქ-მანსურსა და ვარ-
დანს საუზმე უკვე გაეთავებინათ და ზედაც რამდენიმე ბოთლი
ღვინო დაეღიათ. ვარდანს ძლიერ სამძიმოთ მიაჩნდა ხელ-ახლა
შეხვედროდა იმ ადამიანს, რომელსაც მისა და მის მეგობარ
ბ. სალმანისთვის იმდენი უსიამოვნება და დავი-დარაბა მიეყუ-
ნებინა. მაგრამ გარემოება უნებურათ თვით მტრებსაც-კი და-
ამეგობრებს ხოლმე. მღვდლის შესაბრაღისმა მდგომარეობამ,
ჯამხდარმა სახემ და გაცვეთილ-დაბლერძილმა სამოსელმა, რო-
მელშიაც იგი მათხოვარს უფრო ჰგავდა, ვიდრე ღვთის სახ-
ლის მსახურს, — დიღ ამ საბრაღო ადამიანის საცოდაობამ
ვარდანს ძველი ჯავრი მთლათ გადაავიწყა. ვარდა ამისა იმედი
ჰქონდა მის ბაგეთავან იმ ოჯახის შესახები ამბავი მოესმინა,
რომლის ხვედრის შეტყობას ისეთის გულის ფანქვალით ელო-
დდა.

— მამა იოვანემ გამოგზავნათ? ჰკითხა ვარდანმა და თან
მათხოვა, რომ დამჯდარიყო.

— დიღ, მამა იოვანემ... მიუგო მღვდელმა და მიუჯდა
ტაბლას, რომელზედაც ერთი ბოთლი ღვინო კიდევ დარჩე-
ნილიყო.

ვარდანმა ჭიქა აავსო და მიაწოდა; მღვდელმა ჩამოართვა,
დაილოცა და დალია. მაგარმა სასმელმა საბრაღო მღვდელზე
ისე იმოქმედა, თითქო სიცხისაგან შეწუხებულ მცენარეს ყოვ-

ლად შექმნილებელი ნამი დაეცაო. მიმქრალი, გაციებული სახე როგორღაც გაუცოცხლდა და იმედით გაუბრწყინდა. მელიქ-მანსურმა რომ ეს შენიშნა, ჰკითხა:

— საქმელი არა გნებავთ-რა?

— გუშინდელს აქეთ არა მიქამია-რა, უბასუხა მან ისეთი საცოდავი ხმით, რომ შეუძლებელი იყო არ შეგებრალეზოდათ. მელიქ-მანსურმა მაშინვე ბებერს გასძახა, რომ მღვდლისთვის საუზმე მოეტანა.

ვარდანს უნდოდა გამოკითხვას იმ წამსვე შესდგომოდა, მაგრამ ეძნელებოდა. იმ დროს მისი მდგომარეობა სწორეთ იქ უბედურის მდგომარეობას მოგაგონებდათ, რომელსაც შინ არ ყოფნის დროს სახლში ქურდები შესცვივნიათ და, რაც მამა ჰქონია, ყველაფერი წაულიათ. შინ რომ დაბრუნებულა, სახლი ცარიელი დახვედრია. გარნა თავისი ძვირფასი განძი სახლის საკუქნაოში ჰქონია დამალული, ამიტომ იმედოვნებს, რომ ქურდები ვერ მიაგნებდნენ. აგერ იმ მრავალ მნიშვნელოვან საკუქნაოს უახლოვდება, გულის ფანჯკალით ჩერდება და გადდება, გაშინჯვა ვერ გაუბედნია. წინათვე რაღაც შიში, რაღაც საშინელება იპყრობს და თან ჰფიქრობს: საგანძე რომ ცარიელი დამიხედეს, მაშინ ჩემი მდგომარეობა როგორი უნდა იყოს? უკანასკნელი იმედი და ერთათ-ერთი ნუგეში ხომ მთლათ გამიცრუვდებაო.

ვარდანიც სწორეთ ამ გვარ ყოყმანში იყო. ჯერ კიდევ იმედოვნებდა, რომ ლალას იპოვნოდა. მისი ბედნიერება თუ საუკუნო უბედურება მღვდლის ერთ სიტყვაზე იყო დამოკიდებული. მაგრამ ღვდელს რომ სამწუხარო ამბავი შეეტყობინებინა, იმდენი ძალ-ღონე და გულის სიმაგრე კიდევ გააჩნდა, რომ ყველაფერი აეტანა? მისი სული და გული თავზარ დამცემ წინათ-გრძნობებით იყო შეპყრობილი და, თუმცა ყველაფრის გამოკითხვა გულით უნდოდა, მაგრამ მაინც ვერაფერი ჰკითხა.

მელიქ-მანსურმა ვარდანისა და ლალას სიყვარულის ამბავისა არაფერი იცოდა, მოხუცი ხაჩოს ოჯახის ცნობაც-კი არა

ჰქონდა. მაგრამ ვარდანს რომ რაღაც მოუსვენრობა შეატყო,
 ჰკითხა:

— მღვდელთან, ვგონებ, რაღაც სალაპარაკო გქონდა?
 იქნება მე...

— არა, შენთან დასამალი არა მაქვს რა, — უპასუხა ვარ-
 დანმა და თან მღვდელს მიმართა:

— მამაო, შენი მრევლის სია მამა იოვანეს გარდაეცი? —
 ჩემთვისაც ძლიერ საყურადღებოა ვიცოდე, გადმოხვეწილთა
 შორის სოფელ ო...დან რამდენი კომლია, ან ამ ეამათ სად
 არიან?

— შე დალოცვილო, ჩემი მრევლისგან ვილა დარჩა, რომ
 სია შემედგინა! მიუგო მღვდელმა იმ გვარი კილოთი, თითქო
 ლაპარაკი ქათმებს შეეხებაო. — თითებზედაც-კი შემიძლია ჩამოფ-
 თვალო ვინც გადარჩა და ან სად არის.

ვარდანი მთლიან კანკალმა აიტანა.

— ნუ თუ ყველა გასწყვიტეს? — ჰკითხა ფერ გადაკრულმა
 ვარდანმა მოუთმენლობით.

— რომ არა ვთქვა ყველანი მეთქი, ის მაინც უნდა ით-
 ქვას, რომ კაცი აღარ გადარჩენილა. მე თითონაც არ ვიცი,
 რა მოუვიდათ ან რა იქნენ? ღმერთმა ნურა ქრისტიანს ნუ
 მიაყენოს ის უბედურება, რაც სოფ. ო...ს მიაღდა! ყველაფერი
 ჩვენი ცოდვების ბრალია. თითქო სოდომი და გომორიაო,
 ციდან ცეცხლი და გოგირდი მოვიდა და ყველაფერი წალეკა.
 ვინც რომ ცეცხლს გადურჩა, ქურთებმა ზოგი ტყვეთ წაიყ-
 ვანეს და ზოგიც გასწყვიტეს. ყველაფერი მხოლოდ ერთი ღამის
 განმავლობაში მოხდა. მეორე დღით მთელი სოფელი ჩამქ-
 რალ კოცონს მოგავგონებდათ — წავიდა, დაიკარგა ჩემი ნისი-
 ები!.. რისამე მიღების იმედი აღარ არის!.. თომას- ეფენდი
 (ღმერთმა სულით განათლოს!) შემპირდა, ნისიებს შეგიკრე-
 ბინებო, მაგრამ იმანაც თქვენი ჰირი წაიღო... დავრჩი ასე
 უმწეოდ, უსახლკაროდ!.. ხომ ხედავთ, რამდგომარეობაშია
 ვარ?.. ესა თქვა და თავის დაბლერძილ ტანისამოსს დაცქერდა.

საბრალო მღვდელმა ცრემლი ველარ შეიკავა და გულამოსკენილი ქვითინი ამოუშვა. რა აქვითინებდა? უკვალათ დაკარგული თავისი რძალი ზულო და მისი ანგელოსის მსგავსი ბავშვები ხომ არ გაახსენდა? იქნება თვალწინ წარმოუდგა თავისი ერთათ ერთი ქალი და სიძე, სიმონა დიაკვანი, რომელნიც საერთო არეულობის დროს სადღაც ჩაყლაპულიყვნენ? ან იქნება თავისი სამწყსოს მწარე ხვედრი სტანჯავდა, იმ სამწყსოსი, რომლის დაღუპვის ამბავს იქ მყოფთ ისე გულ-გრილათ მოუთხრობდა? არა, მღვდლის ცრემლის მიზეზი არც ერთი მათგანი არ იყო! მას მხოლოდ თავისი ნისიები აგონდებოდა, ის ნისიები, რომელიც უიშისოთაც გატყავებულ მრევლზე დარჩენილიყო; ეხლა ეს მრევლი აღარსად იყო, მთლათ გამწყდარიყო, მაშასადამე, ნისიებს ვეღარ მიიღებდა!.. მაგრამ ვარდანმა არაფერი იცოდა იმ ნისიებისა, რომელსაც მღვდლისთვის იმდენი მწუხარება მიეყენებინა; ამიტომაც იყო, რომ განსაკუთრებული ყურადღება არ მიაქცია.

გამოკითხვის განგრძობას ველარ ბედავდა, ერთი მხრივ მოხარულიც იყო, რომ „ნისიების“ წყალობით მღვდელი უმთავრეს საგანს შორდებოდა. მაგრამ იმავე დროს გული ნაღვლით ევსებოდა და, რომ რითიმე გაექარებინა, წინ მდგომ ღვინით საესე ქიქას ხელი დაავლო და გადაჰკრა. მაგრამ დამწვარი გულის ტანჯვას ღვინო უფრო უღელვებდა, უცხოველებდა, სწორეთ ისე, როგორც ცეცხლზე დასხმული ნავთი.

ამ გვარი საშინელი მდგომარეობიდან ვარდანი მელიქმანსურმა გამოიყვანა. მოხუცი ხაჩოს ოჯახის შესახებ ბევრი რამ ჰქონდა გაგონილი, იმ საუცხოვო ოჯახის უფროსისა და მისი ორი შვილის სამწუხარო სიკვდილის ამბავიც კარგად იცოდა, მაგრამ დანარჩენ წევრთა შესახებ კი არაფერი სმენოდა.

— მოხუცის ოჯახის წევრთაგან ვინ გადარჩა? — ჰკითხა მღვდელს.

— არავინ, — მიუგო მღვდელმა გულ-გრილათ, — თვით მოხუცი და მისი ორი შვილი ციხეში დაიხოცნენ (ეს თქვენც

კარგათ უნდა იცოდეთ). დანარჩენი ვაჭიშვილები დახოცეს, რძლები და ქალიშვილები-კი ტყვეთ წაიყვანეს...

— ყველანი?.. წამოიძახა თავზარდაცემულმა ვარდანმა.

მღვდელმა რომ ქაბუკის აღელვებული სახე შენიშნა, შეერთა და ძლივს მიხვდა, რა მოუფიქრებელიც იყო მისი პასუხი. ამიტომ საჩქაროთ დაატანა:

— სარა აქ არის, თანაც ორი ბავშვი და ლალა ჰყავს.

ვარდანის სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა. იმ ჟამათ იგი იმ ადამიანს ემსგავსებოდა, რომელიც ზღვის საშინელ ფრთონის დროს ტალღებს აქეთ-იქით უხეთქებია, მიღეული ძალღონე ვეღარას შველის, ხელი ვეღარ გაუქნევია და უიმედოთ თვალებსა ხუქავს, რომ ზღვის უფსკრულში გაახილოს. მაგრამ უცებ რწმუნდება, რომ მშრალზეა. გაოცებული აქეთ-იქით იცქირება და არ იცის, როგორ გაჩნდა იქ? თურმე მძლავრ ტალღას ნაპირზე გამოუგდია.

— ლალა... სარა აქ არის?.. მაშ კვლავ ვიხილავ მათ?..— დიდება შენდა, უფალო! წამოიძახა ვარდანმა და ფეხზე წამოხტა — წავიდეთ, მამაო, მათი ბინა ხომ იცით? შენც წამოდი, მეგობარო! სთქვა და მელიქ-მანსურს ხელი მოჰკიდა.

სამივენი ქუჩაში გამოვიდნენ. ვარდანი ჩქარობდა, უნდოდა მალე დამტკბარიყო ლალას ხილვით, მაგრამ საბრალოდ რა იცოდა, რომ მისი სიხარული ხან-მოკლე გამოდგებოდა! ღვდელმა ჯერ არაფერი იცოდა იმ უბედურობისა, რომელიც ხსენებულ ლტოლვილთ დასტყდომოდათ თავს.

დილით, მონასტრიდან გამოსვლის დროს, ვარდანს რომ სასაფლაოსკენ მიმავალი სამგლოვიარო პროცესია ახლოდან ენახა, მაშინ მწარე სინამდვილე თვალ წინ დაუდგებოდა და ყველაფერს მიხვდებოდა. მაგრამ სჩანს, ბედის წერას მისი უფრო მეტათ დასჯა სდომნია, რომ საყვარელს არსებას ვეღარასოდეს შეხვედროდა...

სარა და ლალა რომ მონასტრიდან კეთილ ექიმის მიერ დაქირავებულ სადგომში გადიყვანეს, მძიმე ავადმყოფები იყვნენ. გულ-კეთილმა დიასახლისმა, რომელსაც ჰქონდა მინდობილი

ხსენებულ ავადმყოფთა მზრუნველობა, — განსაკუთრებული სიბრალულით მიიღო, მეტადრე, როდესაც შეიტყო, რომ მდიდარი და ყოველ მხრივ ბედნიერი, მაგრამ უკანასკნელ მწარე შემთხვევათა გამო გაუბედურებული ოჯახის წევრი ყოფილიყვნენ.

ზნეობრივად დატანჯული, ფიზიკურათ მიხრწნილი და, საზოგადოთ, მთლათ მასუსტებული ლალას გადასვლის პირველ ღამესვე საშინლათ გააცხელა. დიასახლისმა მაშინვე ექიმს აცნობა. ექიმმა საჩქაროთ მიიბრინა და ნახა, რომ ავადმყოფი საშიშ მდგომარეობაში იყო. „მორჩენის იმედი არ არის“ო, გამოუცხადა დიასახლისს და დიდხანს ავადმყოფს არ შორდებოდა, რომ როგორმე მორჩენის გზაზე დაეყენებინა. შუალამე გადასულიყო, ავადმყოფმა მოიხედა და ცოტა არა კიდევ დამშვიდდა, ასე რომ ლაბარაკიც-კი დაიწყო და გვერდით მჯდომ დიასახლისს ათასს რასმეს უამბობდა. ექიმმა რომ ეს ნახა, ცოტა იმედი მიეცა, დიასახლისს სხვა-და-სხვა საჭირო დარიგება მისცა და შინ წავიდა.

მაგრამ მეორე დღით რომ სანახავათ მივიდა, ლალა უკვე გარდაცვლილიყო. თუმცა სარა იმავე ოთახში იწვა, მაინც ჯერ არაფერი იცოდა. მაგრამ როცა ღურგლის ჩაქუჩის ხმამ გამოარკვია და კუბოსაც თვალი მოჰკრა, მაშინ-კი ყველაფერს მიხვდა. საბრალო დედაკაცს ტირილიც-კი არ დაუწყვია. და არც თუ თავი ჰქონდა ტირილისა. ცრემლისთვისაც თურმე ჯანმრთელობა ყოფილა საჭირო. ისეთ ნაირათ გამოიყურებოდა, თითქო უხარიაწო, რომ ლალა მომკვდარიყო, მოესვენა და მოშორებოდა ამ ქვეყანას, სადაც კარგი აღარა დარჩენოდა-რა...

კუბო რომ გარეთ გამოჰქონდათ, სარამ ითხოვა, ნება მომეცით, რომ დასაფლავებას დავესწროვო. მიუხედავად ექიმის წინააღმდეგობისა — უფრო დასუსტდები და შენს ჯანმრთელობასაც ავნებსო — მაინც უკან ვერაფრით შეაყენეს. ისე მხნეთა გრძნობდა და სრულს ცნობიერებაში იყო, თითქო ამ უადგილო სურვილს ძალღონე დაუბრუნებიაო. როდესაც კუბო

სამარეში ჩაუშვეს და მიწას აყრიდნენ, გამშრალი თვალები კუბოს დააშტერა და ნალვლიანათ წარმოსთქვა: „საყვარელო ლალავ, ნეტა მეც შენთან დავმარხულიყავი!“... კიდევ რაღაც უნდა ეთქვა, მაგრამ თავის ორ ბავშს მოჰკრა თვალი და ხმა ჩაუწყდა...

სასაფლაოდან სარა შინ გულ-შეღონებული წაიყვანეს, და სწორეთ იმ დროს, როდესაც ექიმი აბრუნებდა, სახლის კარები ვილაცამ დააკაუნა. მსახურმა გახედა და ნახა, რომ კარებთან ორი ახალგაზდა კაცი და მღვდელი იდგნენ.

— ვინა გნებაეთ? — ჰკითხა მსახურმა.

— ჩვენ გვითხრეს, რომ აქ ორი ალაშქერტელი — მანდილოსანი და ქალიშვილი — ცხოვრებსო, მიუგო ვარდანმა.

— მართალია, მაგრამ ქალი...

— მაგრამ რა? სიტყვა გააწყვეტინა ელდა ნაკრავმა ვარდანმა.

— გარდაიცვალა...

ვარდანი მებ-დაცემულ ხესავით გაღიზინქა და მელიქ-მანსურს მიესვენა.

XXXXXXXX

ბნელი კუმეტი ღამე იყო. ნისლითა და ბულით გაჟღენთილი ზაფხულის ცხელი ჰაერი ადამიანს გულს უმძიმებდა. არავითარი ხმაურობა, არავითარი ჩამი ჩუმი-არ ისმოდა, თითქო ყველაფერს სიკვდილის დაღი დასდებიაო. მარტო ოდენ გაიანეს მონასტრის სასაფლაოს ერთი კუთხიდან მოისმოდა რაღაც ყრუ ოხვრა-გმინვა. ერთი ახალგაზდა კაცი ჯერაც ისევ სველ საფლავზე დამხობილიყო და მწარეთ ქვითინებდა. მწუხარე თვალთაგან ცრემლი ღვარივით ჩამოსდიოდა და იგრეც ნამიან საფლავს უფრო ასველებდა. დრო გამოშვებით პატარა საფლავს ბლუჯავდა, გულში იკრავდა და თან გატაცებით ეამბორებოდა; ხან-კი ანთებულ პირისახეს გრილ საფლავის ზედაპირს უხახუნებდა, თითქო თავის სახის სითბო შიგ მდებარე

უსულო გვაძისა უნდა გარდასცესო. „ლალა... უბედურო ლა-
ლა“... ეს სიტყვები მის ბაგეთაგან ისე ნაღვლიანათ გამოკრ-
თოდა, თითქო სული და გული თან ამოსდევსო.

ეს ახალგაზდა კაცი ვარდანი იყო. ბევრი ხეტიალისა და
უგზო-უკლოდ სიარულის შემდეგ თავის საყვარელის არსების
მარტო ცივი სამარე-ლა იპოვნა. ამ ქვეყნად სხვა რაღა დარჩე-
ნოდა? შეუბრალებელ ცხოვრების ტალღებისა და ათას გაჭირ-
ვება-დაბრკოლების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს მხოლოდ
ერთი ბრწყინვალე ვარსკვლავი გააჩნდა, რომლისკენაც იყო
მიმართული მისი თვალი და ხსნის ნავთსადგურისაკენაც მხო-
ლოდ იგი მიუძღვოდა. ეხლა-კი ეს ვარსკვლავიც ჩაჰქრობოდა!
მართლაც და სხვა რაღა დარჩენოდა?—დარჩენოდა მხოლოდ
ერთი დაქრილი და დაავადებული გული, რომლის ქრილობა-
თა დასაამებლად თვით ყოვლად შემძლე ნექტარიც-კი არა ჰკმა-
როდა. დანაკარგი ისე მძიმე იყო, რომ ვერაფრით შეივსებდა.
ვარდანს სიყვარული არასოდეს არ გამოეცაღნა და არც არა
იკოდა-რა ამ გრძნობისა. გულქვა და გულ-გრილ ახალგაზდას
ნაზი გრძნობებისა არა ეცხო-რა. მაგრამ ლალას სიყვარულს-კი ვე-
ლარ გაუძლო მისმა კობიტმა ხასიეთმა და წმინდა სანთელივით
დადნა; მისმა სიყვარულმა მთლათ მოაჯადოვა. გარნა სად იყო
ეხლა ის მანუგეშებელი ანგელოსი?—სწორეთ იმ საფლავის
ქვეშ იყო მდებარე, რომელზედაც იყო დამხობილი და რო-
მელსაც ცხარე ცრემლებით ნამავდა.—იმავე საფლავში იყო
ჩამარხული უბედური ქაბუკის გულიც.

დიდხანს იტანჯებოდა ასე, ნაღველი გულს უღრღნიდა
და თან უკურნებელ სევდას ებრძოდა, ვიდრე ერთგვარმა გა-
ბრუებამ არ შეიპყრო. ეს გაბრუება არც ძილსა ჰგავდა, არც
ღვიძილს. გახურებული თავი საფლავზე დააყრდნო და თვა-
ლები მიელოლა.

მის ამობჭრებულსა და გავარვარებულ თავში ერთმანე-
თში არეულა სხვა და სხვა სიზმარი და წარმოდგენა დაფარ-
ფატებდა. რა გინდათ რომ არ დასიზმრებოდა? ხან საშინელი
ჯოჯოხეთის სანახავეები ელანდებოდა და შიშის ზარსა სცემდა;

ხან-კი თვალწინ მშვენიერი, მანუგეშებელი სურათები ეხატებოდა და გულს სიამით უვსებდა. თითქო რამდენსამე საუკუნეს განეწლო და სომხეთს, ნანგრევებათა და უდაბნოთ გარდაქცეულ სომხეთს, მთლათ გამოცვლილს, მთლათ განახლებულს უცქეროდა. ნეტა ეს რა საოცარი ცვლილება მომხდარიყო? ნუ თუ ამ ქვეყანას დაკარგული სამოთხე ხელახლა დაჰბრუნებოდა? ნუ თუ კვლავ ის ოქროს ხანა დამყარებულიყო, როდესაც ბოროტებასა და უსამართლობას ღვთის უმანკო ქვეყანა ჯერ არ წაერყენა?.. მაგრამ არა! ვარდანის ნანახი ის სამოთხე არ იყო, რომელიც იელოვას სომხეთის ოთხ მდინარის შესართავთან დაეფუძნებინა და რომელშიაც კაცობრიობის პირველი წყვილი სრულს უმანკოებასა და უვიცობაში ცხოვრებდა; ეს ის სამოთხე არ იყო, რომელშიაც ადამიანი არ შრომობდა, არ ირჯებოდა, არავითარ წარმოებას არ მისდევდა, არამედ ხეთა და მცენარეთა ნაყოფით საზრდოობდა და უფლის იმ უხვი სუფრით იკვებებოდა, რომელიც საოცარ ბუნებას მის წინ ვადაეშალა.

არა, ის სულ სხვა სამოთხე იყო, ისეთი სამოთხე, რომელსაც თვით ადამიანი ჰქმნის თავის საკუთარი შრომითა და ალალი მონაგრით. უვიცობისა და უტოდველობის ნაცვლათ გონიერი ცნობიერება გამეფებულიყო და უდარდელი, სადა მამამთავრულ ცხოვრების ნაცვლათ-კი განვითარებული კულტურა, ჰუმანიტატი განათლება დამყარებულიყო.

თითქო ეხლა აცხადებულიყო იმ სიტყვების სიბრძნე, რომელიც შემოქმედმა უთხრა პირველ ქმნილ ადამიანს: „ოფლითა შენითა მოიპოვე პური შენიო“. ახლა ადამიანი არა თუ შრომობდა, არამედ იქამდინ განვითარებულიყო, რომ შრომა-კი გაეადვილებინა და მიტომ არც იმდენ ოფლსა ღვრიდა. გარნა შრომობდა თავის საკეთილ დღევით: მისი ნაშრომ ნაღვაწი უგულო წურბელასა და მყვლეფავს აღარ მიჰქონდა...

ავერ ვარდანი ხედავს ერთ სოფელს და სახტათა რჩება. ნუთუ ეს ალაჴკერტის მაზრის სოფელ ო... არ იყო? სოფლის

მიდამო ეცნობოდა—იგივე მთები, იგივე ბორცვები, იგივე მდინარე, იგივე ამწვანებული ველ-მინდორი,—ერთი სიტყვით, ყველაფერი იგივე იყო, რაც ოდესმე ენახა. საუკუნეთა მიმდინარეობას ძირეულათ არაფერი შეეცვალა, მხოლოდ გარეგნულათ შეცვლილიყო. გარნა სოფელი რამდენათ გამოცვლილიყო! ვედარსად ნახავდით წინანდელ საცოდავ მიწურ ქოხებს, რომლებიც მხეცთა ბუნავს უფრო ჰგავდა, ვიდრე ადამიანთა საცხოვრებელს; შენობები მთლათ თლილი ქვითა და კირით იყო ნაგები და თოვლის ფრათ გაღესილი სახლები მშვენიერ წალკოტებში იყო გადაქიმული. ფართო და სწორე ქუჩებს უქკნობი ხეები ჰქონდა ჩარიგებული, ხეებს ქვეშ-კი კამკამა ნაკადულები მოჩუხჩუხებდა.

დილა იყო.

სახლებიდან სოფლის ჯანსაღი, მხიარული და სუფთათ ჩაცმული ბავშვები გუნდ გუნდათ გამოცქირილდნენ. ერთმანეთში არეულ ქალთა და ვაჟთ წიგნები იღლიაში ამოედოთ და სასწავლებლისკენ მიეჩქარებოდნენ. ვარდანი გასცქეოდა ამ სანახაობას და გული სიამით ევსებოდა. ოჰ, ის ლამაზი ბავშვები რა კარგად იყვნენ მოვლილ-აღზრდილნი! სახე რა მხიარულათ უღიჰოდათ! ეტყობოდათ, რომ სკოლა და მასწავლებელი აღარ აშინებდათ და ტანჯვის ბუდეთ აღარ მიაჩნდათ... ნუთუ იგინი ის ნახევრათ შიშველი და სუსტი ბავშვები იყვნენ, რომელნიც ვარდანს ენახა?!

მარტო-მარტო ვარდანი ქუჩაზე გაჩერებულიყო, გაოცებული აქეთ-იქით იცქირებოდა და არ იცოდა, საით წასულიყო. უცებ ერთი ნაზი ხმა შემოესმა, ეს ხმა საყდრის ზარის ხმა იყო. ეტყობოდა, დილის ლოცვა ჯერ არ გამოსულიყო. იმ დღიდან მოკიდებული, რა დღესაც მონასტერი მიატოვა და ბერების ძმობას გაშორდა, ეს პირველად იყო, რომ ღვთის სახლის მიწვევის ხმა ასე ტკბილ-ხმოვანათ ეყურებოდა. გაქვავებული გული რაღაც წმინდა სათნოებით აღევსო და მიჰმართა ეკლესიას, რომლის ზღრუბლსაც ათ წელზე მეტი იყო, მისი ფეხი არ მიჰკარებოდა.

გაოცებული დარჩა. ღმერთო ჩემო, რა უბრალოდ მორთული და სადა ეკლესია იყო! არსად სჩანდა არც საკურთხეველი, არც მორთულ-მოკაზმულობა, არც ოქრო-ვერცხლში ჩასმული ხატები, არც ვერცხლის ჯვრები და არც არა ძვირფასი სამკაულები. სომხის ეკლესიის მორთულ-მოკაზმულობისა არა ეცხო-რა. მთავარი, მთავარ-ღიაკონი და ღიაკენებიც კი არსად ჩანდნენ. ვარდანმა მხოლოდ ორი ხატი შენიშნა, ორივე უბრალო ხის შავ ჩარჩოებში იყო ჩასმული: ერთი იესო ქრისტესი იყო და მეორე — წმინდა გრიგოლ განმანათლებელისა.

სქესის განურჩევლად ხალხი გრძელ საჯდომებზე ჩამომსხდარიყო. ყოველ მათგანს ხელში პატარ-პატარა საგალობელი წიგნი ეჭირა. მღვდელი ტრაპეზზე გადმომდგარიყო, წინ წმინდა სახარება გაეშალა და ქადაგებდა. მღვდელსაც ისეთივე ტანისამოსი ეცვა, როგორც მრევლს. მისი ქადაგება იმდენად სადა, იმდენად გასაგები იყო, რომ ვარდანს ყველაფერი ესმოდა. როგორც ჩხრიალა და ანკარა წყაროდან გადმომჩქეფი ნაკადული, მის ბაგეთაგან ღვთის სიტყვა ისე გადმოსჩქეფდა. ხალხს სამღთო წერილის იმ ადგილს უხსნიდა, სადაც ნათქვამია: „ოფლითა შენითა მოიპოვე ჰური შენითა“. მღვდლის განმარტება ვარდანს აკვირებდა, რადგან ამ სიტყვის სიბრძნეს დღევანდლამდინ ყველა წყევლის მნიშვნელობით უხსნიდა, იმ წყევლისა, რომელიც ღმერთმა პირველ ქმნილ ადამიანს ვითომ შუბლზე დააწერა და მას აქეთ შთამომავლობიდან შთამომავლობაზე გადადისო. ეხლა კი ესმოდა, რომ ეს მცნება წყევა კი არა, დარიგება იყო, რომელიც ადამიანს სიზარმაცეს ართმევდა და სანაცვლოთ შრომის მოყვარე მოქმედებას აყვარებდა.

ქადაგება გათავდა. უცებ ხალხის სიმრავლიდან ერთი უბრალო გლეხი გამოვიდა და „ლოცვანიდან“ ქადაგების აზრის შესაფერი ლოცვა დაიწყო. იგი სთხოვდა უფალს, ჯანმრთელობა, კეთა და სიმხნე მოგვეცი, რომ შენ მიერ შექმნილ სიკეთით სავსე დედა-მიწის დამუშავება შევიძლოთო.

— „ეს როგორი ლოცვაა?— ჰფიქრობდა ვარდანი,— ეს რა ანგარიშის მოყვარე ხალხია? სულისთვის არაფერს ითხოვს; ნუ

თუ საიქიოს არას მოეღოს და მხოლოდ იმას ითხოვს, რასაც სხელი საჭიროებს და რასაც ამ ქვეყნიური ცხოვრების სინამდვილე მოითხოვს?—ო...“

ლოცვაც გათავდა. მთელმა ხალხმა, კაცმა თუ დედაკაცმა, მოხუცმა თუ ყმაწვილმა, ერთხმად საგალობელის გალობა დაიწყო. საგალობელის შინაარსი ფსალმუნის შემდეგი სტრიქონებიდან იყო აღებული: „ბევრნი იტყოდენ: ვინ არს, რომ გვიჩვენოს სიკეთე უფლისაო? შენი სახის სინათლე მოგვეფინა და გულთა ჩვენთა სიამე მოველინა. ხორბლისა, ღვინისა და ზეთის ხილის სიუხვით აღვივსენით ჩვენა“—ო.

— „ჩიღვე იგივ ნივთიერი მისწრაფება...—ფიქრობდა ვარდანი,—სულისთვის მაინც არაფერს ზრუნავენ... მუშა კაცი დამღერის ქვეყნის მოსავლის სიუხვეს, რომელიც ღვთის ბოძებული მარჯვენით მოუყვანია. საკვირველია, სარწმუნოების განყენებული თვისება და ცხოვრების ნამდვილი მოთხოვნილება რა საუცხოვოთ შეუთანხმებიათ!“—ო...

რა მშვენიერი რამ იყო საკრავის საამური ხმებით ხმაშეწყობილი საგალობელი! ურიცხვ ადამიანთა ბავთაგან რა ტკბილი, რა საუცხოვო ჰანგებით გამოკრთოდა! ვარდანს ეგონა, კაცთა ხმა ურიცხვ სერაბიმთა მელოდიებს შეერთებია და ამ გვარად უფლის დაუბოლოვებელ საბრძანებლისკენ მიემართებო. იმ გვარი სიწმინდით აღსავსე მუსიკა ვარდანს თავის ღღემში არ მოესმინა.

გათავდა აგრეთვე გალობაც. ხალხმა ეკლესიიდან გარეთ გამოსვლა დაიწყო. იმ ტრაპეზზე, საიდანაც მღვდელი ქადაგებდა, ახლა მასწავლებელი ავიდა; იმ სასხლომებზე კი, რომლებზედაც მშობლები ლოცვებსა და საგალობლებს ამბობდნენ, ახლა მათი შვილები ჩამომწკრივდნენ. მასწავლებელი გაკვეთილს აძლევდა, ორივე სქესის ბავშვები კი გაფაციცებით ისმენდნენ.— „ნუ თუ ეს სასწავლებელია?—ფიქრობდა ვარდანი,—ნუ თუ ეკლესია და სასწავლებელი შეუერთებიათ? ოა, ეს რა დამზოგველი ხალხი ყოფილა? სასწავლებელიც ეკლესიაში

მოუთავსებიათ, რომ ცალკე შენობაზე ხარჯი არ მოსვლოდათ! აქაც იმავე ნივთიერი ანგარიშით უხელმძღვანელიათ“-ო.

ვარდანს მასწავლებლის სახე ძალიან ეცნობოდა.— „განა ეს სოფელ ო...ს მღვდელი, ტერ-მარუქა არ არის?“-ო. გაიფლო გუნებაში. სახის მოყვანილობა, წლოვანობა და თვით ხმაც კი სულ იმისი ჰქონდა. სწორეთ ის იყო, თუმცა იმ ჟამად საერო სამოსელში იყო გამოწყობილი. ვარდანი თვალებს არ უჯერებდა.— „ნუ თუ ეს ის ტერ-მარუქაა, რომელსაც სასწავლებელი ჰირივით ეჯავრებოდა და რომელმაც სასწავლებლების დამაარსებელ ბ. სალმანს იმდენი დავი-დარაბა აუტეხა? ეხლა კი სასწავლებელს თითონვე უდგა სათავეში! ნუთუ ეს ის მღვდელია, რომელიც საეკლესიო წესებს ფულზედა ჰყიდდა და დღე მუდამ სულ თავის „ნისიებზე“ ფიქრობდაო?“ ამგვარმა ორქოფობამ ვარდანი ისე გაიტაცა, რომ ცნობის-მოყვარეობა ვეღარ შეიკავა, მიუახლოვდა და ჰკითხა:

— მამაო, თქვენი ნისიების საქმე რა ჰქენით?

მღვდელმა უცნობი ახალგაზდა სულელად დასახა, ძალიან ცივად შეხედა და პასუხი არ გასცა; მხოლოდ შეასმინა, რომ ჩქარა ზარი დაირეკება და გაკვეთილი გათავდებაო. მისი გაკვეთილი მთლად ბუნების მეტყველების მეცნიერებას შეეხებოდა. ნაკლებად არც თუ ამ გარემოებამ გააკვირვა ვარდანი. წარმოიდგინეთ მღვდელი, ესე იგი ღვთის მეტყველი და იმავე ღვთის ბუნების მეტყველი!—რალა თქმა უნდა, საკვირველი იქნებოდა.

ვარდანმა გაკვეთილის დასასრულს აღარ მოუცადა და ეკლესიიდან გარეთ გამოვიდა, უფრო უკეთ რომ ესთქვათ—სასწავლებლის ეზოში გამოვიდა. ეზოში ვერც ერთ საფლავს ვერ შეხვდა, როგორც ჩვეულებრივ სავსეა ხოლმე სომხის ეკლესიების ეზოები. სამაგიეროთ იშვიათი ხეებიცა და ძვირფასი ყვავილებით იყო შემკული. გაშტერებული ვარდანი დიდხანს იდგა და ხეივანარების სიმშვენისათვის სტკბებოდა. იქნება კიდევ დიდხანს უფილიყო იმ მდგომარეობაში, ერთ გლახთა-

განს რომ ყურადღება არ მიექცია. იმ გლეხმა შენიშნა, რომ უცხოელი იყო და სახლში მიიწვია საუზმეზე.

გლეხის სახლი ერთი იმ სადა სახლთაგანი იყო, რომელიც თუმცა პატარაა ხოლმე, მაგრამ ისე მოხერხებულათ არის აგებული, რომ პატრონის ბევრს საჭირო მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. მთელი სახლი დაბურულ ხეებში იყო ჩამალული. სახლს ცხოვრების სხვა და-სხვა მოთხოვნილებასთან შეხამებული რამდენიმე ოთახი ჰქონდა, რომლებიც შესაფერი მოწყობილობით იყო მორთული. გლეხს თივისი ყმაწვილი ქალიშვილი გამოეგება და თან რაღაც სიმღერას ისე ტკბილათ ღიღინებდა, თითქო იმ მშვენიერი არსების გულს დარდი, ნაღველი და ცხოვრების სიმუხთლე არასოდეს არ მიჰკარებიაო. სომხის ქალთა ჩვეულებრივი უადგილო სირცხვილი და მორიდება სულ არ ეტყობოდა, პირ-იქით, ვარდანს ისე მხიარულათ ელაპარაკებოდა, ისე ბუნებრივათ უცინოდა, თითქო დიდი ხნის მეგობარიო. მაგრამ რა საშინლათა ჰგავდა ლალას! ამ საოცარმა მსგავსებამ ვარდანი ისე გაიტაცა, რომ კინალამ გადაეხვია და არ უთხრა: „ძლივს არ გიპოვნე!“ო...

საუზმე უკვე ტაბლაზე იყო გამზადებული. დისახლისმა ქიქები ყავით გაავსო და სქელ ნაღებთან ერთათ სტუმარს და თავის მეუღლეს წინ დაუწყო. ყმაწვილმა ქალმა-კი იმ დილის გაზეთი შემოარბენინა და მამას ერთ წერილზე მიუთითა, თან კმაყოფილებით იღიმებოდა.

— „ოჰოს, ლალა! შენი წერილი დაუბეჭდილათ?“...— წამოიძახა მამამ, სათვალეები გაიკეთა და გაზეთი ახლოს მიიტარია.

— „ლალა!“ აღშფოთება ველარ შეიკავა და წამოიძახა ვარდანმა.

— „ეს სახელი, მიუგო მასპინძელმა,— ჩვენ შთამომავლობაში ხშირათ იხსენება“.

ვარდანი ცოტა დამშვიდდა, მაგრამ იმ აზრს მაინც ვერ შერიგებოდა, რომ იქ მყოფი ქალი ნამდვილი ლალა არ იყო. ლალა თუ არა, უეჭველათ მისი აღდგენილი ჩვენება, აჩრდილი

შაინც უნდა იყოსო. რასაკვირველია, ფიქრობდა ვარდანი, — აღდგენის შემდეგ ადამიანები იცვლებიან, სულ სხვა განათლებასა და ხასიათს ღებულობენ, მაგრამ სახით-კი შეუცვლელი რჩებიანო.

ლამაზი ქალიშვილის გარდა, ვარდანის ყურადღებას იპყრობდა აგრეთვე იმ ოჯახის მყუდრო და ბედნიერი ცხოვრება. პირველში ეგონა, რომ ყველანი ღამე და ღღეს ასწორებენ, სულ შრომობენ და შრომობენო. ეხლა - კი რწმუნდებოდა, რომ სადა და კმაყოფილებით სავსე ცხოვრება ჰქონდათ.

— „გლეხის ბედნიერება, სთქვა მასპინძელმა, — იმდენათ მძიმე და ხანგრძლივ შრომაზე არ არის დამოკიდებული, რამდენადაც ცოდნასა და შრომის გაადვილების საშუალებაზე. ბუნება ურიტხვ სიმდიდრეს შეიცავს, რომელიც ღმერთს ჩვენთვის უბოძებია, მხოლოდ მისი გაცნობა და შესწავლა საჭიროა, თუ ადამიანმა როგორ უნდა ისარგებლოს ამ უხვი სიმდიდრით“.

— „ეგ მართალია, — მიუგო ვარდანმა, — მაგრამ ქურთებს რომ გლეხის მონაგარი არ ეტაცნათ და გლეხის ხელშივე დაეტოვებინათ, ჩემი აზრით, ყოველთვის ბედნიერი იქნებოდა“..

— „ვინ ქურთებს?“ — ჰკითხა გაოცებულმა მასპინძელმა.

— „ვინა და სწორეთ იმ ქურთებს, რომელნიც ყოველ ღღე გარბევენ“.

— „ჰოო, ქურთები... რეუგო მასპინძელმა იმ გვარი კილოთი, თითქო დიდი ხნის ამბავს ეხლა ძლივს იხსენებსო. — ჩვენ რკინის საუკუნეთა ისტორიაში ქურთების შესახებ ბევრი რამ წამიკითხავს; სრული ქეშმარიტებაა, ჩვენ მამა-პაპათ არბევდნენ, სძარცვავდნენ, თითქმის ხოცავდნენ კიდეც. მაგრამ სადღა არიან ის ბარბაროსება? მთლათ მოისპნენ, აღარ არიან... იმ გვარ ცხოვრებას მიმდევარი ტომი განათლების სინათლეს ვერ-გაუძლებდა, ვერ გაუმკლავდებოდა, ამიტომაც დაირღვა და გადაგვარდა. ჯერ ისევ წარსული საუკუნის დასაწყისშივე ჩვენი სარწმუნოება მიიღეს, ჩვენ სასწავლებლებში დაიწყეს სწავლის მიღება, ასე რომ თანდა-თანობით შემოგვერივნენ და ბოლოს, როგორც ცალკე ტომი, კიდეც მოისპნენ“.

ვარდანმა რომ ეს სიტყვები გაიგო, ყურებს არ უჯერებდა, ყველაფერი სიზმარი ეგონა, თუმცა ნამდვილათ სიზმარში იყო და ყველაფერსაც სიზმარში ხედავდა და ისმენდა. — მასპინძელმა განაგრძო:

— „ჩვენი შთამომავლობის აღწერილობაში ქურთების შესახებ ბევრი ისეთი რამ სწერია, თითქო სისხლით დაუწერიათო. ჩვენ მამამთავარს, რომლის შემდეგაც ჩვენი გვარი ცნობილი შეიქმნა, სახელათ ხაჩო ერქვა და სწორეთ ამავე სოფლის მამასახლისი იყო. ქურთებმა მთელი მისი ოჯახი გაწყვიტეს, თითონ მოხუცი და მისი ორი შვილი ციხეში დაიხრცნენ. მისი უფროსი შვილი, ჰაირაპეტასაგან მხოლოდ ერთი ვაჟი-ლა დარჩა“...

— „ალაშკერტელთა ვადასახლების დროს რომ თავის დედას არასთან ერთათ ვაღარშაპატში იყო, ისა?“ გააწყვეტინა ვარდანმა.

— „ღიღი, — სწორეთ იმ ბიჭისგან წარმოდგა ჩვენი შტო“...

— „სახელათაც იოკიმე ერქვა, ერთი დაცა ჰყვანდა, რომელსაც სახელათ ნაზლუს უხმობდნენ და რომელიც დედასთან ერთათ გადიცვალა. ობლათ დარჩენილი იოკიმე ერთმა ექმმა აიყვანა და თავისთან აღზარდა, ასე არ იყო?“ აღარ დააცალა ვარდანმა.

— „ეგ ყველაფერი სად წაგიკითხავს? — ჰკითხა მასპინძელმა გაკვირვებით, რომ სტუმარმა მათი შთამომავლობის ისტორია ასე დაწვრილებით იცოდა.

— „არ-კი წამიკითხავს, ყველაფერი ჩემი საკუთარი თვალთ მინახავს, მიუგო ვარდანმა — ყველა ეს მაშინ მოხდა, როდესაც ეს სოფელი და ამასთან მთელი ალაშკერტის მაზრა ქურთებმა გაანაცარმტვერეს“.

— „ჰოდა ყველა ეგ ორასი წლის ამბავია, თქვენ-კი საკმაოდ ახალგაზდა ჩანხართ. მათუსალას ხნისა ხომ არა ხართ, რომ ყველაფერი თქვენი თვალთ გენახოთ?“ — მიუგო მასპინძელმა და თან გულკეთილათ გაიღიმა.

ვარდანმა პასუხი ვერ მოახერხა, თითონაც რწმუნდებოდა, რომ იმ შემთხვევათა შემდეგ მთელ საუკუნოებს განეწლო.

იმ ოთახის ფანჯრებიდან, რომელშიაც მასპინძლის მხიარულა ოჯახით გარშემორტყმული ვარდანი იჯდა, ლამაზად ამწვანებული, წალკოტს დამსგავსებული ხეობა მოსჩანდა; ხეობის თავში-კი ხშირი ტყეებით დაბურული მთები ამართულიყო და გარემოს უფრო მეტ სილამაზეს აძლევდა. მართლაც რომ ის მთები მშვენიერი სანახავი იყო, უზარმაზარი ხეები ცის ლურჯათ მოკამკამე კამარას შეერთებოდა და საუცხოვო სურათს წარმოადგენდა. დილის მზეს იქაურობა ოქროს ფერი სხივებით მოეფინა, მის ელვარე სინათლეზე ვერცხლის გველივით დაკლაკნული სხვა და სხვა გიჟმაჟი ნაკადული ბრწყინვით ჩამოჩხრიალებდა და, ქაფათა და წვიმათ ქცეული, უფრო დაწყნარებულ მდინარეს უერთდებოდა. ამ მშვენიერ სანახავს ვარდანი თვალს ვეღარ აშორებდა. გარეულსა და დაუმუშავებელ ბუნებას ადამიანის შრომის მოყვარე მარჯვენის წყალობით სწორეთ ისეთი მშვენიერი სანახაობა მიეღო, როგორც უბრალო ტილოს ნაქერი ნხატვრის შემოქმედებითი კალმის ძალით მიიღებს ხოლმე.

— „თქვენ ქურთებისა და ოსმალების დროის სამწუხარო ამბებზე მელაპარაკებოდით, განაგრძო მასპინძელმა განსაკუთრებული მხიარულებით,—მას შემდეგ ბევრი რამ შეიცვალა. აგერ იმ მშვენიერ მთებს ხომ ხედავთ? ამ ას ორმოცდა ათი წლის წინათ ისე საცოდავით იყო გატიტვლებული, რომ ერთ უბრალო ჯავსაც-კი ვერსად შეხვდებოდით. იმ დროს მტარვლის ხელი ხეებსაც ისევე შეუბრალებლად ავლებდა მუსრს, როგორც ადამიანებს. ყველაფერი გამოლეული იყო; შეშის ნაცვლათ ხალხი წივასა ხმარობდა, არც თუ შენობებისთვის იშოვებოდა ტყის მასალა; ამიტომ იძულებული იყვნენ ნამიან მიწურებში ეცხოვრათ. მშვიდობიანობის დამყარების შემდეგ-კი გაოხრებული სოფლები მცხოვრებლებით აივსო და გლეხთა შრომის მოყვარე მარჯვენის წყალობით მთებიც ტყეებით შეიმოსა. ამ მწვანით მოსილ ხეობას ხომ უყურებთ? წინათ უწყლოობისაგან გადახმარ უდაბნოს წარმოადგენდა, შუაში მართა ერთი პატარა მდინარე ჩამოუდიოდა და ისიც ზაფხულის

პაპანაქება სიცხის დროს მთლათ ურებოდა; ნიაღვრების დროს-
კი მოდილდებოდა, არე-მარე თან მოჰქონდა და ააქურობას
აოხრებდა ხოლმე. იმ დღიდანკი, როდესაც მთები ტყეებით
შეიმოსა, ჩვენ ხეობას წყალი უხვათ მიეცა და ნიაღვრების
დროსაც ისე აღარ გვაწუხებს. ამ ეამათ ეს ხეობა ჩვენი ოლ-
ქის უუმდიდრესსა და უნაყოფიერეს კუთხეს წარმოადგენს.
დიად, ბევრი რამ შეიცვალა... წინათ აქ უბრალო გზებიც-კი
არ იყო, რომ მისვლა-მოსვლა ყოფილიყო შესაძლებელი; ეხ-
ლა-კი ყველგან საარკესავით დარაკრაკებულ გზა-ტყეცილებს
შეხვდებით, რომლებიც ჩვენ ქალაქებს ერთმანეთთან აერთებს.
ამ გზებზე ეტლების მიმოსვლა გაჩაღებულია, მხოლოდ პირ-
უტყვთა წყალობით-კი არა, არამედ ორთქლისა და ელექტ-
რონის დახმარებით. ამ გზებისავე წყალობით ჩვენი ქვეყნის
ყოველგვარ ნაწარმოებს შორს ქვეყნებში ვაგზავნი და სანა-
ცვლოთ იმას ვღებულობთ, რაც გვჭირია.“

ამ ლაპარაკს ვარდანი გაოცებული ისმენდა. მაგრამ რო-
დესაც თვალი მშვენიერ ლალას გადაავლო, თითონაც არ
იციოდა, რა მიზეზითა ჰკითხა:

— „თქვენ ქალს სწავლა-განათლება სადა აქვს მიღებული?“

— „სულ ერთი კვირაა, რაც ახალ ვლარშაპეტის აკადე-
შია დაამთავრა, ეხლა-კი უნივერსიტეტში შესასვლელად ემზა-
დება, რომ საექიმო მეცნიერება შეისწავლოს. ჯან მრთელო-
ბის მხრივ ცოტა მოისუსტებს, ამიტომ მინდოდა, რომ რამდენ-
იმე თვე სოფელში გაეტარებინა, ვიდრე კარგად დაისვენებდა,
მაგრამ ვერაფრით დამიყოლიებია.“

— „რამდენი შვილი გყავთ?“

— „ჩვენი შთამომავლობა ყოველთვის მრავალ რიცხვო-
ვანი ყოფილა; ჩვენი მამამთავარი ხაჩოს ოჯახი ორმოცდაათი
სულისგან შესდგებოდა. მე-კი მხოლოდ ხუთი შვილი მყავს-
ლალა ჩემი ერთათ ერთი ქალიშვილია, დანარჩენი ვაჟებია.“

— „რა ხელობას მისდევენ?“

— „ერთი მათგანი, აგერ რომ მოსჩანს, იმ ტყეების უფ-
როსი მცველია, მეორე კარინის უნივერსიტეტის პროფესორია,

შესამე ვანის დივიზიის სარდალია, მეოთხე-კი ჯერ ისევ სწავლობს ახალ ბაგრევანდის სამეურნეო სასწავლებელში.“

უკანასკნელი ქალაქის სახელი ვარდანს როგორღაც ეუცხოვა და ამიტომ შეეკითხა:

— „ჩვენში მაგ სახელწოდების ქალაქი არა მახსოვს-რა?“

— „ამ ქალაქს ძველათ ბაიაზეთი ეწოდებოდა, მაგრამ შემდეგში სხვა და სხვა მიზეზისა გამო შეუცვალეს. ჩვენი მაზრებისა, ქალაქებისა და სოფლების ომეტებულ წილს სახელები გამოცვლილი აქვს, რამდენიმე მათგანს ისევ ძველი ისტორიული სახელი შერჩენია და ზოგს-კი სულ ახალი სახელები ჰქვია.“

მასპინძელმა კვლავ გაზეთი აიღო ხელში და ერთ წერილს დაუწყო კითხვა, რომელიც, როგორც ეტყობოდა, ძალიან აღელვებდა. ვარდანს ცნობის-მოყვარეობამ შეიპყრო და ჰკითხა:

— „ახალი ამბავი არის რაშე?“

— „საიმისო არაფერია... ხეალ ქალაქში წარმომადგენელთა (დეპუტატთა) საზოგადო კრებაა დანიშნული... რამდენიმე საბაასო საგნები უნდა განისაჯოს... არ ვიცი, რითი დაბოლოვდება... დასები (პარტიები) ძალიან ღელავენ“...

— „თქვენც დაესწრებით?“

— „არ შემიძლია არ დავესწრო.“

ლაპარაკიდან გამოიჩქვამდა, რომ ვარდანის მასპინძელი იმ ხეობის გლეხთა წარმომადგენელი ყოფილიყო.

საუზმე გაათავეს; ვარდანს წამოდგა, მადლობა გადაუხადა და წასვლა დააპირა.

— „თუ ჩვენი სოფლის საზოგადო დაწესებულებათა დათვალეობებს ისურვებთ, უთხრა მასპინძელმა,— დიდი სიამოვნებით გამოგყვებით.“

— „გმადლობთ, ჩემო ბატონო“, მიუგო ვარდანმა.

— „თუ ჩვენ სოფელზე გამოვლა კიდევ მოგიხდეთ, ჩვენი სახლის კარები თქვენთვის მუდამ ღია იქნება“, უთხრა დიასახლისმა.

— „მადლობას მოგახსენებთ, დიასახლისო,“ მიუგო ვარდანმა თავის დაკვრით.

— „და ვგონებ ჩვენი ოჯახი არ მოგაწყენთ“ დაუმატა გულწრფელი ღიმილით მასპინძლის მშვენიერმა ასულმა.

— „ღიდათ გმადლობთ, ქალბატონო,“ მიუგო ვარდანმა და თავი უფრო მძიმეთ დაუკრა.

ვარდანი რომ ქუჩაზე გამოვიდა, მხოლოდ მაშინ იგრძნო რა უხერხულ მდგომარეობაში იყო გლეხის ოჯახში. თავის თავს იმ განუვითარებელ ადამიანათა სთვლიდა, რომელიც განათლებულ საზოგადოებაში ყოფნის დროს იტანჯება, სწუხს, გაუნათლებელი და მოუხეშავი რათა ვარ, რატომ არ შემოიძლია ისე ვილაპარაკო, ისე ვსჯიდე და ისე მეჭიროს თავი, როგორც სხვებსაო? ეს რა საოცრება მომხდარიყო? მამასახლის ხაჩოს შთამომავლობას საუკუნეთა დარჯჯაჟში გაველო, დაწმენდილიყო, გაფაქიზებულიყო, აღორძინებულიყო და მით სულ ახალი და კეთილშობილი თაობა შეექმნა.

ვარდანი და მასპინძელი ქუჩაზე ერთათ მიდიოდნენ. წინა ხედებოდათ სუფთათა და სადათ ჩაცმული მანდილოსნები, ყოველ მათგანს ხელში რაიმე საგანი ეჭირა და გაჩქარებული მიდიოდა. წინა ხედებოდათ აგრეთვე მომუშავესა და საზოგადოდ მოსაქმის ტანისამოსში გამოწყობილი მამაკაცები. როგორც ეტყობოდა, უსაქმოთ არავინ იყო, ყველა რაიმე საქმეში იყო გართული. ვარდანი გოცნებული იყო, როდესაც ხედავდა, ცხოვრებას რამოდენა ცვლილება და რა სასიამოვნო სახე მიეღო. წინანდელი გაუთლელობა და უკმეხობა აღარსად ჩანდა, ყველგან განათლების სული ტრიალებდა. ერთი რამ დარჩენილიყო მხოლოდ შეუცვლელი, ეს ერთი რამ იყო სომხური სიტყვა-ენა. მაგრამ ეს ენა რამდენად შემუშავებულ, რამდენად მოქნილიყო! თავისი ღამაში მიმოხვრით რა ტკბილხმოვანად გამოისმოდა სომხის ბაგეთაგან!...

ვარდანი და მისი მასპინძელი უკვე სოფლის გარეთ გასულიყვნენ. საითაც გაგებენათ, ყველგან მდიდარ ფერმებს, მშვენიერ ბაღებს, ჩინებულად შემუშავებულ მინდვრებსა და მდიდარ საძოვრებს შეხედებოდით.

ამასობაში ერთი სახერხი ქარხანის გვერდზე გაიარეს. ქარხანა სხვა-და-სხვა მანქანებსა და ორთქლს მოჰყავდა მოძრაობაში. მასპინძელმა აუხსნა:

— „ეს ქარხანა სხვა-და-სხვა სახისა და ზომის ფიცრებს ამზადებს და მთელი მაზრის სოფლებსა და ქალაქს აწვდის“.

— „ვის ეკუთვნის?“ — ჰკითხა ვარდანმა.

— „იცოდეთ, ჩვენ სოფელში რომელ ქარხანასა და სახელოსნოსაც შეხვდეთ, ყველა სოფლის საზოგადოებას ეკუთვნის, არც ერთი მათგანი კერძო საკუთრებას არ შეადგენს. რაღა საკვირველია, რომ ყოველი გლეხიც მონაწილეა. მორები მახლობელ ტყეებიდან მოდის, ის ტყეებიც გლეხთა საკუთრებას შეადგენენ“, — მიუგო მასპინძელმა.

სახერხ ქარხანას გასცდნენ.

— „აი, ამ დიდ შენობას ხომ ხედავთ? — მიუთითა მასპინძელმა ერთ დიდ შენობაზე, — ყველის საკეთები ქარხანაა; მთელ მაზრაში ყველაზე საუკეთესო ყველს ამ ქარხანაში ამზადებენ. ესეც სოფლის საზოგადოების საკუთრებაა. ყოველი გლეხი მოვალეა თავისი რძე ქარხანას აძლიოს, როცა გაყოფის დრო მოდის, საკუთვნო ფულში ან ნაღდს იღებს, ან კიდევ საღი-რალ ყველს“.

ამ ლაპარაკში ვარდანი და მისი მასპინძელი მინდვრად გავიდნენ. პურეულობა შემოსულიყო და მკა იყო გაჩაღებული; მაგრამ მკაში ნამგლები და ცელები კი არ იხმარებოდა, არამედ ყოველ საქმეს მანქანა ასრულებდა. თვითელი მანქანა ასი კაცის საქმეს აკეთებდა. ეხლა კი მიხვდა ვარდანი, რასაც ნიშნავდა შრომის გაადვილება.

ერთ დიდ შენობისკენ გაიარეს, რომელშიაც წისქვილი იყო მოთავსებული. იქაც შრომა ისევე გაადვილებინათ და წყლის ნაცვლად ორთქლით მოჰყავდათ მოძრაობაში. ურიცხვ სოფლების ხორბალს სულ იმ წისქვილში ფქვავდნენ და თოვლივით თეთრ ფქვილს გასასყიდათ უცხო ქვეყნებში ჰგზავნიდნენ. ეს წისქვილიც სოფლის საზოგადოებას ეკუთვნოდა.

მაგრამ ვარდანს უფრო ერთი რამ აკვირვებდა, სახელ-
დობრ ისა, რომ ყოველ მუშას, სადაც უნდა შეხვედროდით,
რალაც ვამბედლობა, თავისი თავის იმედი და ვაჟკაცური უში-
შობა ემჩნეოდა, თითქო სრულს თავისუფლებაში დაბადებუ-
ლან და აღზრდილან, თითქო ოსმალოს მუჯღლუგუნი და ქურ-
თის შუბის სიმწარე არასოდესაც არ უგრძნიაო. ვარდანი
ხედავდა, რომ იმ მშრომელ ხალხს შეეძლო საქიროების დროს
გუთანი და ბარი მიეტოვებინა, ხელში მახვილი აელო და მის
ხმარებაშიაც ისეთივე უნარი გამოეჩინა, როგორსაც სამეურ-
ნეო იარაღების ხმარებაში იჩენდა.

— „ომის დროს ყოველი მამაკაცი ჯარში გადის, — სთქვა
მასპინძელმა, — მაშინ ყოველგვარი მუშაობა თითქმის მთლად
ჩერდება, ამიტომაც არის, რომ ომს ყოველთვის დამღუპველი
შედგევი მოსდევს, თუმცა ერთგვარი სარგებლობაც მოაქვს
ხოლმე...“

მინდვრები რომ მოიარეს, ისევ სოფელში შებრუნდნენ.
ახლა ერთ სხვა დაწესებულებას მიაღდგნენ, რომლის შენობე-
ბიც სამაგალითო ფერმების შენობებს ემსგავსებოდა.

— „ეს ჩვენი სამეურნეო სასწავლებელია, სთქვა მასპინ-
ძელმა. — დილას რომ ნახეთ, ის კი ჰირველ დაწყებითი სკო-
ლაა“.

მაგრამ ეს როგორი სასწავლებელი იყო? ამ გვარი სასწავ-
ლებელი ვარდანს თავის დღეში არ ენახა, თუმცა ერთს დროს
თითონაც მასწავლებლობდა. იგი ყველა იმ მოწყობილობას
შეიცავდა, რაც კი სოფლის მეურნეობას შეეხებოდა. მის უშვე-
ლებელ შენობის წინ გაშენებული იყო ფართო ბაღი, რომე-
ლიც რამდენიმე განყოფილებით იყოფებოდა და რომელსაც
ორივე სქესის შეგირდები ამუშავებდნენ. იქვე ნახავდით მთე-
ლი ქვეყნის მცენარეთა, ყვავილთა და ხეთა ნიმუშებს. მოს-
წავლეებს წიგნითა და მხატვ ასოებით აღარ უბნებდნენ
გონებას; ყველაფერს ბუნების საოცარი წიგნის დახმარებით
ასწავლიდნენ... თავისუფალ დროს მოსწავლენი გიმნასტიურსა
და იარაღის ვარჯიშობაში იყვნენ გართულნი. „აი სწორედ

ამგვარი სასწავლებელი მოამზადებს ნამდვილ მუშაკსა და ჯარისკაცსაო“, — ფიქრობდა ვარდან.

ბოლოს ვარდანი თავის მასპინძელს გამოემშვიდობა, დიდი მადლობა გადაუხადა და გამობრუნდა, მაგრამ თითონაც არ იცოდა, სად წასულიყო. ამ ყოყმანში რომ იყო, უცებ თვალი მოჰკრა ერთგვარ საზოგადო ეტლს, რომლის ორივე მხარე ხალხით იყო სავსე. როდესაც შეიტყო, რომ ეტლი რკინის გზის სადგურისკენ მიემართებოდა, თითონაც შიგ ჩაჯდა.

რკინის გზის სადგურზე აუარებელი ხალხი შეგროვილიყო და მატარებლის მოსვლას ელოდდა.

უცებ ვიღაცის ნაცნობი ხმა შემოესმა:

— „ვარდან!“...

ვარდანმა უკან მიიხედა და ბ. სალმანს კი შეხეჩა. ძველი მეგობრები ერთმანეთს ალტაცებით გადაეხვივნენ.

— „მაშ ასე, ჩემო მეგობარო, — მიმართა ბ. სალმანმა და თან ხელს მაგრად უქერდა, — ორასი წლის შემდეგ კიდევ შევხვდით ერთმანეთსა. საკმაოდ დიდი ხანია გასული... მაინც შენ ისევ ისეთი ხარ, ვარდან, არაფრით გამოცვლილხარ... ჩვენ ქვეყანაში კი ამ ხნის განმავლობაში ბევრი ცვლილება მოხდა... გახსოვს, ვარდან, ერთხელ რომ გეუბნებოდი: სომხეთი კაცობრიობის ბავშვობის აკვანი, მისი უმანკოების დროის სამოთხე ყოფილა, — ერთ დროში მისი განვითარების, მისი დავაჟაცების სამოთხეც შეიქმნება მეთქი? ესლა ყველა ეს აცხადდა. ამ უმათ სომხის სიცოცხლე თავის სამშობლო ქვეყანაში უზრუნველყოფილი, მეტათ მხიარული და მშვიდობიანია. მაგრამ რომ იცოდე, ვარდან, ვიდრე ამ მდგომარეობამდის მოვიდოდით, რამდენი ვიწრომეთ!.. ბევრი, ძალიან ბევრი ვიწრომეთ! ამ ორი საუკუნის განმავლობაში ვინ მოსთვლის რამდენი განსაცდელი გადაგვხვდა!.. დღევანდელი მშვიდობიანი ცხოვრების მოსაპოვებლათ ბევრი სისხლისა და ოფლის ღვარი გვდენია“...

— „ახლა სად მიხვალ?“ ჰკითხა ვარდანმა.

— „ქალაქში, წარმომადგენელთა კრებაა დანიშნული, მე-კი ჩვენი მაზრის წარმომადგენელი ვარ. — წავიდეთ, ვარდან,

სიტყვა უნდა წარმოვსთქვა. ვინ იცის, იქნება ჩვენი სჯა-თა-თბირი საყურადღებოთ გეჩვენოს“.

მატარებელმა წასვლისა გაჰკივლა და ვარდანი და ბ. სალმანიც ვაგონში შევიდნენ. ღამე იყო, ჯერ სწორეთ არც-კი გათენებულიყო, რომ ქალაქში მივიდნენ. ღამაზი, ხმაურობიანი ქალაქი ჯერაც ისევ ძილს ეძლეოდა. ქუჩებში მარტო მუშა ხალხი ირეოდა, ეტყობოდა, ქარხნებში მიეშურებოდა სამუშაოდ.

— „ნოეს მტრედის“ სასტუმროში წაგვიყვა“, უთბრა მეეტლეს ბ. სალმანმა.

ეტლი სწორე და დააკრაკებულ ქუჩებზე მისრიალებდა. ქუჩების ორივე მხარეს სხვა და სხვა ფრათ გალესილი უზარმაზარი შენობები იყო ამართული, ვარდანს-კი ეგონა, რომ სამეფო პალატებიაო. ბ. სალმანი შესანიშნავ ადგილებსა და დაწესებულებათ აჩვენებდა: — „ეს უნივერსიტეტია“ — „ეს სამეცნიერო აკადემიაა“ — „ეს ქალაქის შესანიშნავ თეატრთაგანია“ — „ეს საავადმყოფოა“ — „ეს იმ გმირთა ძეგლებია, რომელთაც უკანასკნელ რევოლიუციის დროს სახელი გაითქვეს“ — „ეს რედაქციაა ერთი გაზეთისა, რომელიც 150,000 ცალათ იბეჭდება“ — „ეს...“

— „ყაზარმები არა გაქვთ?“ სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა.

— „არა, აქ ყოველი მოქალაქე ჯარის კაცია.“

— „რა კარგი ქალაქია... რა მშვენიერი ქალაქია!“ .. მეეტლის აღლაცებით წამოიძახა ვარდანმა.

ეტლი „ნოეს მტრედის“ სასტუმროსთან გაჩერდა. ბ. სალმანი და ვარდანი შევიდნენ ერთს პატარა ოთახში, რომელიც საზოგადო დარბაზსა საზღვრავდა. ოთახში დახვდათ თომას-ფფენდი და მელიქ-მანსური, რომელნიც გაცხარებულ მსჯელობაში იყვნენ გართულნი.

— „ეგ სწორეთ ვირის სიბრძენესა ჰგავს“, ეუბნებოდა თომას-ფფენდი.

— „ჩემი აზრით, თუ გვინდა სასურველ მიზანს მივალწით, ამაზე უკეთეს გზას ვეღარ ვიპოვნით“ პასუხს აძლევდა გაცხარებული მელიქ-მანსური.

— „მე გზა ძალიან შორს წავვიყვანს და სასურველ მიზანსაც მხოლოდ ვირის აღდგომას ველირსებით“ სიცილით გაიძახოდა ეფენდი.

— „აგერ საღმარა მთავრად, მაგის აზრით შევიტყოთ“, წამოიძახეს ერთათ და ლაპარაკი შესწყვიტეს.

ვარდანი რომ დაინახეს, საშინლათ გაოცდნენ, ასე ეგონათ მიწიდან ამომძვრალაო.

— „აქ საიდან გაჩნდი?“ ჰკითხა თომას-ეფენდიმ თავისი ჩვეულებრივი ირონიული ღიმილით.

— „ჩვენი შეხვედრა მეც სწორეთ მაგრევე მაოცებს, მიუგო ვარდანმა და ხელი ჩამოართვა ორივეს;— შენი დაჩეჩვილ-დამსხვრეული გვაში მე ალაშქერტის მთების ძირში ვიპოვნე, შემდეგ ქურთების სასაფლაოზე დაგმარხე და ეხლა-კი...“

— „ეხლა-კი კვალად აღვსდები, გააწყვეტინა ეფენდიმ სიცილით.— ნუთუ სულთა გარდაქმნის მოძღვრება არა გწამს? ჩემმა საცოდავმა სულმა ვინ მოსთვლის რამდენი უწმინდური ცხოველის სხეული გამოიარა:— რამდენიმე ათეული წელიწადი მგლის სხეულში ვწვალობდი, ვმტაცებლობდი, ნადირობითა ვცხოვრობდი... რამდენიმე ათეული წელიწადი ძაღლის სხეულში ვიყუფებობდი, დავსუნს-ღლებდი და იმ ადამიანთ ველაქუცებობდი, რომელნიც ერთ ლუკმა პურს გადმომიგდებდნენ ხოლმე... რამდენიმე ათეული წელიწადი გველის სხეულში დავსისინებდი და საჭიროებისა და გვარად ვიკბინებობდი... რამდენიმე წელიწადი ვირის სხეულში ვყროყინებდი, მაგრამ ის წყეული გრძელი ყურები იმდენი მიწიეს, იმდენი, რომ თავში ჰქუა აღარ შემარჩინეს... ბოლოს, ბევრი ტანტალისა და წვალეების შემდეგ, საბრალო ჩემი სული ლომის სხეულში დაბინავდა, მაშინ-კი საკმაოთ გასუფთავდა და გაფაქიზდა.— ამ ცვალებადობას ჩემი სული სულ რაღაც ორასი წელიწადი მოუხდა. ეგვიპტის მუმები ათასი წლობით აწყვიდა პირამიდებში და სულის დაბრუნებას მოუთმენლათ მოელის, მაგრამ ჯერაც არსადა სჩანს... ჩემმა სულმა-კი ეს გზა სულ ადვილათ გაიარა“...

— „და მეც შემთხვევა მომეცა, კვალად ვიხილო განზღობილი თომას-ფენდი“... სიტყვა გააწყვეტინა ვარდანმა.

— „მართალია. თქვენი ნაცნობი წინანდელი თომას-ფენდი იმავე საუკუნის ღვიძლი შვილი იყო, მაგრამ ყოველად შემძლე დროთა ბრუნვამ გარდაქმნა. ამ ქამათ იგი ახალთაობის რიგიანი წარმომადგენელთაგანია. მაგრამ უნდა იცოდეთ, ძვირფასო ვარდან, რომ ახალ თაობას დიდი ძალიან დიდი, ნაბიჯი აქვს გადადგმული! ხომ გახსოვს, ერთ დროში მელიქ-მანსური რომ ალაშქერტის მაზრის სოფლებს ქსელავდა და „კარგი ნემსები“ო ვაიძახოდა? დრონი იცვალენ, ახლა იგი ერთ ერთი დივიზიის გენერალია.“

ვარდანი მელიქ-მანსურს მიუბრუნდა და პატივისცემით ხელი ჩამოართვა.

— „ბატონებო, ვგვიანდებით, საცაა სხდომა დაიწყება“, აჩქარებდა ბ. სალმანი.

— „ჩვენი დასის, ე. ი. თავისუფალ მოაზრეთა მეთაურია, — ყურში წასჩურჩულა თომას-ფენდომ და ბ. სალმანზე მიუთითა. — დღევანდელ სხდომისთვის შესანიშნავი სიტყვა აქვს დამზადებული. ოჰ, რომ იცოდეთ, ვარდან, რა კარგად ლაპარაკობს!..“

— „ბატონებო მეც წამიყვანეთ!.. მეც მინდა მოვისმინო...“ წამოიძახა აღტაცებულმა ვარდანმა.

— „წავიდეთ!..“ გაისმა მახლობლად ვიღაცის ხმა.

ვარდანმა თვალები გააქყიტა, ცოტა ხანს დაფიქრდა და დარწმუნდა, რომ ყველაფერი სიზმარი ყოფილიყო. მის გარშემო წყვდიადი გამეფებულიყო და ისევ საბრალო ლაღას საფლავზე იყო დამხობილი. მაგრამ ის ვისი ხმა იყო, რომ გამოათხიზლა? ვინ იყო, რომ ხმა ზალდა დაიძახა — „წავიდეთ!“ო?

უცებ ოთხმა მძლავრმა ხელმა შეჭბოქა ვარდანი და... ყველაფერი ღამის წყვდიადში შთაინთქა...

ბ. კვანგულავა.

ქართველთა მატინა

ბ. გუჯრები, სიგლები, წყალობას ბარათები და სხ.

სიგელ-გუჯრებსა, წყალობისა და შეწირულობის ბარათებს უბოძებდნენ მეფენი, კათალიკოზნი და მთავარნი ეკლესიებს, თავად-აზნაურებს და სხვათ. იგინი იწერებოდნენ—ძველს ღროს, დაახლოვებით მე-XIV—XV საუკუნემდის—ტყავზედ, და შემდეგ კი—ქალაღზედ. უწყალობებდნენ მათ „ძალითა“ ღვთისათა, მსოფლიო და საქართველოს ეკლესიის უმთავრეს წმიდანთა, დედაქალაქის მცხეთისა და უფლის კვართისა; შემდეგ ამისა მათში იწერებოდა, ვის რა ეწყალობებოდა ანუ ეძლეოდა, ხშირად იხსენიებდნენ წყალობის მიზეზსაც („ერთგულს სამსახურს“, „მამულისთვის თავდადებას“, „ტყვეთა გამოსყიდვას“, „ტაძრის აგებას“, „სკოლათა გამართვას“, „წიგნების გადაწერას“ და სხ.), მერმე იწერებოდა კრულვა, თუ ვინმე დაარღვევდა შეწურულობას და წყალობის წიგნის სიმტკიცეს და ბოლოს მწყალობელნი და შემწირველნი ამ გვარს წიგნებს ხელს აწერდნენ და ხანდახან ბეჭედსაც ასომდნენ (მეფენი, ამას გარდა, იხსენიებდნენ იმასაც, თუ სადამდის უწვდებოდა მათი თვით-მპყრობელობა).

ამგვარ ნაშთთა რიცხვი ფრიად დიდია, რამდენიმე ათასი და უმეტესიც. მათს შესწავლას, რასაკვირველია არა ყველასი, მოჰხმარდა დიდი შრომა; მათ იძიებდნენ ბროსე, იოსელიანი,

*) იხ. მოამბე № 2, 1901 წლისა.

ბაქრაძე, ფურცელაძე და დღესაც იძიებენ ცაგარელი, ხახანა-
 შვილი, მარრი, ჟორდანია, თაყაიშვილი და სხ.

მ. თაყაიშვილმა გამოსცა დიდი კრებული სიგელგუჯრე-
 ბისა და წყალობისა და შეწურულობის ქალაღდებისა (ტფი-
 ლისი, გვ. 529).

ა. ხახანაშვილმა თავის კრებულში (ქუთაისი, 1891, გვ.
 178) შეიტანა ფრიად საყურადღებო სიგელ-გუჯარნი.

თ. ჟორდანიაშ დიდძალი შესანიშნავი ისტორიული სი-
 გელ-გუჯრები და ქალაღდები ზოგი შემოკლებულად, ზოგი
 სრულად შეიტანა თავის წიგნებში, (ქრონიკები, ნაწილი I და
 II, „შიომღვიმის მონასტრის დოკუმენტები“ და სხ).

დ. ბაქრაძემ გურიის მთავრების სიგლები, გუჯრები და
 ბარათები დაბეჭდა თავის შრომაში Археолог. путеш. по Гурii
 и Адчаръ.

დ. ფურცელაძემ საეკლესიო, სათავად-აზნაურო და გლეხ-
 თა სიგელ-გუჯარნი და ბარათები შემოკლებულად გამოსცა
 რუსულად.

მრავალი ამგვარივე საბუთები გამოქვეყნებულ იქმნა სხვა-
 და-სხვა პირთაგან სხვა-და-სხვა დროს. ბევრი დავბეჭდეთ აგ-
 რეთვე ჩვენც და სხვათაც „ივერიაში“, „მოამბეში“, „მწყემსში“
 და „კვალში“

ჩვენ გადმოვიღეთ კიდევ ასიოდე ფრიად საყურადღებო
 სიგელ-გუჯრის პირი: იგინი შეეხებიან ისტორიას კათოლიკო-
 ზობისას და სხ.

ღიდძალი სიგელ-გუჯარი ჯერ გამოუქვეყნებელია. იგინი
 შენახულია ქუთაისისა და თბილისის გუბერნიის სახელმწიფო
 ქონების უწყებაში, საეკლესიო მუზეუმში, წერაკითვის საზოგა-
 დოების ბიბლიოტეკაში, აგრეთვე მოსკოვს, პეტერბურგს,
 ათონს, კერძო პირთა ხელში და ეკლესია-მონასტრებში.

ამ საბუთებითა და ქალაღდებით ყოველთვის ხელმძღვანე-
 ლობდნენ მემატეიანენი, ისტორიკოსნი, სჯულმდებელნი, ქვეყ-

ნის მზომელნი და აღმწერელნი გლებთა, აზნაურთა, თაიადთა, სამღვდლოთა, მთავართა მამულებისა*).

შართლის ცხოვრება გუჯრებით სარგებლობს ძველად-განვე, მე-VII საუკუნიდგან. ჯუნშერ ჯუნშერიანის მატანის სხვა-და-სხვა ადგილას ვკითხულობთ:

...შეიტანეს ეოფლისა საკანძურისა გუჟანნი, და რა გუჟანნი დაწერეს, აღწერეს ნათესავნი თვისნი და ქვეყანაჲ, და დადგეს... (ქ. ცხ., 1, 171).

...არჩილ ჰრქვა მიჭრს:.. გუჟანნი იგი ტყავისანი მარტოდ დაეს-სენ (იქვე, 175),

...კეისარმან წარმოსცა ორი გვირგვინი და გუჟანი** მიჭრსა და არჩილს (იქვე, 177).

...ესე მოგვითხრობს ჩვენ აღწერილი გუჟანი, რომელსა შინა აღწერილ არიან შეფენი და წარჩინებულნი ტომებით და სოფლებით მათით (იქვე, 178).

*) ამგვარი აღწერა, საესე მრავლის საყურადღებო ცნობებით, სხვათაშორის, დაგვიტოვა ერეკლე II-მაც. აი ამ აღწერილობის სათაური: „შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, რომელნიც აღწერილ არიან ძველად მეფეთაგანცა და უკანასკნელ მეფისა მიერ ირაკლისაგანცა, ვითარცა არს მოხსენებულ ტრაქტატსა შინა დადებულსა, ოდესცა შეეკრა მის დიდებულებას იმპერატორცა ეკატერინასა წელსა 1783.“ („ივერია“, 1884, №№ IV, V, VI, VII, IX, XI).

**) „გუჯრად“, რასაკვირველია, იგულისხმება აქ „ბულღა“. ბიზანტიის იმპერატორები, როგორც ამ შემთხვევაში, დასდებდნენ რა ხელშეკრულებას ქართველ მეფებთან, ეს ხელშეკრულებანი შეჰქონდათ „ოქროს ბულღაში“. ასე, როდესაც იმპერ. ლეონ ძოწითომოსილმა (886—912) თავის ჯარს უბრძანა დაეჭირათ ცეცეუმი, ციხე არზრუმის ახლოს, ქართველთ მეფე ადარნასემ (881—928) უკაყოფილება გამოუტყადა და მიუთითა „ბულღებზე“, რომელნიც ამტკიცებდნენ მის უფლებას ცეცეუმზედ და ამ მიზნით კონსტანტინეპოლს გაგზავნა თავისი პროტოსფათარი (მეტურტლეთ უზუცესი) ჩორჩანელი და გაატანა პირი „ოქროს ბულღებისა“, რომელთაგან ერთი მის მიერაც ხელმოწერილი იყო (Addit. 1851, გვ. 138—152; გან, II, 27—28).

აკ აღენიშნავ ზოგიერთ უფრო საყურადღებო სიგელ-გუჯრებს.

1. მტრატზედ ნაწერი გუჯარი შიომღვიმის მონასტრისა (№ 1 ეკლ. მუზ.), დამტკიცებული მეფეების ფალოესაგან († 893), კვირიკესაგან († 913), კოსტანტინესაგან († 908) და ბაგრატიანსაგან. მასში ცნობაა შესახებ „სალარებთან“ ბრძოლისა. ამ სალარებს დაეპყრათო ბარდავი (განჯა) და აღარბადაგანი (ქ. ცხ., 197). ვუჯარი საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ მასში მოიპოვება ძველი სახელები ზომათა, ფულთა, აღნიშნულია ფასები სხვა-და-სხვა საგნებისა და სხ.

„სალარი“ (არაბულად) ვაჭარი (იხ. გორგიჯანიძის ლექსიკონი).

ნამდვილი პირი ამ გუჯრისა შენახულა მე-XIII საუკ. ტყავზე ნაწერ გუჯრის უკანა მხარეს, საიდგანაც იგი უმეტნაკლებოდ გადმოუწერია თ. ჟორდანიას და დაუბეჭდია (Докум. ШИომГВ., 1—3).

2. მერარქიული დადგენილება და მირონის შემზადების წესრიგი. ეს ძეგლი, დამტკიცებული არჩილისაგან († 718), დაშთენილა ნაგვიანევს ნუსხებში (ქრონიკები, 1, 45—46). ქ. ცხოვრებაში იგი, შეტანილია მოკლედ 680 წლის ქვეშე (გვ. 172): „... ხოლო ოდესცა ენებოს შემზადება და კურთხევა მირონისა, აკურთხოს თვისსა ეკლესიასა... მრავლნი მრავალგზის ამათ პირთათვის გვკითხვიდეს და დაებრკოლდებოდით ჩვენ უმეტრებით. და ესე მცირედნი სიტყვანი, ვითარცა თესლის მკრებელმან მიმოგანთესულნი, წმიდათა წერილთაგან ერთად შემოგაკრიბენ ჯერჩინებითა შენითა, კაცო ღვთისაო“.

3. მცხეთის გუჯარი 1040 წ. დაბეჭდილია პროფ. ჩუბინაშვილის მიერ (ქრისტომ., 203 — 208) და თ. ჟორდანიასაგან (ქრ., 1, 181—188). მისი ზოგი ადგილები იგივეა, რაც ქ. ცხოვრებაშია (ნახე. გვ. 212—213, 218, 221—222). მასში მცხეთისთვის შეწირულ წიგნთ: შორის ნახსენებია:

მატანენი საშინ:ანი
და სააღაზანი,

ვეცხლით მოჭედდნა
 და მატანენი სათეონი,
 ვეცხლით მოცურვიდნა.

ბუჯარი შვიცავს მდიდარს მასალას შესახებ საქართველოს მე XI საუკ. ისტორიისა და განსაკუთრებით კი საპატრიარქო საყდრისა.

4. ტყავზე ნაწერი გუჯარი მე XI ს. მასში ბაგრატ IV არჩევს მიჯნაძორელთა და ოპიზართა დავას. მიჯნაძორელნი თავის უფლებას სადავო აგარაკზე ამყარებდნენ სიგელებზე ერისთავთერისთავის გურგენისა († 968), მეფეთ მეფის გურგენისა († 1008), ბაგრატ III -ისა († 1014) და გიორგი I-ისა († 1027), გარნა ოპიზარნი—ბაგრატ მამფალის († 883) სიგელზე. დავის გასარჩევად მეფეს მიეწვია კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი, ერისთავთერისთავნი, ერისთავნი, ხევისბერნი ზემონი და ქვემონი.

მს გუჯარი დაბეჭდილია ბაქრადში ა, ფურცელადისა და სხვათაგან.

5. მტრატზე ნაწერი სიგელი, ბაგრატ IV -ისაგან ნაბოძები 1058 წელს.

მს ძვირფასი ნაშთი უკვე დაიბეჭდა საფუძვლიანის შენიშვნებით თაყაიშვილის მიერ („Сигель Баграта IV“) და თ. ჟორდანიისა („Къ материаламъ исторіи Грузіи XI—XII вѣка“).

6. ტყავზედ ნაწერი გუჯარი, მიცემული შიომღვიმისათვის გიორგი II-ის მიერ 1073 წელს.

შმ. შიოს მონასტრის წინამძღვარ მიქელმა გვთხოვა განვეუახლოთ სიგელები, მიცემული მონასტრისთვის მამა - პაპათა ჩემთაგან, მთავართა და აზნაურთაგან, და ჩვენც შევიწყნარეთ მისი თხოვნა, განვეუახლეთ ძველი სიგელები და დაფუძვლივთ ლავრას ყველა მისი მამულები (Докум. Шіомгв., 9—11).

7. ტყავზე ნაწერი გუჯარი, იმავე მეფის მიერ იმავე მონასტრისთვის ბოძებული 1082 წელს.

„სსეკლითა ღვთისათა. ესე ბრძანება ჩემი არს, გიორგი ბაგრა-
 ტონიანისა, ნებითა ღვთისათა მეფისა აფხაზთა და ქართველთა, რანთა,
 კახთა და სომეხთა, შარვანშუ და შანშთა და ყოვლისა აღმოსავლე-
 თისა და დასავლეთისა თვითმპყრობელისა“ (იქვე, 12—14).

8. ტყავზე ნაწერი სიგელი, მიცემული შიომღვიმისთვის
 დავით აღმაშენებლის მიერ 1123 წელს.

...შიომღვიმის მამებმა კარგა გვემსახურეს მაშინ, ოდეს
 წინააღვიდგა ძაგამი თავის უღვთო შვილით მოდისტოსით. ამის-
 თანა ერთგულებისათვის ბერს არსენის ვუბრძანეთ ააგოს შიო
 მღვიმელის უდაბნოში ეკლესია ყდ წმიდისა... ამას გარდა
 მონასტერს განვუახლე ყველა მისი სიგელები, ძველნი და ძვე-
 ლის ძველნი ნასყიდობანი: ნუ ვინ გაბედავს ამ მონასტერს
 გამოახვას ჩემ მიერ შეწირული ბროლისა, ბაზიჯისა და მინის
 კანდელნი, სასანთლენი, ჭურჭელნი და 30 ლიტრა ვერცხლი.
 სანთელი მას უნდა მოუტანონ ვაჭრებმა. პური უნდა მიეცეს
 სამარდისოდ 500 დრაჰკნისა ყოველწლივ, ღვინო თითო კერა-
 საული... ვწირავ მონასტერს 30 ჯორს, 2000 ცხვარს. ამას-
 თან მონასტერს ჰყავს კიდევ 3000 ცხვარი. ამ დიდს ფარას
 (5000 ცხვრიანს) უბაჟოდ ეთმობა საზამთრო და საზაფხულო
 საბალახე... თვალსა და მარგალიტს და ორს ბროლის სასან-
 თლეს ვწირავ ჩემს ხატს, 100 დრაჰკანს ვუნიშნავ მღვდელსა
 და მგალობლებს; ნუ ვინ იკადრებს მოუსპოს ამათ ეს უღუფა.

მს სიგელი, რომლის შინაარსი მოკლედ მოვიყვანეთ, სი-
 გელი კი არა, უფრო ქრონიკაა, მათიანე. იგი სრულდება თვით
 დიდის მეფის აღმაშენებლის ამგვარ ხელმოწერით: სიმტიციყო
 ყოველთაო, ღმერთო, მტკიცე მტკიცედ აქციე.

9. ტყავზედ დაწერილი სიგელი მანდატურთ-ხუცესის და
 ამირსპასალარის ქიაბერისა, მიცემული შიომღვიმისათვის

„...ჩემსა ჟინოვნისა ქუნებასა შინა ვჰკადრე და მოვახსენ-
 ნე ღუთისა სწორსა მეფეთ მეფესა თამარს და მათ მიერ
 ბრძანებითა და კითხვითა გკადრე და მოვახსენე შენ, წმიდასა
 შიოს და შენთა ცრემლთა მიერ აღშენებულსა უდაბნოსა მღვი-
 მესა ...მეხითარაისძენი ოქროი და მახარაი, ბრაქი და იოანე

მათია სახლითა და მამულითა, ნასყიდითა და უსყიდულითა, რომელნი მიიღებდნენ ყოველთა წელიწადსა შინა ცუინსა თხუთმეტსა ლიტრასა... გიბედნიერენ ღმერთმან მიუკუნისამდე ჟინოვნით მიხითარაისძენი მათია სახლითა და მამულითა კელ-მოსხლეტით და მოუდევრად მომიხსენებთან და შეუვალად ყოვლისა შესავლისაგან და არა ზედა-აც ბეგარაი. ვითა სადაცა სხუაგან შემოწირულნი ვაქარნი თქვენნი ყოვლისა მავნებელისაგან შეუვალნი და ნებირნი სხენანა, ეგრეთვე ესენი სხდნენ...

ამ დიდ მნიშვნელოვანს სიგელს ხელს აწერენ მეფე (თამარი?), თვით ქიაბერი, კათალიკოზი თეოდორე, შოთაი, რომელიც თავის ჟინოვნის მამულსაც შიო მღვიმელს უმტკიცებს, ავგ ორბელი, იოანე ურბელი. (დაწვრილებით იხ. ჩვენს წიგნში Царица Тамара, გვ. 122—125).

მს სიგელი ემოწმება ქართლ. ცხოვრებას, როდესაც ქიაბერის ჟინოვნის მამულზე ლაპარაკობს. მემატიანე ამბობს: „ქიაბერს, მანდატურთ-უხუცესს, მოუმატეს და უბოძეს ჟინვანი, ქალაქი და ციხე, მრავლითა მთეულითა“ (გვ. 297).

10. ტყავზე ნაწერი სიგელი, მიცემული თამარ მეფის მიერ 1202 წელს და მის მიერვე ხელმოწერილი.

სიგელი დაბეჭდილია თ. ჟორდანიას *Докум. Шіомгвимскаго монастыря-ში* (გვ. 25—28), ხოლო ხელმოწერა თამარისა ჩვენს პალეოგრაფიულს ტაბულაში (*Царица Тамара*, გვ. 120).

11. ტყავზე ნაწერი სიგელები 1200 წლისა და სხვა წლებისა, რომელნი შეიცავენ საგულისხმო ცნობებს შესახებ ქართველების გალაშქრებისა მცირე აზიას მონგოლების ყენებთან ერთად (იხ. ქრონიკები, ნ. II, *Документы*, კრებულები ხახანაშვილისა, თაყაიშვილისა და სხ.).

აღარ განვავრძობ სიგელ-გუჯართა აღნუსხვას. ვიტყვი მხოლოდ, რომ ასრეთი საბუთები კიდევ მრავალია, სიგელ-გუჯარნი ბარათაშვილებისა, თუმანიშვილებისა, ჟურულიანთი, მეფის ალექსანდრესი († 1442), მეფის ლუარსაბისა († 1558),

როსტომისა († 1658), მრავალძალისა, ზევდგინიძეთა და სხ. უაღრეს მნიშვნელოვანნი არიან, როგორც ისტორიულნი წყარონი. ამათ შორის ფრიად საგულისხმოა ლუარსაბ მეფის გუჯარი, რომელშიაც მოხსენებულია წიგნი ქართლას ცხადგრებას

ბი თვით ამ ლუარსაბ მეფის გუჯრის მოკლე შინაარსი:

... 1546 წელს მე, მეფე ლუარსაბმა და კათალიკოზ - ზატრიანქმა შეკადგინეთ მცხეთის საყდრის ქანების ნუსხა და აღმოჩნდა: მაცხადგრებას ხატი, შემკული 501 თვალ მარჯალით... ერთი ცალი ქართლას ცხადგრება, ერთი ცალი სამართლას წიგნი, ვერცხლი ერთხანკეკრი ღაბრა, ფულად ვერცხლი 2¹/₄ ღაბრა, მეფის შემოწილული ფული 1¹/₄ ღაბრა ტუფისის საწყავით, ფული ვერცხლისა 3 ღაბრა...

ეს სიგელი ჩვენ სრულად დავბეჭდეთ „ივერიაში“ (1899, № 39) და ამავე სიგელის ნუსხის მიხედვით საპატრიარქო ტაძრის ქონება მილიონად შევაფასეთ.

ხახანაშვილმა დაბეჭდა კიდევ ერთი გუჯარი, რომელიც შეიცავს ცნობებს შესახებ ქრისტიანობის გავრცელებისა კავკასიის მთიულეებში (იხ. გუჯარები, გვ. 60).

ზევით შევნიშნეთ, რომ სიგელ-გუჯარებით მემათიანეებიც სარგებლობდნენ. ასრე: ვახუშტი მოიყვანს-რა ზევდგინიძეთა ისტორიას, ამბობს: „ესრე წერილ არს გუჯარსა მათსა“ (საქ. ისტ., გვ. 307). იგივე მემათიანე ამბობს: „მცხეთის აღმაშენებლის აღექსანდრეს ქორონიკონთ ემოწმებიან მრავალნი სიგელ-გუჯარნიო“ (ქ. ცხოვ., 2, გვ. 6) ვახუშტსვე თავის გეოგრაფიაში თავად-აზნაურთა სიები მოჰყავს ამ თავად-აზნაურთა სიგელ-გუჯარების თანახმად.

და ხშირად თვით მოთხრობასაც ამყარებენ სიგელ-გუჯარებზე. მაგალ. დავით ლაშასძის და დავით რუსუდანიძის ისტორიის დამწერი ამბობს: „მრავალი სიგელი იპოვების და მეცა მინახავს, რომელ სიგელისა თავსა სწერია: „მეფენი ბაგრატიანნი, ნებითა ლუთისათა, დავით და დავით“. და ხელიცა ორთა-

ვესი ჰრთავს: „ჩემ დავითისაგან მტკიცეა“ და „ჩემ დავითისაგანცა მტკიცეა“ (ქ. ცხ., I, გვ. 382).

დ. ხელნაწერები ასტორაჟლას მინაწერებითა და წარწერებით.

თითქმის ყოველს ქართულს ხელნაწერში არის რაიმე საყურადღებო ისტორიული მინაწერი, წარწერა, შენიშვნა, აღაპი და სხ. იგინი უჩვენებენ, სად, ვინ და როდის დასწერა ანუ თარგმნა ხელნაწერი, ვინ და სად შეამზადა სამისო ეტრატე, მელანი, ვინ შეკაზმა, დახატა ასომთავრულები, ვინ გამოისყიდა ტყვეობიდან და რამდენად,—რა მიზეზით ჩავარდა ტყვეობაში ხელნაწერი და სხ.

ძართული ხელნაწერები გადაწერილია ტყავზე (ეტრატზე), ქალაღზე. ყველა ხელნაწერი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, ჯერხნობით რამდენიმე ათას ცალად ითვლება. იგინი ინახებიან წერა-კითხვის საზოგ. ბიბლიოტეკაში, საეკლ. მუზეუმში, აგრეთვე გელათს, სხვა და სხვა ეკლესიაში, კერძო ოჯახებში, მოსკოვს, პეტერბურგს, ლონდონს, პარიჟს, ვენას, რომს, ათონს, პალესტინას, სინაზე და სხ. მათგან, დაახლოვებით, 2000-მდე ხელნაწერი დაწერილია ეტრატზე მხოლოდ ტფილისში ჩვენ შევისწავლეთ რავდენიმე ასი ტყავზე ნაწერი წიგნი. ამაზედ უფრო მომეტებულ ხელნაწერების აღწერა წარმოადგინეს ა. ა. ცაგარელმა, დ. ზ. ბაქრაძემ, ა. ს. ხახანაშვილმა, ნ. ი. მარმა, ე. ს. თაყაიშვილმა, თ. დ. ჟორდანიამ, პლ. იოსელიანმა, მ. ბროსემ, გ. ე. წერეთელმა და სხ.

მომყავს მოკლე ცნობები ზოგიერთ უფრო საყურადღებო ხელნაწერების შესახებ.

1. შრბნისის ტყავზედ ნაწერი ოთხთავი, დახატულის იდეოგრაფიულის ასომთავრულებით შემკული და გადაწერილი იოვანე ტატანელის წარჩინებულის ხელით. ბაქრაძის აზრით, ეს სახარება გადაწერილია მე-VII საუკ. დამდეგს (ქორონიკონი წაბლალული აქვს).

სახარების თარგმნას აღრევე იხსენიებს ქართლის ცხოვრება. ჯუანშერ ჯუანშერიანი ამტკიცებს (ქ. ცხ., გვ. 110), რომ ვახტანგის († 537) დედამ სანდუხტმა, რანის ერისთვის ბარზაბოდის ასულმა, ქრისტიანობა მიიღო მხოლოდ მაშინ, როდესაც სახარება უთარგმნესო. შიოს „ცხოვრებაში“ ნათქვამია (სამოთხე, 237), რომ მეფე ფარსმანმა (მე-VI საუკ.) შიომღვიმის მონასტერს, საცა სამოღვაწეოდ შევიდა ევაგრე, მეფის მოადგილედ ყოფილი, შესწირა 30 ლიტრა ოქრო, ოქროს ბარძიმი, ვერცხლის ქურქელნი, ოქროს ღიდი ჯვარი და შვენიერად მოკაზმული სახანჯება ვახტანგ გორგასლისაო (ევაგრეს შესახებ იხ. ქართ. ცხოვრება, გვ. 154, 159).

ამ წიგნის გადაწერის ტატანელის გვარი ჩვენ არსად სხვაგან არ შეგვხვედრია. ნიმუში მისი ხელისა და აგრეთვე იდეოგრაფიულ ასომთავრულებისა ჩავურთეთ ჩვენს წიგნში „Царица Тамара“.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ მე VII საუკუნისად მიჩნეულ სახარების ტექსტი გადაწერილია ასომთავრულით, ხოლო სახარებათა საკითხავები ნუსხურით. და ორთავეს შემსრულებელი, როგორც ვთქვით, ყოფილა იოვანე ტატანელი. ან ეს სახარება არ უნდა ჩავთვალოთ მე VII საუკ. ძეგლად და ან არ უნდა ვამტკიცოთ ბაქრაძესავეთ, რომ, ვითომ, ნუსხური განვითარდა მთავრულისაგან მე X XI საუკუნოებშიო!

2. შამის-წირვა იაკობისა, ძმისა უფლისა, ეტრატზე დაწერილი (№ 86, გვ. 168).

შნა წიგნისა, წერის ხელი და სხვა ნიშნები საბუთს გვაძლევენ, ეს ხელნაწერი მივიჩნიოთ 786 წელს გადაწერილ ძეგლად (იხ. ჩვენი „ქართული მწერლობა“, გვ. 84).

მთელი წიგნი გადაწერილია ასომთავრულით, მხოლოდ უკანასკნელი ორი გვერდი (დანაშთენი დაკარგულა) გადაწერილია კათალიკოზის სვიმონის მიერ ნუსხურით. გადაწერი წიგნისა თუ თვითონ კათალიკოზი სვიმონ არ ყოფილა, მისი თანამედროვე იქნებოდა, რაიც სჩანს ამგვარ ადგილებით (გვ. 98):

ძღაერებითა ცხოვედს მუფუედისა მატიახსისა ჟუარისა მცხეთისათა. . ბრძანებითა და გამოჩუგითა და კელდასხმითა დირსისა მ-

მისა ზუჭნისა ქრისტეს მიერ სჳმონ ქართლისა კათალიკოსისათა...
იკურთხევის ძმაჲ ზუჭნი...

3. ჳრუქის ტყავზე ნაწერი ნახატებიანი სახარება 936 წლისა, რომლის შესახებ ბროსე სწერს: „Nous avons ... un bel Evangile, au couvent de Djroudch, copié en 256—936, 6540 du monde, suivant le système chronologique géorgien“ (Hist., გვ. 281).

მეთე საუკუნემდის დაწერილი თარიღიანი სახარება ჯერეთ ითვლება მხოლოდ ოთხი:*) ჳრუქისა (936 წლ.), ათონისა (913 წ.), პარხალისა (973 წ.) და გრუზინსკისა (955 წ.).

4 ტყავზედ ნაწერი კრებული, რომელშიაც შეტანილია მოძღვრებანი ბასილი დიდისა, მარკოზისა, ეფრემისა, მაკარისა და სხ., გადაწერილი 924 წელს (ბაქრაძე, საქართველოს ისტორია, გვ. 235).

5. ტყავზედ ნაწერი კრებული, გადაწერილი ცოდვილის იოანეს მიერ საბას ლავრაში 941 წელს (იქვე, გვ. 236). პას ხალიონს გარდა მასში ჩართულია სახალხო თქმულება იმის შესახებ, როგორი იქნება წელიწადი, ბედნიერი თუ უბედური, როდესაც პირველი იანვარი მოვა ორშაბათს, სამშაბათს და სხ.

6. მეტაფრასი 861 წლისა, ტყავზედ დაწერილი. ხელნაწერი შეიცავს გრიგოლის ცხოვრებას, აგრეთვე ხანძოეთის და შატბერდის აღმამენებელთა ცხოვრებას და სხ.

...ცხოვრება ესე დაიწერა ქწს 861, დასაბამითგან 655, მატრიაჩობასა იერუსალიმს აკათონისსა, კათალიკოსობასა მიქქელისსა, მეუფობასა ქართლს აშოტისსა, ძისა ადარნასესსა, მეუფობასა აფხაზეთს გიორგისსა, კონსტანტინეს ძისა, ერისთაობასა სუმბატისსა, ადარნასეს ძისა, მაგისტროსობასა ბაკრატ მაგისტროსისსა, ძისა ადარნასესისა, მაგისტროსობას ბაკრატ მამფლისა, ადარნასეს ძისა, ერისთაობასა დავით მამფლისა, სუმბატის ძისა, დროსა მას, ოდეს ანჩას მამადმთავრობდა მაკარი, ოდეს ნეტარის გრიგოლის მიერ აღშენებულს მონასტრებში მამისახლისობდნენ აზნაურთა ძენი—ხანძოეთს—მამა თეოდორე, დის

*) Н. Кондаковъ. Опись памятниковъ древности, гв. 153.

წული ცხვედასი, და შატბერდს — შამა გრიგოლი ღიბარტის ქვე-
ხანძოეთას წინამძღვარმა, მისმა ქემ იოანემ და ამ წიგნის გადა-
წერმა გიორგიმ იგულის მოდგინეს და შეადგინეს ცხოვრება ნეტარის
გრიგოლისა. ხანძოეთის მკვიდრი მოძღვარი ეპარქელ ბასილის შეს-
ხებ გვიამბობდა, რომ ეს დიხსი კაცი თავის მრავალ-წლოვან წინამ-
ძღვარობას დროს გარეშე სტრაჰეზოისა სჯემელს არ იგემებდაო.

ხანძოეთი, შატბერდი, ანჩა, ოპიზა, ტბეთი, პარხალი —
ეს იყო უმთავრესი ადგილები, საცა ქართველი მოზარდობა
იღებდა განათლებას მე X-ე საუკუნეში. უშესანიშნავენი ხელ-
ნაწერები, რომელთაც კი მოადწიეს ჩვენამდე მე X—XI საუ-
კუნნიდგან, ანუ დაწერილია აქ, ანუ გადაწერილია აქაურ
დედნებით, ანუ დაწერილია აქაურ სკოლებში ნასწავლთაგან.
ამ მონასტრების მამები ხანდისხან სახელმწიფო საქმეებშიაც
ერეოდნენ, იარალს იხმადნენ და მამაცურად იბრძოდნენ სამ-
შობლოს თავისუფლებისათვის (იხ. ქვემო).

7. შარხალის ტყავზე ნაწერი სახარება 943 წ.

...დიხს ვიქემენ მე კლასავი იოვანე, ნართუჲად ბერაჲ, აღს-
რუჲებად წმიდასა ამას სახარებასა, ოთხთავსა, მოღვაწეობითა სულისა
წმდისაჲთა და შეწუნითა ღმერთ შემოსილთა კაცთაჲთა... საღოც-
ვეჲად შეფეთა ჩვენთათვის: ღვთივ დიდებულისა ბაგრატ ქართველთა
შეფისა, დაეთი მაგისტროსისა. სუმბატ ერისთავთ ერისთავისა და
ღვთივ მონიჭეკუღთა ქეთა მათთათვის. დაწერა ქნსა 973... მე
იოვანე ბერამან, მწერალმან შატბერდეჲმან, შატბერდს დაესწერე და
შარხალს შევწირე საღოცვეჲად ეოველთა ძმათა შატბერდელთა*).

8. ტყავზე ნაწერი წიგნი — სამოთხე, გადაწერილი 977
წელს მრავლის ისტორიულის მინაწერებით. (ქრონიკები, I,
გვ 108).

...მე იოვანე თორნიკ ეოფილმან და ძმამან ჩემმან იოვანე ვარა-
ზგანე, ქეთა სულეკურთხეულისა ჩორღვანულისამან მოვიგეთ წმიდა ესე

*) სრული გამოკვლევა ამ წიგნის შესახებ იხ. თაყაიშვილის გამო-
ცემაში *სამი ქრონიკა*, გვ. XLV—LVII.

წიგნი... საღვრველად და საღვრველად ძლიერისა და ღვთის მსახურისა მეუთისა და უფლისა აღმოსავლეთისა კურთხავასა და ვითისათვის..., რამეთუ მართლმადიდებლობისა თვლი ანს და მსკავსად შემოქმედისა თვისისა სიმდაბლისა წესსა შინა დაუკლებულად იქცევის... და მათსა შემდგომად საღვრველად თავთა ჩვენთა: ზირველად იოვანე თორნიკ უფთიფისათვის და აწ წმიდათა მეუთთა მიერ იოვანე სვინგელფონისათვის... (ამან) მსწრთულ შეიცვალა ხატი ერისკაცობისა და შეიმოსა სანე მეუდაბნოეთა... რაჟამს აღმონდა საბერძნეთს კაცი განჯაღებული (სკდეროსი) და მხდომად აღუდგა მეუთთა, ამან ისწრათა და მოწია ძლიერისა და უფელ კერძოვე უძლეველისა დავით კურატხავასა და ბრძანებითა ამათითა დაამსვა განზრახვად მისი და განამტკიცა მეუთნი... და მერმე იოვანე ვარზვანესთვის და მეუღლისა მისისა და შვილთა მისთა მიქელისა და ჩორღვანელ—ზორკარისა, ჩორღვანელისათვის და თორნიკისათვის და ძმისწულთა ჩემთა ჩორღვანელ ხატრიკისათვის და ბაკრატ ხატრიკისათვის და საღვრველად სულისა ბაკრატ მაგისტრისისა და მშობელთა ჩემთა ჩორღვანელისათვის და მარიამისათვის და ძმთა ჩემთა ბაკრატისთვის და არმუშაისათვის და აბუჭანბისათვის და მამის ძმისა აბუღვანბისათვის და არმუშაისათვის და უფელთა სახლისა ჩემისა მიცვალებულთათვის... ესე ანდერძნი მე უდირსმან დავით, დისწულმან ღმერთ შემოსიფისა მიქელ მადრეკიფისმან დაწწერე.

9. ტყავზე ნაწერი ბიბლია (დაბადება) 978-წლ. (ქართული მწერლობა, გვ. 125—126).

მეფეთა წიგნის ბოლოს:... „მე იოანე თორნიკ ყოფილმან ძემან სულკურთხეულისა ჩორღვანელისამან მოვიგე წმიდა ესე „წიგნი მეფეთა“... კურთხეულარს მწერალი, კურთხეულ არს მკითხველი, მადლი მსმენელთა. დაიწერა წმიდა ესე წიგნი კელითა სამთა მწერალთათა: მიქელისითა, გაორგისითა, და სტეფანესითა.... ოდეს ნანდელი ესე ბიბლია დაწერილან, ქორონიკონიყოფილა რეჟ“ (= 978).

მინაწერები ორ უკანასკნელ წიგნებისა (8, 9) ემოწმებინა ქართ. ცხოვრების და სხ. მოთხრობათა შესახებ ამ დროის

ქართულ ისტორიისა, დავით კურატპალატისა, მის სპასალარის თორნიკისა და ჩორდვანელის გვარშთამომავლობისა.

მს დავით კურატპალატი, „თვალი მართლმადიდებლობისა“ და „სახე სიმდაბლისა“ ასოლიკის თქმითაც (გვ. 135, 179) „თვისის სიწყნარითა და შვიდობის-მყოფელობით აღმატებოდა ყველა თანა მედროვე მეფეთ. მისის წყალობით მშვიდობა და კეთილდღეობა დამყარდა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, მეტადრე არმენიასა და ივერიაში. მან მოსპო ყოველ მხრივ ატეხილნი ომნი, აჯობა ყველა მეზობელ ხალხებს და ყველა ხელმწიფენი თავის ნებითვე დაემორჩილნენ მას“.

ჩვენამდე მოაღწია ამ დიდებულის მეფის ვერცხლის დიდ ჯვარმა, რომელზედაც აწერია:

ა-ჯ	ქ-ე	ი-ს-ო	ქრისტე
ქე	დთ	ქრისტე	დავით
ად	კო	ადიდე	კურო-
დე	ზა		პალა-
დღ	ლა	დღეგრ-	ტი
ეგ	ტი	ძელობით	ამინ.
რძე	ან		
ბით			

მს ჯვარი ეკუთვნის საეკლესიო მუზეუმს. დავით კურატპალატი გარდაიცვალა 1001 წელს.

ჩორდვანელები სახელგანთქმულ იყვნენ მე X—XI საუკ. ამათ გვარს ეკუთვნოდნენ დიდებულნი მოხელენი, ჩინებულნი სპასალარნი, სწავლულნი კაცნი, მთარგმნელნი, მწერალნი, მხატვარნი.

ხსენებული ხელნაწერების მინაწერების შემწეობით შეგვიძლიან აღვადგინოთ შთამომავლობის ხე ჩორდვანელებისა, გარნა ვიდრე მოვიყვანდეთ ამ „ხეს“, ჯერ უნდა განვიხილოთ გიორგი მთაწმინდელის მიერ მეთორმეტე საუკ. მეორე მეოთხედს თარგმნილი სვინაქსარი.

10. ტყავზე ნაწერი სვინაქსარი, XI საუკ. (№ 222 საეკლ. მუზ.). ამ წიგნში მოყვანილია მოკლე ცნობები შესახებ მსოფლიო წმიდანებისა 1-ლ ენკენისთვიდგან დაწყებული მეორე წლის 31 აგვისტომდე.

სვინაქსარში შეტანილია ქართველ წმიდანების ცხოვრებაც, სახელობრ ილარიონ-ქართველისა (გვ. 86), იოანესი (გვ. 359), ეფთვიმისა (319—326).

მეთვიმეს ცხოვრება საკმაოდ ვრცლად მოთხრობილია.

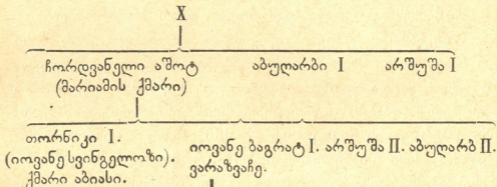
...ნეტარი მამა ჩვენი ეფთვიმე ტაოდგან იყო. მამა მისი იყო სახელოვანი მხედარი. მან მოიძულა მსოფლიო ცხოვრება, ჩოხა შეიმოსა და ათონს მივიდა. ეფთვიმე დაშთა დედისა და პაპის ხელში. პაპამ იგი წაიყვანა კოსტანტინეპოლს და წარუდგინა იმპერატორს ნიკიფორეს († 966). იქვე ათონიდგან მივიდა მამა მისი იოანე და მოითხოვა, რომ მისცენ შვილი მისი, გარნა პაპამ არ ისურვა დაეთმო შვილისშვილი. მაშინ ნიკიფორემ დააყენა ყმაწვილი ეფთვიმე თავისთან ახლოს, ხოლო მისი პაპა და მამა მოშორებით, ცალკ-ცალკე და უბრძანა მათ: „ამ ყმაწვილს მე განუტევებ და თქვენგან რომელთანაც მოვა, მან აღზარდოსო“. იგინი დათანხმდნენ. ეფთვიმემ მიიბრინა მამასთან, რომელმანც ათონს წაიყვანა.

სვინაქსარის ცნობით (გვ. 359) ეფთვიმეს მამის საერო სახელი იყო აბულჰერი, „ათონის კრებულით“ (გვ. 7) ზემორეხსენებული პაპა ეფთვიმესი იყო სიმამრი აბულჰერისა, ე. ი. დედის მამა ეფთვიმესი, და აბულარბი ერქვა.

შთამომავლობის სე ჩორდგანუკებისა. ზემორე აღნიშნულ ხელნაწერების (8, 9, 10) მინაწერებიდამ სჩანს, რომ ა) თორნიკი, იოვანე ვარაზეაჩე, ბაგრატ, არშუშა და აბულარბი ღვიძლი ძმები იყვნენ, შვილნი ჩორდვანელისა და მარიამის; ბ) მათი მამისძმანი (ბიძები) იყვნენ აბულარბი და არშუშა; გ) იოვანე ვარაზეაჩეს ჰყვანდა ძენი მიქელ, ჩორდვანელი-ზორვარ, ჩოროლდი და თორნიკი და დ) ერთ-ერთის ძმისწულეები იყვნენ ჩორდვანელი პატრიკი და ბაგრატ-პატრიკი.

თორნიკი, აბიას ქმარი, იყო ძე პროტოსფათარის ჩორდვანელისა = Zourvani-სა, რომელიც ერთ აწეწილ საქმის შესახებ მოსალაპარაკებლად წარგზავნილიყო წინაშე იმპერატორის რომანოზისა (919—945) (Addit; გვ. 146).

ჩორდვანელი აშოტი { თანამედროვე რომანოზ ლაკაპენისა
 Zourvanesi Azates { (919—945)

მიქელ ჩორდვანელი ზორკარი ჩოროლდი თორნიკი II.

X* (ბაგრატი I, ანუ არშუშა II, ანუ აბულარბი II)

ჩორდვანელი—პატრიკი. ბაგრატი—პატრიკი.

სხვა წყაროებით: ა) იოვანე = აბულჰერი არის „თვისი“ თორნიკი I-ის (ათონის კრებ., გვ. 8), ბ) სულიერი და ხორციელი ძმა (ბაქრაძე, საქართ. ისტ., 245); გ) მეუღლე იოანე = აბულჰერისა, ეფთვიმეს მამისა, იყო აბულარბის ასული (ათონის კრებ., გვ. 7); დ) ეფთვიმე მიიყვანეს წინაშე ნიკიფორესი (+ 966 16 აგვის.).

X (ტაოს მთავარი).

აბულჰერი (იოანე), აბულარბი I-ის ასულის ქმარი.

ეფთვიმე თარგმანი (+ 1028 წ.)

* თ. ყორღანია და ზოგი ერთნი სხვანი ამას თორნიკი I-ად სთვლიან (ქრ., I, გვ. 109).

ბაქრადის ცნობა, რომ ეფთვიმეს მამა იოვანე თორნიკი I-ის ძმა იყო, შეცდომად მიგვაჩნია. იგი, როგორც გამოგვეცემს ათონის კრებული, უნდა ყოფილიყო მისი სულიერი ძმა და ნათე ავი, რადგან იოანე = აბულჭერს ცოლად ჰყვანდა თორნიკის ბიძის აბულარბ I-ის ასული. ამას გარდა, თუ იოანე აბულჭერი თორნიკი I-ის ძმა ყოფილიყო, თავის მამის ძმისწულს როგორღა შეირთავდა!

11. ტყაზზე ნაწერა დავითნება.

ალ. ანტ. ცაგარელმა გვაუწყა ცნობები შესახებ მე VII — VIII, VIII — IX და IX — X საუკუნოების დავითნებისა. დღეს ჩვენ ხელთ გვაქვს მეცნიერულად გამოცემული ხელნაწერი დავითნი 974 წლისა (№ 38 საეკლ. მუზ.) მრავალის მინაწერებით, პასხალიონით, ამა თუ იმ ფსალმუნთა ავტორების აღნიშვნით და სხ.

ეს დავითნი დაყოფილია თავებად, თავები მუხლებად. მუხლნი ითვლებიან ყოველს ფსალმუნში ცალკე და მთელს დავითნში ერთად და „ყოვლად შეკრებით ფსალმუნნი არიან 150 და მუხლნი 2900“

ბოლოში ჩართულია გალობანი მოსე წინასწარმეტყველის დის მარიამისა, სამოელის დედის ანნასი, წინასწარმეტყველის ამბაკუმისა, იონასი, სამთა ყრმათა, ყდ წმდის მარიამისა და სხვ.

მთელი დავითნი გადაწერილია მეტად შევნიერის და ფრიად ხელოვნურის ხელით.

პასხალიონში მოყვანილია სრული სწავლა შესახებ წელიწადისა, მთვარის მოქცევისა და სხ. ავტორის სიტყვით, გაზაფხული იწყება 20 მარტს, შეიცავს 91 დღე-ღამეს; ზაფხული იწყება 19 ივნისს და შეიცავს 91 დღე-ღამეს; შემოდგომა იწყება 18 სექტემბერს და შეიცავს 92 დღე ღამეს; ზამთარი იწყება 18 დეკემბერს და შეიცავს 92 დღე ღამეს.

წელიწადში 12 თვეა, 365 დღე-ღამე, დღეთა ჯამში წელიწადში არის 4,380 და ღამეთა აგრეთვე 4,380 და სულ 8760.

ნაკიანს წელიწადს თებერვალში 29 დღეა და მარტივში 28.

20 მარტსა და 18 სექტემბერს დღე-ღამე თორმეტ-თორმეტი ჟამია; 19 ივნისს დღე 15 ჟამია, ღამე—9; 18 დეკემბერს დღე 9 ჟამია, ღამე—15.

პეტროვი წიგნში ურთავს ქართულს ხუთასწლოვანს კვინკლოსსაც და ასრულებს მას აგრედ წოდებულ არაბულ ციფირების ჩამომწკრივებით, ამრიგად: 9. 8. 7. 6. 5. 4. 3. 2. 1. †

სრული აღწერა ამ შესანიშნავ წიგნისა მოვიყვანეთ ჩვენს გამოცემაში „ქართული მწერლობა“ (გვ. 139—190), გარნა აქ დავეურთავთ კიდევ ორიოდ სიტყვას არაბულ ციფირების შესახებ.

ცნობილმა დუბუა დე-მონპერემ ქუთაისის ბაგრატის ტაძრის „არაბულის“ ციფირებით აღნიშნული თარიღი 223 (=1003) გადაიღო და წარუდგინა პარიჟის „აზიის საზოგადოებას“. ამ საზოგადოების წევრთ, შეჭკრიბეს-რა ცნობები შესახებ „არაბულ“ ციფირების შემოღების დროისა, განაცხადეს, რომ თვით არაბთ ციფირების წერა ზანგეჯაჲდ შემოიღეს 1166 წლითგანო, თუმცა ეს ციფირები ინდოეთში მე IX საუკუნეშიაც იხმარებოდაო და აქედგან შემოვიდოდაო საქართველოში*). ნეტა რას იტყოდნენ „აზიის საზოგადოების“ წევრნი, თუ მაშინ სცოდნოდათ არსებობა 974 წელს გადაწერილ ქართულ დავითნისა, რომელშიაც ყველა „არაბული“ ციფირი მეტად შნოიანად გამოსახულია!

12. ფსალმუნთა თარგმანი (განმარტება), ტყავზე დაწერილი (№ 135 საეკლ. მუზ.). წიგნი ბერძნულითგან გადმოუთარგმნია ეფთვიმეს († 1028) და გადაწერილია 1035 წელს.

*) М. Баратаевъ. Нумизмат. факты Грузинскаго царства, гв. 15—16

ზადამწერის შენიშვნა (გვ. 508 და სხ.): კაცის პირველი სიმღიდრე წიგნთა მოძღურებაჲ არს. მზე და მთავარე კორცთა ჩუენთა საკმარად დაჰბადნა ღმერთმან, ხოლო წიგნნი სულთა ჩუენთა განმანათლებელად მოგუშადლნა.

ამისთვისცა მე, დავით ჯიბისძემან, ტვრთმძიმემან ცოდვითა და უღებმან სინანულითა დავწერე ესე წიგნი ბრძანებითა ეზრა მამად მთავრისა შემოქმედისა და მწყალობელისა ჩემისაჲთა. დავწერე კელითა სულიერთა ძმათა ჩემთაჲთა საბაჲსითა, მიქაელი-სითა და გაბრიელისითა და გავასრულე კელითა შევილისა ჩემისა ივანესითა. და შევმოსე უღირსითა კელითა ჩემითა და დავდეგ შემდგომად სიკუდილისა ჩემისა შატბერდს... სადიდებელად ეზრა მამად მთავრისა და მამისა ეფრემისთჳს და მიცვალებუთა პირველთა მოძღვართათჳს და სუმეონისთჳს და მშობელთა ჩემთა ივანესთჳს და შუშანისთჳს; სულიერთა ძმათა და ჩემთანა აღსარებულთა ყოველთათჳს კორციელთა და ძმათა ჩემთა გაბრიელის და მარიემისთჳს შატბერდისა და ხანძთისა ცოცხალთა და მიცვალებულთა და ყოველთა თჳსთა ჩემთათჳს... აწ გვეუდრები ყოველთა, რომელნი მოხუალთ გამოსაცდელად საწუთოსა ამას და აზრდილებრ წარმავალისა ცხოვრებისა: რაჟამს მოგეცეს ფლობაჲ ყოფად ხილულსა ამას მზესა ქვეშე და ჩუენ მტვერ და ნაცარ ქმნილ ვიყვნეთ, მოგვიხსენენით... მოვლენან ჟამნი დაუსრულებელნი და ჩუენ აღარა კელგვეწიფებოდის აღმოკითხვად, ვითარცა ჩუენსა პირველთა წასრულთა მამათა და ძმათა... ამის წიგნისა ეტრატე კახისა საფასოჲთა ვიყიდე... დაიწერა ქნსა: სნგ (= 1035).

წიგნში არის დიდად საგულისხმო სწავლა—მოძღვრება შესახებ სესხის აღებისა, რომელიც მთლად დაიბეჭდა „ქართულს მწერლობაში“.

ბქ მოხსენებული მამად მთავარი ეზრა და მტბევარი საბა 1026 წელს მომხდარ ამბითაც ცნობილნია.

ამ წელს ბერძენთ იმპერატორს გაუორგულდა ნიკიფორე კომნიანოსი, ვასპურაკანის მმართველი. მას მიემხრო ბაგრატ მეფე. ეს არ მოეწონათ ბევრს მთავრებს, რომელთაც დასტ-

ოვეს ბაგრატი და კოსტანტინეპოლეს წავიდნენ. იქიდან მალე დაბრუნდნენ დიდის ლაშქრით, ნიკიფორე მოჰკლეს, გააოხრეს საქართველოს დასავლეთი სათემოები და ტბეთს შემოერთყნენ. მეფის ერთგულთ—ეპისკ. საბამ, ეპისკ. ეზრამ და მრავალ აზნაურთ ტბეთში ააშენეს სიმაგრედ სვეტი, განმტკიცდნენ გულით და სახელოვანად დაიცვეს მამულისა და სამეფოს თავისუფლება (ქართლ. ცხ. გვ. 217; Скабалах. გვ. 8).

ამავე ხანს ამბოხება მოჰხდა იმპერიის დასავლეთ მხარესაც. მევამბოხეთა მოთავედ იყო კოსტანტინე დიოგენი, რომლის მომხრედ ბერძნები სთვლიდნენ ქართველს გიორგი ვარაზ ვაჩესაც, ნათესავს პატრიკის თევდატისა და ბერის ზაქარიასი. ბერძნულ წყაროების ჩვენებით, ეს გიორგი ვარაზვაჩე გაწყვებლეს, ხალხის წინაშე გაატარეს და გააცილეს დასამწყვდევად Скабалах., გვ. 21)

ამ ამბავს აღნიშნავს გიორგი მთაწმინდელიც. იგი სწერს (ათონის კრებ., გვ. 60): „დიდად საკუთარ და წარჩინებულ იქმნა გიორგი წინაშე რომანოზ მეფისა და მერმე, თუ ვითარ იქმნა, ღმერთმან უწყის, განდგომილება და ორგულობა დასწამეს დიოგენისა ვისთვისმე, რომლისათვის თქვეს, თუ მისი უნდაო მეფობა გიორგის. და ამის მიზეზისათვის ექსორია იქმნა გიორგი მონოვატს და მუნ აღესრულა ექსორიობასა შინა და მონასტერი (ათონისა) და ჩვენ ყოველნი მას ჟამსა დიდსა ღელვასა და მიმოტაცებასა შთავცვივენით და რაიცა დრისტი ტურფა იყო, მამათა ჩვენთა მოგებული, ყოველი იავარ იქმნა და ეგრეთვე განძი და კუმაში. და ვინაითგან ბერძენთა ესე ვითარი ჟამი პოვეს, კელყველს ყოველითა ღონისძიებითა, რათამცა ქართველნი ამას მონასტრისაგან აღმოჰფხურნეს...

შეკველია, ბერძნები ათონის ქართველებზე ჯავრს ყრილობდნენ იმიტომ, რომ ბაგრატ მეფე მიემხრო იმპერატორის ორგულს ნიკიფორეს და ბერძნები, ალბად, ჰფიქრობდნენ, ათონის ქართველთა ლაფრაც თანაგანმზრახია ბაგრატისაო.

13. სწავლანი და მოძღვრებანი, ტყავზე დაწერილი 1030 წ. (№ 1 საეკლ. მუზ., გვ. 908). თარგმანი ეკუთვნის—ნაწილი ეფთვიმეს და ნაწილი დავით ტბელს. გადაწერილია ბასილის მიერ დავალებით ზაქარიასი, ბანის ეპისკოპოზისა (ბანა-ოლთისის მხარეს იყო, აწ ჰქვიან ფენაკ, ფანასკეტი). მინაწერების ავტორი ჰემობს ათაბაგს მზე ჭაბუკს, რომელმაც, ქართლის ცხოვრების თქმითაც, საქართველოს მიაყენა დიდი უბედურება. მოსახსენებლად დაწერილს წარწერებში მოყვანილია 200-მდე ქართული სახელები და გვარები. ერთს ამ გვარს წარწერაში სწერია: „მე თეოდორე დიაკვანმა მხედრული ვისწავლე სხვათა დაუხმარებლად, ხუცური კი მასწავლა ჩემმა მოძღვარმა, რომელსა მოიხსენებდეთ“ (გვ. 455).

14. ღასურათებული თთვენი, ტყავზე დაწერილი მე-XI-ს. (№ 460 საეკლ. მუზ.). წიგნი გამოცემულია ქართველ ეპისკ. ზაქარია ვალაშკერტელის (ვალაშკერტი=ალაშკერტი) მოღვაწეობით, იმ ზაქარიასი, რომელიც მონაწილეობას იღებდა გიორგი 1-ისა (†1027) და იმპერატ. ბასილის († 1025) შორის სამშვიდობო ზავის ჩამოგდების საქმეში. ამ მაკურთხეველის სახელი იხსენიება ალაშკერტის ტაძრის დანგრეულ კედლების წარწერებშიაც. ეს წარწერები ჩვენ უკვე დავებქდეთ (ივერია, 1899, №№ 24, 95, 105)

ამ წიგნის შესახებ კონდაკოვი სწერს (Опись, Спб., 1890, გვ. 166): „ხელნაწერი მდიდრად დახატულია მინიატურებით... ყველანი უუმჯობესის ხელით ნახელოვნებია...“

15. ტვაგზედ ნაწერა ფურცელა

ეს ფურცელი და ზემოაღწერილი სვინაქსარი (14) „სპარსთა ტყვეობიდგან“ გამოუსყიდნიათ და სიონისთვის შეუწირავთ. ეს ფურცელი ფრიად შესანიშნავის წიგნის ნაშთია ამ გადარჩენილის ფურცელზედ სწერია:

...და სალოცველად სულისა მზრდელისა და შემოქმედისა ჩემისა დავით ქართველთა კურატპალატისა († 1001 წ.), რომლისამცა სული ბრწყინავს სასუფეველსა ცათასა.

და საკსენებლად სულსა მოძღუართა და მშობელთა ჩემთასა არსენი მამად მთავრისა, ბაკურისა და თეკლასა, პატრიარქისა ასათისსა, დავითისსა და დავანჩულისა.

და მეცა უხმარი შვილი მათი და არა ღირსი წყალობისაჲ ხსენებულმყავთ წმიდათა ლოცვათა თქვენთაჲ, რათა ერთობით ღირს ვიქმნეთ ადგილსა მას საწადელსა მართალთა საყოფელსა და საუკუნოდ წარუვალსა.

დაიწერა ქალაქსა შინა დიდსა კოსტანტინეპოლის ახალსა ჰრომსა დასაბამითგან წელთა ვითარ ბერძენნი ითვალვენ ხფელ ინდიკტიონსა 13, ქართველთა ქნ^ა სნ, მეფობასა ჰრომანოზისსა, პატრიარქობასა აღექისსა და ჩემსა მწირობასა პილურისა მონასტერსა, კელითა შვილისა ჩემისა ბასილი ეტრატაჲსითა. ქრისტემან სასყიდელი შრომისა მისისაჲ მიანიქნ. ამინ.

ძნი სნ უდრის 1030 წელს. ეს ბასილი ეტრატაჲ უნდა იყოს ის ბასილი ეტრატაჲ მალუშისძე, რომელმან 1031 წელს ათონის მამის გრიგოლის ბრძანებით გადაწერა მცირე რჯულის წიგნი, თარგმნილი ეფთვიმეს მიერ (№ 96 საეკლ. მუზ.; ივერია“, 1897, № 91, 42).

სახელოვანი მალუშიძეები ანუ მარუშიძეები ქართ. ცხოვრებითაჲ ცნობილ არიან. ქართლის ერისთავის იოვანე მარუშიძის თაოსნობით ქართლი და აფხაზეთი შეერთდა 985 წელს და ბაგრატ III შეიქმნა გაერთიანებულ და გაძლიერებულ საქართველო-აფხაზეთის თვით მპყრობელ ხელმწიფედ.

16. ძრებული, ტყავზედ დაწერილი 1059 წ. (№ 455 საეკლ. მუზ., გვ. 326). მასშია: ოთხთავი, ისტორიული მოთხრობა ხელთუქმნელს ხატზე, შენიშვნები და მინაწერები გადამწერთა, კაცხის მამულების სია, ხელმოწერილი მეფეთა მეფის ბაგრატის მიერ.

წიგნის თავში ჩართულია უუშვენიერესად დახატული კამარები, ჯვარი და სხ. ბოლოში თვალწარმტაცად გამოსახულია ედესის მეფე ავგაროზი, ხელთ უქმნელი ხატი და სხ.

მინაწერები და შენიშვნანი დიდის ფასისანი არიან, და გვაძლევენ ცნობებს ლიპარიტ ორბელიანისა, მის ძის იოვანესი და სხვათა შესახებ.

შველა მინაწერები და შენიშვნები, აგრეთვე მოთხრობა ხელთ უქმნელ ხატის შესახებ სრულად გადმოწერილი გვაქვს.

17. ტყავზე დაწერილი წიგნი 1066 წ. (№ 134, გვ. 680). მინაწერებში ცნობებია შესახებ ბაგრატის ქალის მითხოვებისა რძლად იმპერატორისა.

ბაგრატის ასული მართა=მარიაში ჯერ ყრობაშივე წაიყვანეს კოსტანტინეპოლს 1056 წელს, საცა მივიდა სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც გარდაიცვალა დედუფალი თეოდორა და გიორგი მთაწმინდელმა, რომელიც მაშინ იქვე, კოსტანტინეპოლს, იყო, იწინასწარმეტყველა *): „დღეს იმპერატრიცა მობრძანდა და დედუფალი წაბრძანდაო“. მართლაც მისი სიტყვა აღსრულდა. ბაგრატის ასული მართა (მარიაში) ბიზანტიაში გახელმწიფდა, შეირთო-რა იმპერატორი მიქელი (1071—1078).

მს მართა (მარია) დედუფალი დიდად მფარველობდა ათონის ლავრაში მოღვაწე ქართველებს, რომელთაც ალაპი დაუწესეს მას.

„თუესა ნოემბერსა კა ალაპი არს დედოფლისა ჩუენისა მარია მართა ყოფილისაჲ და ძისა მათისა კოსტანტინე პორფიროგენისაჲ დიდთა და მრავალთა ქველის მოქმედებათა მათათვს, რომელ აჩუენნეს ჩუენზედა...“ (ათონ. კრებ. გვ. 250, ალაპი 133).

ბერძნულ წყაროებით, მაგალ, ნიციფორე ბრიენით, იმავე წელიწადს (1071), რა წელიწადსაც მართა მისთხოვდა მიქელს, იმპერატორ ალექსის (1081—1118) ძმამ ისაც კომნენმა შეირთო ალანთა ქალი ირინე, ბიძაშვილი მართასი (მარიამისა). ქართლის ცხოვრებით (გვ. 233) ამ მართას მამას მეფე ბაგრატ IV-ს ცოლად ჰყვანდა ოსეთის მეფის დურღულელის ასული ბორენა. აქედგან ცხადად სჩანს, რომ ბერძნები ჯღანებუად უწოდებდნენ ოსებს.

*) ათონის კრებული, გვ. 306.

აღანთა ოსობა მტკიცდება კიდევ შემდეგის საბუთით.

მეფე გიორგი I მეორე გზობის შეეუღლა ოსეთის მეფის ასულს, რომლისაგან მიეცა დემეტრე (ქ. ცხ; გვ. 221). ზოგიერთ აზნაურებს ამის გამეფება უნდოდათ, გარნა ბაგრატ IV-მ და დედა მისმა ხელი შეუშალეს. მაშინ დემეტრემ აიღო ანაკობია (1033 წელს) და იმპერატორს მიემხრო (Hist., I, 315; Всев. Миллеръ-Осетинскіе Этюды, III, 41).

ოსეთის მეფის ასულს, რომლის სახელი ქართლის ცხოვრებამ არ იცის, კედრინი იხსენიებს აქვდა აქვანად: „რომანოზ III-ე“ (1067—1070) მაგისტროსობა უბოძა დიმიტრის, გიორგი აბასგისა და ალდა ალანელის ძესო“ (Скабалановичъ. Византійское государство и церковь въ XI в., გვ. 153).

ამას გარდა, კიპერტის რუკებში დარიალის სივიწროვე იწოდება ალანთ კარად. ამ კარს ქართლის ცხოვრება სხვა-დასხვა ნაირად იხსენიებს, სახელდობრ, დარლ-ალანად, დარი-ალანთ-კარად, დარუბალად, დარლ-ალად (ქ. ცხ., გვ. 34, 51; მარიამის ვარიანტი, გვ. 129). დადლ ოსური სიტყვაა და ნიშნავს გრძელს (შეადარე დარლ-ხობ=გრძელი მთა). მაშასადამე, დადლ-აღანთ-კადა ასრე უნდა ითარგმნოს: გრძელი ალანთა (ოსთა) კარი (ალანთა გრძელი კარი).

ქართლის-ცხოვრების ამ ცნობას ემოწმება აგრეთვე ხალხური ლექსი ოსეთის მეფეების შესახებ, რომელთაც „ეპირათო ქვეყნის ოთხივ კუთხის ვიწრო კარი“.

ამას გარდა, ბერძენ-რომაელთა მწერლები ამბობენ, რომ ალანებს წინად მასსაგკუტა ერქვათო. ეს სიტყვა უნდა წარმომდგარიყოს ან ძველის ქართულის (სვან.) მასაგ-ილამ (მსაგ=ოსი) (მასავეთი=მასაგეთი) ან და ოსურისავე სიტყვით მასსაგ—კოშკი (მასსაგ-ეთი). ასრევე ოსურის სიტყვილამ ხაჰან—სახლი წარმოსდგა სახელწოდება ქვეყნისა ხაჰან-ეთა.

18. მტრატზე დაწერილი სამოციქულო 1083 წლ. (მწ 335 საეკლ. მუხ.). წიგნის გადამწერი გიორგი მთაწმინდელის მოწაფე, გიორგივე, შენიშნავს (გვ. 229), ამ წიგნს ვწერდით მაშინ, როდესაც საქართველოს თავს დაატყდა დიდი უბედუ-

რება, როდესაც თურქებმა აიკლესო მთელი მესხეთი. თურქების შემოსევას აღნიშნავს ქართ. ცხოვრებაც და ზოგიერთ-გან, თითქმის, ერთ და იგივე სიტყვით გიორგის მოთხრობასთან.

1083 წლის მოთხრობათ

ქართლის-ცხოვრებათ:

სრულიად აოკრდა სამცხე, თვნიერ რაამე ნეშტისა, რომელნი სიმაგრეთა შინა დაშთეს, გინა საღმობიერნი და ურვეულნი (გვ. 229).

მოაკრდა ქუცყანა... თუ სადმე ვინ დარჩომილიყო კლდეთა, ლეღეთა, ქვაბთა და კურელთა... ზამთრისა სიფიცხითა, უსახლობითა და შიმშილითა ეგრეცა მოისრა (გ. 237).

19. ტყავზე დაწერილი სახარება გიორგი მთაწმინდელის დედნით (№ 257).

...სახარებასა მართალსა და მზისაჲ უფროჲს ბრწყინვალესა, ახლად განწმენდილსა წმიდისა მამისა ჩუენისა მიერ გიორგი მთაწმინდელისა, რომელსა შინა არა არს ერთიცა ასო მრუდი, გინა ნაკლული და არცა მეტი (გვ. 264).

20. ღავითნი, გადაწერილი ტყავზედ ამბროსის მიერ 1494 წელს (№ 351). დავითნის მინაწერებში მრავალი ისტორიული ცნობებია შესახებ სამცხის მფლობელების მზექაბუკისა, დედისიმედისა, ბაადურისა და სხ. აქ მოყვანილი ცნობები შეავსებენ ქართ. ცხოვრების მოთხრობას ამავე პირთა შესახებ (იხ. „ივერიაში“ 1898, № 229, 230).

აქვე მოხსენებულნი პირნი და მათ შესახებ საყურადღებო ცნობები შეტანილია, იმავე ამბროსის ხელით, ათონის კრებულში (გვ. 265—267) (იხ. ზემო „ათონის კრებული“).

21. ტბეთის სახარება, ტყავზე დაწერილი 1161 წ. („ივერია“, 1900, № 229).

გვ. 639—640: ჩემმა აღმზრდელმა გვირგვინოსანმა მეფე დიმიტრიმ ღირსყო მე, უღირსი პავლე ტბეთის ეპისკოპოსად კურთხევსა. ღმერთმან ღირსჰყოს იგი დაჯდომად მარჯვენით ქრისტესსა და მის ძეს გიორგის, ლომთა უმხნევებს და არწივსა

უმადლეს აღსულს, მიანიქოს უფალმა მრავალნი გამარჯვებანი და ძლევანი... მეხუთე წელს თვისის მეფობისა მან აიღო ანისი, ტყვეჲყო ანუ აღწყვიტა 36,000 აგარიანი, წაართვა მათ აუარებელნი სიმდიდრენი, კარაენი, ცხენნი და სხ. ძლიეს გადაჩრჩენ და გადაიხვეწნენ მოწყლული სოჲ-ქამანისძენი.. ტბეთში წიგნები ბევრი იყო და გულანი კი არა. დავაწერინე ეს წიგნი სალოცველად ჩემის აღმზრდელის დიმიტრისთვის და მისის ძის გიორგისა და მოსახსენებელად ჩემთა მშობელთა—მიქელისა და მარიამისა, ძმებისა გიორგისა, თეოდორესი, კვირიკესი და დეზისა გურანდუხტის და ნონასი, დისწულთა მთავარების კოპოსის არსენი ქუთათელისა, მთავარების კოპოსის იოანე ანჩელისა, მთავარების კოპოზის ანტონი ოპიხელისა, დიმიტრი მეფის მოძღურის არსენისა...

ანისი აიღო მეხუთე წელს თვისის მეფობისაო. მეხუთე წელი გიორგის მეფობისა უდრის 1161-ს (1156+5).

ძართლ. ცხოვრების გარდა, გიორგის მიერ ანისის აღების შესახებ მოგვითხრობენ აგრეთვე ვარდან დიდი, სტეფანე სიუნიელი და მაჰმადიანთ მწერლები და ყველა ესენი, ვითარცა ზემომოყვანილი წარწერაც, ანისის აღების წლად სთვლიან 1161 წელს (Addit., 253—254). გიორგი მეფის დაბრუნების შემდეგ შაჰარმენმა ისევ აიღო ანისი. გიორგიმ ხელახლა გაილაშქრა და აიღო ეს დიდებული ქალაქი 13 ივნისს 1163 წელს. „მეფის ლაშქარი შესდგებოდა მხოლოდ 7,000 მეომრით,—სწერს სამუილ ანელი,—შაჰარმენისა კი 30,000-ით, გარნა მეფემ დაამარცხა იგი; ჩვენ თვითონ ვნახეთ, რომ ქართველებმა ტყვედ შეიპყრეს 23,000 მეომარი .. 21 აგვისტოს 1164 წ. მეფე გიორგიმ დაანგრია ღოვინი (=ღვინი) და ტყვედ წაასხა 60,000 კაცი. ამავე ცნობებს გადმოგვცემენ იბნ-ალათირი და მიქაელ სირიელი (ვახუშტი. საქართ. ისტ., გვ. შენიშ. 2).

22. ლარგვისის ხელნაწერი, ავგაროზ ბანძაისძის მიერ ტყავზე გადაწერილი 1348 წ. (№ 557).

ზვ. 310—311: წიგნისა ამის წერა ვიწყე ჟამსა ღელვისასა, უბედურებათა, ძვირობისა, იმ წელს, როდესაც ჟამი მძინვა-

რებდა და ქნი იყო 1348... ბევრი ვიწრომე, ვინაითგან, ვიცოდი, რომ შრომა დაშთება და მშრომელი წარვალს. ღმერთმან უწყის, რომ სიკბატუკისას დავიწყე წერა და მოხუცებულმა გავასრულე 1365 წელს.

„წყალობითა ღვთისათა მე ვიცოდი:

- ა კელი: სწავაჲ ხუცობისაჲ
- ბ კელი: მწიგნობრობისაჲ
- გ კელი: წერაჲ ხუცურისაჲ
- დ კელი: შექმნაჲ ეტრატისაჲ
- ე კელი: შეკრვაჲ წიგნისაჲ
- ვ კელი: მხატვრობისაჲ
- ზ კელი: მკერვლობისაჲ
- თ კელი: ტყავის კერვისაჲ
- ი კელი: ხუროვნობისაჲ
- ი კელი: ყოვლისავე მსოფლიოჲსა მუშაობისაჲ.

ზადამწერი ამბობს, რომ ეს წიგნი თათრის ტყვეობას გადაარჩინა ნაზირმა გიორგიძემ (გვ. 13).

23. დიდი კრებული, რომელიც შეიცავს, თითქმის, ყველა საეკლესიო წიგნებს და მაჰმადის გამოჩენის ამბავს (იხ. „მოამბე“, 1961, № VI, გვ. 36—90). კრებულში იმდენი ცნობებია შესახებ იმერეთის გამგებლის გ. აბაშიძისა, რომ ქართლის-ცხოვრებასაც თუ არა გადმოეცა რა მის შესახებ, მაინც აბაშიძის გამგეობის ხანას ამ ხელნაწერთაც საკმაოდ შევისწავლიდით.

აქ ვათავებთ ხელნაწერების განხილვას და შევნიშნავთ, რომ მეასე ნაწილიც არ მოვიხსენიეთ იმ ხელნაწერებისა, რომელნიც ჩვენ შეგვისწავლია და რომელთა შესახებ ძვირფასი ცნობები მოიპოვება ცაგარლისა, ბაქრაძისა, ხახანაშენლისა, მარარისა ბროსესი, თაყაიშვილის, ჟორდანიასი და სხვ. გამოცემებში.

მ. წარწერანი შენობებზე, მატურებსა და ფულებზე და სხ

წარწერები ქართველთ ტაძრებისა და, საზოგადოდ, ყველა სხვა ნაშთებისა იგივე მატიანეა, იგივე ქართლის - ცხოვრება, ხოლო დაწერილი არა ქალაქზე, არამედ ქვებზე, ფულზე, ქურქელზე... წარწერათა შინაარსი თითქმის არაფრით განსხვავდება მატიანის ცნობებისაგან შესახებ სხვა და სხვა პირობა და მათ მოქმედებათა. მომყავს მხოლოდ რაღვდენიმი წარწერათა შინაარსი.

1. ატენის სიონის კედელზე დ. ზ. ბაქრაძემ შეამჩნია ფრიად შესანიშნავი წარწერა, რომელიც მოგვითხრობს იმასვე, რასაც ქართ. ცხოვრება და სხვა წყაროები.

ატენის წარწერა:*) ქ.-ცხოვ. (გვ. 190) ცხოვრება კოსტანტინესა**)

აგოვსტოსსა ე-სა,
 დღესა შაბათსა,
 ქენსა ოგ-სა ზა
 წელსა სარკინოზთ-
 ასა ა... ტფილისი
 დატყუა ბულა და
 შეიპყრა და მოკლა
 ამირაჲ საჰაკ და მა-
 სვე თვესა აგოვსტ-
 ოსსა კვ-სა დღესა
 შაბათსა ვეზირა
 შეიპყრა კახამ და
 ძე მისი თარხოვ...

მაჰმადის გამოჩინე-
 ბითგან 219 წელს
 მოვიდა ბულა დი-
 დის ლაშქრით. ალა-
 ოხრა მთელი სომ-
 ხეთი, შეიპყრა მისი
 მთავრები, მოადგა
 ტფილისს, რომელი
 მას ეწინააღმდეგებო-
 და, მოკლა ამირა საჰაკ,
 ალაოხრა და გადასწვა
 ტფილისი და გაანად-
 გურა მისი არემარე...

...შეიპყრეს კოს-
 ტანტინე და მიჰ-
 გვარეს ტფილისს
 ბულას, რომელმან
 წარუგზავნა იგი
 ჯაფარს და ამან
 აწამა და მოჰკ-
 ლა 10 ნოემბ-
 ე⁴ს, პარასკევს,
 დასაბამითგან
 ხუნზ წელს.

ბულას მოსვლა ტფილისს ატენის წარწერით და კოსტანტინეს ცხოვრებით ყოფილა 853 წელს (780 + 73 = 853;

*) ბაქრაძე. საქართ. ის., გვ. 214

**) სამოთხე, გვ. 368.

6457—(5508+96)=853), გარნა ბუღას მოსვლა სომხეთს ქართ. ცხოვრებით ხედება 851 წელს: მაჰმადი+632 წ.; 632+219=851. და ტფილისს მოწვევამდე სომხეთიდან გავი-ლოდა 1—2 წელიწადი მაინც.

2. ზარზმის გუმბათის წარწერა:.. მე, ივანე სულაისძემ აღვაშენე ეს ეკლდერი მაშინ, როდესაც სკლეროსი განდგა და კურატპალატ დავითმა,—ადიდენ ღმერთმან იგი,—უშველა წმი-და იმპერატორებს და ჩვენ ყველანი წარგვგზავნა შველად მათ-და. სკლეროსი უკუვაქციეთ. დავითმა აღაშენა ეს ტრაპეზი.

ამასვე გადმოგვცემს ქართ.-ცხოვრება სკლეროსთან ბრ-ძოლის შესახებ (იხ. ზემო, გვ.).

3. ლოდისყანის ტაძრის წარწერა: ქრისტე, ადიდე მეფე ჩვენი სუმბატ.

ამ სუმბატის (923—258) შესახებ ცნობებს გვაძლევენ, ქართლის ცხოვრებას გარდა, არაბთა მწერალი მასსუდი, ჯრუ-ქის სახარება 936 წლისა, მის მიერ მოჭრილი ფული და სხ.

ლოდისყანის ეკლესიის წინაპირზე გამოსახულია მჰას სპათა.

4. კუპურდას წარწერა: „შეწვენითა ღვთისაითა იოანნე ებისკოპოზმან დადგა საძირკველი ამას ეკლესიასა კელითა ჩემ ცოდვილისა სკარისთა ლეონ მეფისა ზწ—ადიდენ ღმერთმან—ქნს ომჲ (=964 წ.) თუესა მაისსა დღესა შაბათსა ა მთოა-რისსა, ერისთვობასა ზვასსა ესე ბალავარი მუნ დაიდგა. ქრისტე შეეწიენ მონასა შენსა. ამინ.“

ლეონი მამის სიცოცხლეშივე ჰმართავდა ქართლს, მერმე გამეფდა აფხაზეთს (ქ. ცხ. გვ. 202). სპასალარი ზვია ანუ ზვიადი სპასალარია ბაგრატ III-ისა (980—1014).

წარწერანი: ა) ნიკორწმინდისა: ძეო ღვთისო, ადიდენ შენ მიერ გვირგვინოსანი ბაგრატ, მეფე აფხაზთა და რანთა და ქარ-თლისა კურაპალატი და აღზარდენ ძე მისი გიორგი; ბ) კაცხისა: წმიდაო სამებაო, ადიდენ შენ მიერ დამყარებული ბაგრატ, მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და დიდი კურატპალატი ყოვლისა აღმოსავლეთისა, გ) ატენისა: ატენის ციხისთავმა გურგენ აღაშენა ატენს სასახლე და ქალაქი სალოცველად მე-

ფეთ მეთის ბაგრატ სევასტოსისა და ძისა მისისა გიორგი კურატპალატისა.

ამნაირადვე იხსენიება ბაგრატ მეფე მატთანესა და სხვა ისტორიულ წყაროებში.

6. წარწერა ბედიის ბარძიშხედ: ყდ წმიდაო ბედიის ღვთის მშობელო, მეოხ ეყავ ძისა შენისა წინაშე ბაგრატს, მეფესა აფხაზთა, და დედასა მისსა გურანდუხტს, ამ ბარძიშის შემომწირველთა, ტრაპეზისა ამის გამშვენებელთა და ტაძრისა ამის მაშენებელთა. (ვახუშტი, გვ. 1119, შენიშვნ. ბაქრაძისა).

7. წარწერა ქუთაისის ბაგრატის ტაძრისა:*)

ძ. ზ. შეუფეო მფლობელო ყოველთა მეფეთაო ოვმეტესად აღიდე ძლიერი ბაგრატ კურატპალატი აფხაზთა მეფე მამით დედით დედოფლით და ძით მათით ამინ.

შეწვენითა ღუთისაითა ბაგრატ წყალობითა ღვთისათა აფხაზთა და ქართველთა მეფე... გურანდუხტ დედოფლისა აღაშენა წმიდა შტოი საყდართა...

ქ. მდეს ვანიმტკიცნა იატაკი ქორონიკონი იყო 223 (=1003 წ.) (იხ. ქ. ცხ., გვ. 211—212; ზემო, გვ.).

8. წარწერა დავით აღმაშენებლის ბეჭდისა, რომელიც, აღზად, მემკვიდრეობით მიიღო თავის მამისაგან: წმიდაო გიორგი, შენდა მონდობილი ვძლევ ბტერსა (ნ. კონდაკოვი. Опись, გვ. 41).

9. თამარ მეფის ჯგანა

ძელო ქეშმარიტო, ძალო ჯუარისაო, შენითა წინაწარძლომითა ყოვლადვე შემწე და მფარველ ექმენ მეფესა და დედოფალსა თამარს. (იქვე, გვ. 90; ქრონიკები, გვ. 269).

*) Баратаева Нумизмат. факты, გვ. 41.

10. თამარ მეფის სახსენებელი (ტიტული)

ფულზე

სიგელ-გუჯრებში:

დედოფალი მალაღმარისხოვანი, დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა თამარ, ასული გიორგისა შემდეგი მესისისა ღმერთმაჲნ აღიღოს ძლევანი მისნი

სახელითა ლუთისაითა. თამარისაგან ბაგრატიონიანისა ნებითა ლუთისათა მეფე აფხაზთა და ქართველთა, რანთა, კახთა და სამეხთა მეფისა და დედოფალთ დედოფლისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა ფლობით მპყრობელისა.

11. შართლის ცხოვრება და სხვა წყაროები აღნიშნავენ ქართველთა კულტურის მოფენას დალისტანს, დიდო-საჩენოს, ოსეთს. ლეკეთისა (ხუნძახის) და დიდო-თუშეთის მმართველებს ძველს ღროს ამწესებდნენ ქართველი მიფეებიო, ქართლ. ცხოვრებასთან ერთად ამბობენ ვახუშტიცა და ანტონი 1 კათალიკოსიც; აწინდელი ოსეთი ხომ ქართლის სამეფოს ნაწილი იყო. ყველა ამ ცნობებს ამოწმებს იმ ქვეყნებში დღევანდლამდე დაშთენილი კვალი ქართველებისა. საჩენოს, მდ. ასსაზე, შენახულა ძველი ტაძარი ქართულის წარწერებით 830 წლისა. ეს წარწერები იხსენიებენ ეპისკოპოზ გიორგის და ასის ერისთავს დავითს (Материалы по арх. Кавказа, вып. 1. Москва. 1888); დალისტანს, სოფელ დათუნას ახლოს, უდაბურს ღელეში არის საყდარი. აღიხანოგ-ავარსკი ამბობს, რომ ეს ქართული ტაძარი უნდა იყოს აგებული არა უადრეს VIII საუკუნისა და უგვიანეს X საუკუნისაო („Кавказ“, 1896, № 254). ამ ტაძრის ძველი ასომთავრულით გამოყვანილი წარწერა, სამწუხაროდ, დაზიანებული, ამბობს: „...საათა აღვმ...ნთ ესე ეკლესიაჲ ოვჩადლ ონ წთა კზმან და ..“ (ე. თაყაიშვილის მოხსენებიდამ არქეოლ. საზოგ. 2 მარტს 1902 წ.). ფრანგმა ლიოზენმა გადმოქცვა წარწერა, რომელიც გადმოუხატავს ბელაქანში: „ქ.

ლო შნ სულსა ბირთლსა: ესე ქვაჲ (თუ ჯვარი!) მისი არს.⁴
 საჩინოსა და ინგუშებში კვირის დღეები ქართულად იწოდება:
 ორშუთ (ორშაბათი), კირინდე (კვირა) და სხვ. ღვდელს ჰქვიან
 მოძღურ (= მოძღვარი). ღმერთის სახელიც ერთნაირია: ქარ-
 თულად ღჷთა, ოსურად სუტაჷ, ლეკურად (თავასარანულად)
 ღჷტან, ჩერქეზულად ღთა (ღ=ხ: ღწევა-ხწევა, ღვთის-ხთის;
 თ=ც: თიკანი-ციკანი).

ამგვარი, ქართლის-ცხოვრების შემავსებელი და მის ცნო-
 ბათა დამამტკიცებელი, წყაროები ბევრია, გარნა სიმოკლი-
 სათვის ჩვენ აღარ ვიხსენიებთ.

მ. ჯანაშვილი

(შემდეგი იქნება)

უცხოეთის მიმოხილვა

I. კლერიკალისმი და დემოკრატია.—2. ინგლისის საქმეები.—3. ბელკანეთი.—4. ოპორტიუნისმი.

საფრანგეთის რესპუბლიკის ეხლანდელი პოლიტიკური ცხოვრება დღესაც გაცხარებული ბრძოლაა კლერიკალისმთან. ეს მეხუთე წელიწადია რესპუბლიკის მთავრობა და პარლამენტი თავგამოდებით მხოლოდ კათოლიკე პარტიის ბრძოლას უნდება და ბევრი არსებითი მხარე სახელმწიფოს ცხოვრებისა უნებლიეთ პრაქტიკულ პოლიტიკის გარედ რჩება.

რა არის ეს კლერიკალისმი? რას არის მოწადინებული კათოლიკე პარტია? რატომ არის, რომ დემოკრატია ასე თავგამოდებით, ასე გაცხარებით ებრძვის კლერიკალისმს?

კლერიკალისმი იდგით, დედა-აზრით, იგივეა, რაც საშუალო საუკუნოებში იყო*): ყოველი ადამიანი მოვალეა ემორჩილებოდეს ორ მთავრობას; საერო მთავრობა მართავს ადამიანის ხორციელ მხარეს, სასულიერო მთავრობა—სულიერ მხარეს. სულის მართველს უნდა ჰქონდეს მატერიალური ძალაც, რომ უჩი დაიმორჩილოს; ამიტომაც იყო, რომ კათოლიკე ეკლესია თხოულობდა მონაწილეობას საერო მართველობაშიაც.

თავის ღვთაებრივ დანიშნულების შესრულებისათვის ეკლესია უთუოდ სრულიად დამოუკიდებელი უნდა იყოს—მას უნდა ჰყავდეს უაღრესი მბრძანებელი პაპი, თავისი მოხელეები (ეერარხიული სამღვდლოება), უნდა ჰქონდეს თავისი კანონე-

*) Seignobos, histoire de l'Europe, pp 650—680.

ბი, რომელსაც თვითონვე სცემს, თვისი სასამართლოები, სატუსალოები, მამულები, გადასახადები და სხვა.

ყოველი ერის კაცი წევრია ეკლესიისა და მისი ქვეშევრდომი სარწმუნოებრივ საქმეებში. სამღვდელოებაა სარწმუნოებისა და ზნეობის საქმეებში წეს - რიგის მომცემი; რასაც სამღვდელოება ბრძანებს, ის უნდა იწამოს და ასრულოს ერის კაცმა; ქორწინება მხოლოდ ეკლესიის საქმეა; სკოლა და სწავლება, საავათმყოფო და საქველმოქმედო დაწესებულებანიც აგრეთვე; აზროვნება და მწერლობა ეკლესიის ცენზურას ექვემდებარება. სარწმუნოების წესების ასრულება ყველასათვის სავალდებულოა და თუ ვინმე ურჩი გამოჩნდა, ძალით უნდა ასრულებინონ. მაგრამ რადგან ეკლესიას არა აქვს ფიზიკური ძალა, რომ ძალ-დატანება შესძლოს, სახელმწიფოა მოვალე დაეხმაროს. მთავრობამ უნდა აიძულოს ყველა დაემორჩილოს სამღვდელოებას, ასრულოს სარწმუნოების ყველა წესი—იაროს წირვა-ლოცვაზე, იმარხულოს, აღსარება სთქვას, ეკლესიაში ჯვარი დაიწეროს, ეკლესიის წესით დასაფლავდეს, ბავშვები საეკლესიო სკოლებში გაზარდოს და სხვა.

სამღვდელოების წევრი არაფერში არ ექვემდებარება საერო მთავრობას: იგი თავისუფალია გადასახადისაგან, სამხედრო ბეგრისაგან და სასამართლოში გამოცხადების მოვალეობისაგანაც კი. პირიქით, მთავრობის პირები, როგორც მორწმუნე კათოლიკენი, მოვალენი არიან, სარწმუნოების საქმეში სამღვდელოებას დაემორჩილონ. ამ გვარად სამღვდელოება მბრძანებელია და სხვისგან კი ბრძანებას არ იღებს.

მართლაც ასეთი იყო კათოლიკე ეკლესიის მდგომარეობა საშუალო საუკუნოებში. მართალია, მეთოთხმეტე საუკუნიდან ეკლესია დაეცა, საერო მთავრობამ ცოტად თუ ბევრად დაიმორჩილა გაღალღებული სამღვდელოება, მაგრამ კლერიკალისმის დედა-აზრი და მიზანი დღესაც იგივეა. ამის დასამტკიცებლად საკმარისია გავიხსენოთ პაპი პიუს მეცხრეს შეურიგებელი ბრძოლა ევროპის სახელმწიფოების თითქმის ყველა მთავრობებთან.

1864-ში პიუს მეცხრემ გამოსცა ენციკლიკა („სამოციქულო“) და სილაბუსი („შეცდომათა სია ან კატალოგი), საიდანაც ცხადათ სჩანს, რომ რომის ეკლესია არ გამოთხოვებია თავის ძველ მიმართულებას და პრეტენზიებს.

პიუს მეცხრე ამბობს, რომ კათოლიკე ცივილიზაცია, ასე აყვავებული საშუალო საუკუნოებში, ეხლა დაცემულია სხვა და სხვა ცრუ სწავლათა (ლიუტერი, ვოლტერი, სოციალისტები) მეოხებით; საზოგადოება საჭიროებს ხელ-ახალ „აშენებას“ ნამდვილ, კანონიერ ნიადაგზე, ე. ი. კათოლიკე ეკლესიის წესზე და სწავლაზე. პაპის მოვალეობაა ააშოროს თავიდან ერის კაცთ სხვა და სხვა შეცდომანი.

ძირითადი შეცდომა ეხლანდელ საზოგადოებისა არის „ნატურალისმი“, ე. ი. ის აზრი, ვითომც მთავრობის საუკეთესო ორგანიზაცია და საზოგადოების პროგრესი აუცილებლად თხოულობდეს, რომ საზოგადოებრივ წყობილებამ სრულებით ყურადღება არ უნდა მიაქციოს სარწმუნოებას ან განსხვავება არ უნდა ჰქნას „ნამდვილ და ყალბ“ სარწმუნოებათა შორის, და ვითომ საუკეთესო წეს წყობილება ის იყოს, სადაც მთავრობას უფლება არა აქვს დასაჯოს კათოლიკე სარწმუნოების დამარღვეველი.

როგორც ვხედავთ, პაპი იმ აზრის არის, რომ არის ერთად-ერთი ნამდვილი სარწმუნოება—კათოლიციზმი და რომ ყოველი მთავრობა ვალდებულია ეს ნამდვილი სარწმუნოება აუცილებლად სავალდებულო გახადოს ყველასათვის.

ამ ყოველად ყალბ აზრიდან, განაგრძობს პაპი, წარმოდგება მეორე დიდი შეცდომა, ვითომც სინილისის და სარწმუნოების თავისუფლება ყოველ მოქალაქის უფლება იყოს, ვითომ ყველას შეეძლოს თავისუფლად გამოსთქვას, სიტყვიერად თუ მწერლობით, თვისი შეხედულება ისე, რომ არავის უფლება არა აქვს ამისათვის ვინმე დასაჯოს. ასეთი თავისუფლება არის „თავისუფლება დაღუპვისა“, რადგან სინილისის და აზრის თავისუფლებასთან უთუოდ კამათი ატყდება და ასეთ პირობებში კი ყოველთვის გაჩნდებიან ისეთი პირები, რომელნიც

გაბედავენ წინააღმდეგობა გაუწიონ ქეშმარიტებას (იგულისხმე კათოლიციზმს).

როცა სარწმუნოება ასე განდევნილია საერო საზოგადოებიდან, არ უნდა გვიკვირდესო, რომ სიმართლეზე და ადამიანის უფლებაზე ყალბი წარმოდგენა იქონიონო: ხალხის ნება უაღრესი და ღვთაებრივ დაწესებულებათაგან დამოუკიდებელი კანონი არისო; ამიტომაც არის, რომ ბევრგან მონასტრები დახურეს, საზოგადოების შემდეგ ოჯახიდანაც განდევნეს სარწმუნოება—შემოიღეს სამოქალაქო ქორწინება და საერო სკოლებიო.

უაღრეს-უფლებიანობა მიანიჭა ქრისტემ ეკლესიას და რომის მწყემს-მთავარს; პაპის საქმეა მსოფლიო ეკლესიის მოვლა და გამგეობა; ეკლესია სრულებით დამოუკიდებელია და არავის არ უნდა ემორჩილებოდეს.

მოკვდა პიუს მეცხრე და პაპის წმინდა ტახტზე ავიდა ლეონ მეცამეტე. ახალი პაპის პრაქტიკული პოლიტიკა ისე შეურთგებელი არ იყო, როგორც პიუს მეცხრისა: აშკარა ბრძოლის ადგილი ხერხიანმა დიპლომატიამ დაიკავა, მაგრამ პოლიტიკური დოკტრინა ლეონ მეცამეტისა სავსებით იგივეა, რაც მის წინამორბედს სწამდა: იგიც უარ-ყოფს სწავლების და აზრის თავისუფლებას, სახელმწიფოს საერო ხასიათს, ხალხის უაღრეს-უფლებიანობას, საერო სკოლას, სამოქალაქო ქორწინებას და სხვას; ლეონ მეცამეტესაც ვერ გაუგია, თუ როგორ შეიძლება ცხოვრების წესის სხვაგან ძებნა, თუ არ ეკლესიის მიერ მოწონებულ და მიღებულ დოკტრინებში.

ზემოთ მოყვანილიდან ყველასათვის ცხადი უნდა იყოს, თუ რად ებრძვის კლერიკალისმს ასეთის გაცხარებით საფრანგეთის დემოკრატია.

დემოკრატია თხოულობს, რომ სახელმწიფო სრულებით არ გაერიოს მოქალაქეთა სარწმუნოების საქმეში—სარწმუნოება კერძო სინიდიისს საქმეა, ვისაც რა სურს, ის ირწმუნოს, ყოველი სარწმუნოება თანასწორ-უფლებიანია. კათოლიკე ეკლესია კი ამტკიცებს, რომ მართო ის არის ქეშმარიტი ეკლესია, მართო ის უნდა ირწმუნოს ხალხმა და თუ ვინმე ურჩი გამოჩნდა,

სახელმწიფომ მატერიალურად უნდა აიძულოს იგი და დაუმორჩილოს ერთად-ერთ ქვეშაირს სარწმუნოებას.

დემოკრატია თხოულობს სინიდისისა და აზრის სრულ თავისუფლებას—სინიდისი და აზრი ხელშეუხებელია, რწმენა და შეხედულება დაუსჯელია. კათოლიკე ეკლესია კი თავის გარეშე ხსნას ვერ ხედავს და ამიტომ არსებითად წინააღმდეგია დემოკრატიის ამ უაღრეს პრინციპისა.

დემოკრატია ამბობს, რომ მარტო ხალხს ეკუთვნის უაღრესი უფლება, მარტო ხალხია უაღრესი კანონმდებელი. კათოლიკე ეკლესიის შეხედულებით კი მხოლოდ ის არის უაღრეს-უფლებიანობით მოსილი და ხალხიც მისი მონა-მორჩილი უნდა იყოს.

შერიგება დემოკრატიისა და კლერიკალისმისა, როგორც ვხედავთ, ყოვლად შეუძლებელია—ან ერთი უნდა იქნეს ან მეორე. ამიტომაც არის, რომ მათ ბრძოლას ასეთი გამწვავებული ხასიათი აქვს. კლერიკალისმი გრძნობს, რომ მთელი დემოკრატიაა ამხედრებული მის წინააღმდეგ და იარაღს არ დაჰყრის სანამ ძირს არ დასცემს თავის დაუძინებელ და შეურიგებელ მტერს

ფრანგ კლერიკალების ეხლანდელი ლამენტაციები თავისუფლების პრინციპის შელახვაზე სულ ტყუილი და ყალბი ჩივილია: დღეს შევიწროვებული კლერიკილი, ხვალ, თუ გაიმარჯვა, სრულებით შეჭხუთავს ხალხის ცხოვრებას, რადგან მისი არსებაა ასეთ თვისებისა—კლერიკალისმი, როგორც ზევით დავინახეთ, ბუნებით მტერია ხალხის განვითარებისა და თავისუფლებისა.

ინგლისში ბევრი რამ მოხდა საყურადღებო ამ ხანებში. პირველად ყოვლისა აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ეხლანდელ კონსერვატულ სამინისტროს მდგომარეობა შეირყა: იყო რამდენიმე შემთხვევა, როცა სამინისტროს გაჭირვებით, სულ რამდენიმე ხმით, გაუმარჯვნია ზოგიერთ კითხვის გადაწყვეტის დროს და ისიც ირლანდიელ დეპუტატების დახმარებით. ეხლანდელ მთავრობას გადაუდგანაწილი ახალგაზდა კონსერვატორებისა მეტად ენერგიულ უინსტონ ჩერჩილის მეთაუ-

რობით და ხშირად ცუდ დღეს აყენებენ ბალფურს გუშინდელი მეგობრები. ამ გადადგომილ არისტოკრატების, ეგრედ წოდებულ ადულამიტების, პროგრამაში შედის უფრო ვრცელი სოციალური რეფორმები და ამასთან უფრო ენერგიული გარეშე პოლიტიკაც — ესტეტი და ფილოსოფოსი ბალფური მათ ვერ აკმაყოფილებს. გაზეთი „ტაიმს“ ი სხვათა შორის ასე ახასიათებს მთავრობის ეხლანდელ მდგომარეობას: „პარლამენტშიაც და პარლამენტის გარედაც პირველ მინისტრს (ბალფურს) დიდ პატივსაც სცემენ, მაგრამ მიუხედავად ამისა ერის ნდობა მთავრობისადმი დღითიდღე სუსტდება. ჩემბერლენის ენერგია და სიმტკიცე მომხიბლველად მოქმედებს ერის ყოველ კლასზე და, შეიძლება, მარტო მან მოახერხოს იმ განხეთქილების განვითარების შეჩერება, რომელიც ეხლა არსებობს სამინისტროს მომხრეთა შორის. თუ ჩემბერლენმა ეს მოახერხა, შეიძლება ვსთქვათ, რომ იგი სწორედ დროზედ დაბრუნდა სამხრეთ-აფრიკიდან.“ ინგლისის გავლენიან გაზეთის ეს სიტყვები საგულისხმეოა. საქმე ის არის, რომ კონსერვატულ სამინისტროს გავლენის მისუსტება და ბოლოს დამარცხება ეხლანდელ პირობებში იმას კი არ მოასწავებს, რომ ლიბერალების გავლენა მატულობს და ბოლოს სამინისტროც მათ ხელში იქნება. ინგლისელი ლიბერალები დღესაც დაქსაქსული არიან, დღესაც ძალას არიან მოკლებული ამ დაქსაქსვის მიზეზით და ძნელი წარმოსადგენია, რომ ინგლისის ერმა ასეთ პირობებში მათ ნდობა გამოუცხადოს. ამიტომაც არის, რომ გავლენიანი გაზეთებიც და პირებიც ჩემბერლენს მისჩერებიან და მას ასახელებენ, როგორც მეთაურს მომავალ მთავრობისას. ერთი რუსული გაზეთი სწერს და ეს ნაწერი საფუძველს არ არის მოკლებული: „ყოველი დამარცხება ბალფურის სამინისტროსა აახლოვებს იმ ჟამს, როცა დიდი ბრიტანიის მთავრობის მეთაური იქნება ისეთი პირი, რომელმაც არა ერთი და ორი მოუსვენარი საათი გაატარებინა ევროპის სახელმწიფოებს. ინტერესს მოკლებული არ იქნება გავახსენოთ მკითხველს შემდეგი ისტორიული ფაქტი: ყირიმის ომის წინ აბერდინის სამი-

ნისტროში ლორდ პალმერსტონს ოფიციალურად მეორე ადგილი ეკავა. მაგრამ როცა ყირიმის ომმა ცხად ყო სამინისტროს უნიჭობა და მოუმზადებლობა, პარლამენტმა და ხალხმა ერთ ხმად პალმერსტონს ჩააბარეს ქვეყნის ბედი და იღბალი. ისტორიაში ბევრი რამ მეორდება. ეხლანდელი პირობები საოცრად ემზგავსებიან იმ პირობებს, რომელშიაც აბერდინის სამინისტრო იყო ორმოცდა ათის წლის წინად, და ეხლა მდგომარეობის ბატონი ჩემპერლენია, როგორც მაშინ პალმერსტონი იყო“.

ზემოთ ნათქვამი გვქონდა, რომ ბალფურის სამინისტრო რამდენჯერმე ახლო იყო სრულ დამარცხებისაგან და თუ იმარჯვებდა, ისიც ირლანდიელ დეპუტატების დახმარებით-თქო. მეტად საყურადღებოა ირლანდიელ ნაციონალისტების გადასვლა ეხლანდელ სამინისტროს მხარეზე. მკითხველს ეცოდინება, თუ რა უკიდურესად გამწვავებული მტრობა იყო ირლანდიელებსა და სამინისტროს შორის: გაბოროტებული ირლანდიელები არ უშვებდნენ შემთხვევას, რომ ზიზლი და უკიდურესი მძულვარება გამოეცხადებინათ ინგლისისათვის. სამხრეთ-აფრიკის ომიანობა კი ასეთ შემთხვევას ხშირად იძლეოდა. პარლამენტში თუ საჯარო მიტინგებზე ირლანდიელი ნაციონალისტები ნიშნს უგებდნენ ინგლისელებს, როცა მათი საქმე ცუდათ მიდიოდა აფრიკაში; ირლანდიელი ხალხი დღესასწაულობდა და ერთ ამბავს მართავდა, როცა ინგლისელ ჯარის დამარცხების ამბავს გაიგებდა; ბევრი ირლანდიელი ბურების მხარეზე იბრძოდა. ერთი ასეთი ირლანდიელი, ლინჩი, ხალხმა დეპუტატად აირჩია პარლამენტში ინგლისელების გასაჯავრებლად. ინგლისის მთავრობა, რასაკვირველია, სამაგიეროს უხდიდა ირლანდიელებს და სასტიკ, სამხედრო ღონისძიებებს ხმარობდა აღელვებულ და გამწვარებულ ხალხის წინააღმდეგ.

მაგრამ ინგლისი მუდამ სიურპრიზების ქვეყანა ყოფილა და ზემოთ აღნიშნული ცვლილებაც არ უნდა გვაკვირვებდეს. ეხლახან ირლანდიელ ნაციონალისტების მეთაურს ჯონ რედმონდს სიტყვა უთქვამს ირლანდიელების საქმის მდგომარეობის

შესახებ: რამდენიმე წლის წინად ლორდ სოლსბერიმ გამოაცხადა—ირლანდიას რეფორმა კი არ უნდა, არამედ ძლიერ მთავრობის მძლავრი ხელიო. მინისტრები, კონსერვატული გაზეთები და ორატორები არა ერთხელ ამტკიცებდნენ, რომ ირლანდიის უკმაყოფილება შეთხზული საქმეა; იგი გამოიგონეს ადგილობრივ ჟურნალ-გაზეთებმა და აგიტატორებმა, რომელთაც საზღვარ-გარეთიდან აძლევენ მხარსო: ირლანდიელი გაზეთები იმეორებენ იმ აზრებს, რომელიც ჩაუგონებია მათთვის ამერიკის შეერთებულ შტატებში მცხოვრებ აგიტატორებსო. აკი სცადა მთავრობამ „მძლავრი ხელი“ ეხმარა ირლანდიელების წინააღმდეგ. განაახლა საგანგებო სამხედრო კანონები, ციხეში ჩასვა ირლანდიის საზოგადო მოღვაწეები, გაზეთის ზოგი ნომრებიც დაიჭირა, პოლიციელები და პროვოკატორები (ხელოვნურად ხალხის აღელვების გამომწვევი) დაახვია ირლანდიას. მაგრამ აგიტაციის მოსპობის მაგიერ, მთავრობის „მძლავრმა ხელმა“ კინაღამ ახალი ტერორი არ გამოიწვია. სამინისტრო ცოტა შედრკა და პოლიტიკის გამოცვლა სცადა: 1898-ში აგრარული კანონ-პროექტი შემოიტანა, მაგრამ ეს კანონ-პროექტი ცარიელი სიტყვები იყო და არსებულ მდგომარეობას ოდნავაც არ სცვლიდა: ირლანდიელის გაჭირვებული ეკონომიური მდგომარეობა უცვლელად რჩებოდა. ხალხი, რასაკვირველია, არ მოტყვილდა და სამინისტროს რეფორმით არ დაკმაყოფილდა. გულმოსულ მთავრობამ ერთხელ კიდევ სცადა სასტიკ ღონისძიებათა მოხმარება საზოგადოებრივ მოძრაობის წინააღმდეგ, მაგრამ დროზედ შეჩერდა, რადგან დარწმუნდა, რომ გაბოროტებული ხალხი მზად იყო აჯანყებისათვის. დიდი ბრიტანიის მთავრობა იძულებული გახდა ხალხის სატყვივარის ნამდვილ წამლისათვის მიეგნო. „ეხლა სულ სხვა დეკორაციებს ვხედავთ, უთქვამს ბოლოს რედმონდს; მთავრობის პოლიტიკა ირლანდიაში რადიკალურად შეიცვალა; სასტიკ კანონების დრო წავიდა; დადგა ხანა შერიგებისა; მთავრობამ განათავისუფლა ყველა პოლიტიკური პატიმრები. მაგრამ მაინც სიფრთხილედ გვმარებს—დარაჯად უნდა ვუდგეთ მუდამ ჩვენ ინტერესებს. ამ მოკლე

ხანში პარლამენტში შემოიტანებენ აგრარულ კანონ პროექტს და მაშინ დავინახავთ, სურს თუ არა მთავრობას ისარგებლოს შემთხვევით და ირლანდია საბოლოოდ დაამშვიდოს.*)

თუ ზოგ საკმაოდ სარწმუნო წყაროებს დაეუჯერეთ, ბალფურის სამინისტროს განზრახვა უნდა ჰქონდეს აგრარულ რეფორმასთან მისცეს ირლანდიას ჰომრულიც. ცნობილი მომხრე ირლანდიის აგრარულ რეფორმისა ჯონ როსელი ამბობს: ინგლისის მთავრობა დარწმუნდა, რომ აგრარულ რეფორმას ადრე თუ გვიან ჰომრულიც უნდა მოჰყვესო და ამიტომ განზრახვა აქვს ეხლავე დააკმაყოფილოს ირლანდიელების კანონიერი და სამართლიანი მოთხოვნა—მისცეს მათ ნანატრი თვითმმართველობაო. ამასვე ამტკიცებს დუბლინის ერთი გაზეთი, რომელიც უნიონისტებს ეკუთვნის, რაც უფრო სარწმუნოდ ხდის ამ ხმას.

ირლანდიამ დაამტკიცა, რომ იგი ღირსია თავისუფალი გახდეს: ირლანდიის ერმა საარაკო მხნეობა და ნიჭი გამოიჩინა უფლებისათვის ბრძოლაში და რასაკვირველია, რომ ასეთ ბრძოლას შესაფერი დაგვირგვინება მოჰყვეს.

შარშან ნოემბერში ესწერდით: „მაკედონია, ეს ლაუქრობელი კერა ბალკანეთის არეულობისა“, ისევ ღელავს და მძვინვარებს. მაკედონელი აჯანყებულია, ოსმალო სკდილობს აჯანყებულის დამორჩილებას და დასჯას. ვინ რა მდგომარეობაშია, რამდენად ძლიერია აჯანყება, რა არის მოსალოდნელი, არავინ იცის, ან თუ არის ასეთი მცოდნე, საქვეყნოდ არას ამბობს. საგაზეთო ცნობები ერთმანერთს ეწინააღმდეგებიან; მკითხველს ვერავითარი დასკვნა ვერ გამოუყვანია ამ ცნობებიდან. მხოლოდ ერთის თქმა შეიძლება—მაკედონელების ეხლანდელი მოძრაობა უფრო სერიოზულია, ვიდრე წინა წლებისა“ მას შემდეგ აჯანყება არ შეწყვეტილა და დღეს თითქ-

*) ეს მიმოხილვა უკვე აწყობილი იყო, როცა გაზეთებმა ამბავი მოიტანეს, რომ ირლანდიის საქმეთა მინისტრმა წარუდგინა პარლამენტს აგრარული კანონ-პროექტიო. მოკლედ ბილის შინაარსიც იყო მოყვანილი და ხანა, რომ მთავრობას მართლა სერიოზული რეფორმა განზრახავს.

მის სიტყვა-სიტყვით შეიძლება გამეორება შარშან ნოემბერში თქმულისა მაკედონიის ეხლანდელ მდგომარეობის შესახებ. ერთი გარემოებაა ახალიბალკანეთის საქმეთა მიმდინარეობაში: ავსტრია-ჰუნგრეთი და რუსეთის იმპერია შეთანხმდნენ, შეადგინეს მაკედონიის რეფორმების პროექტი და სულთანს წარუდგინეს; სულთანიც, გასაოცარის სიჩქარით და კმაყოფილებით, დასთანხმდა რეფორმების პროექტს და პირობა მისცა პროექტის შემდგენლებს, რომ დაუყოვნებლივ განახორციელებს მას. მაგრამ ავსტრია-რუსეთის ამ შეთანხმებულმა მოქმედებამ კიდევ უფრო არივ-დარია საქმე: ჯერ თავათ პროექტი რეფორმებისა იმდენად ზომიერი და შეკვეცილია, რომ თითქმის არას სცვლის მაკედონელის ეხლანდელ აუტანელ მდგომარეობაში; მეორე—ამ ზომიერ-შეკვეცილის პროექტის განხორციელება მეტად ქიანურდება—მაჰმადიან ალბანელებთან აქვს სულთანს მოლაპარაკება გამართული, მომცემთ ნებას თუ არა მაკედონიაში რეფორმები შემოვიღო და ალბანელებიც გაბედულად გაიძახიან—გავწყდებით და რეფორმას არ შემოგაღებინებთო. გამოდის, რომ ევროპის დიპლომატებს ოსმალეთის სულთანთან კი არ უნდა გაემართათ მოლაპარაკება რეფორმების შესახებ, არამედ ალბანელებთან! ევროპის სახელმწიფოების წარმომადგენელი საქებურის მოთმინებით ელიან, სანამ ოსმალეთის მთავრობა თავის ქვეშევრდომებთან მოლაპარაკების კომედიას გაათავებდეს. მაკედონიაში კი აჯანყების ცეცხლი უფრო და უფრო ძლიერდება.

იმავე ნოემბრის „მოამბეში“ ვსწერდით: „ევროპამ დიდი ხანია ყური შეაჩვია საყვედურებს და ხშირად ყურადღებასაც არ აქცევს, თუ ერთბაშად ისეთი უბედურება არ დაატყდა თავს, როგორც ამას წინად ოსმალეთ-საბერძნეთის ომი იყო. თუ აჯანყებამ გასტანა და მაკედონელებმა არ შესწყვიტეს ბრძოლა, შესაძლებელია, ევროპა იძულებული გახდეს ჩაერიოს (აქტიურად) საქმეში და ძალაუნებურად გააკეთოს ის, რაც დიდი ხანია უნდა გაეკეთებინა. საბერძნეთი დამარცხდა, მაგრამ კრეტა მაინც განთავისუფლდა ოსმალეთის ულლიდან, შეიძ-

ლება განმათავისუფლებელთა (ზოგიერთ) სურვილის წინააღმდეგაც. მაკედონელებიც დამარცხდებიან, თუნდა ბოლგარიამ აშკარად ან საიდუმლოდ დიდი დახმარება გაუწიოს; მაგრამ თუ ბრძოლამ დიდ-ხანს გასტანა, მაკედონია, იქნება, ბედს ეწიოს და კრეტასებური ავტონომია იშოვოს“.

დღესაც სხვა სათქმელი არა გვაქვს-რა მაკედონიის ეხლანდელ მდგომარეობის გამო.

„კვალი“ს რედაქციას წელს უკიდურესი „მართლ-მორწმუნეობის“ ბეჭედი ასვია; იგი სავსებით გადავიდა ერთი რუსის მწერლის ბანაკში, მასაფით ზიზლით და დაცივით ლაპარაკობს ოპორტიუნისმზე, მიწასთან ასწორებს ბერნშტაინს და მის მიმდევრებს...

წავიკითხეთ ერთ უკიდურეს „მართლმორწმუნეს“ წერილი, დიდის რიხითა და გაბედულებით დაწერილი. ბ. კელხიდელის არ იყოს, ეს მწერალიც დიდი მოტრფიალეა (შედარებისთვის ქართველი მართლმორწმუნე მადლობელი უნდა დამრჩეს) „მოქმედების ერთხელ და სამუდამოდ შემუშავებულ პროგრამისა“... რა გასაკვირველია, რომ ასეთი პოლიტიკური მოაზრე ცეცხლს ჰყრიდეს პირიდან, როცა ბერნშტაინებსა და ფოლმარებს ეხება.

ოპორტიუნისმი დაიწყო ფოლმარმა 1891 წელს, შემდეგ თან და თან გაძლიერდა და თავისი დასკვნა ბერნშტაინის კრიტიკაში იპოვაო. ოპორტიუნისმი ებრძვის გაბატონებულ დოგმატისმს, ბევრი ძირითადი პუნქტი უარყო ერთხელ მიღებულ პროგრამისა და ხსენებული ავტორი განცვიფრებულია, თუ როგორ ბედავენ ოპორტიუნისტები და თავს კიდევ პარტიის წევრებად სთვლიანო. თანახმა ვართ ავტორისა, რომ ბერნშტაინი არ ეკუთვნის დოღმატიკების გუნდს, რადგან მისთვის, ისე როგორც ფოლმარისათვის „საბოლოო მიზანი არაფერია, მოძრაობა კი ყველაფერი“. მაგრამ ერთია საკითხი — რატომ ითმენენ დოღმატიკოსები ასეთ პირფერობას? რატომ არ მოიშორებენ თავიდან ასეთ ერეტიკოსებს?

იმიტომ რომ თეორიით მართლმორწმუნენი პრაქტიკულ ცხოვრებაში ნამდვილი ოპორტიუნისტები არიან. საკვირვე-

ლია, რომ თვითონ ის ავტორი, რომელიც მეტად აღწვდნობს ბულია ოპორტიუნისტების ქცევით, იძულებულია შემდეგი აზრი გამოსთქვას: მუშების წარმომადგენლების მხრივ „სისულელე იქნებოდა სახეში არ მიეღოთ ბურჟუაზიის სხვადასხვა წრის ინტერესების უთანხმოება, მათი ბრძოლა ერთმანერთისა და რეაქციის წინააღმდეგ... სასარგებლოა, იცოდნენ ყოველ წინს ურთიერთი დამოკიდებულება საპარლამენტო პარტიებისა“... განა ეს იგივე ოპორტიუნისმი არ არის? თუ საპარლამენტო ცხოვრებაში მონაწილეობის მიღება იმ აზრით, რომ რაიმე პრაქტიკულ მიზანს მიაღწიონ, საარგებლობა ბურჟუაზიულ პარტიების ურთიერთ დამოკიდებულებით ამ მიზნის მისაღწევად ოპორტიუნისმი არ არის, ფოლმარი ოპორტიუნისტი აღარ ყოფილა, იგი მეტს არას სჩადის და რაღას ჰკიცხავენ?

ეს კიდევ ცოტაა! იგივე ავტორი ამბობს, მუშების პროფესიონალურ კავშირებისა და გერმანულ დემოკრატიის მეტოქეობის მოსასპობად, დემოკრატიის წარმომადგენლებმა მეტი ყურადღება უნდა მიაქციონ პროფესიონალურ ინტერესებს, როცა ისინი პარლამენტში მოქმედებენ, პოლიტიკოსობენ და აგიტაციის ეწევიანო. მერე რა აზრი უნდა ჰქონდეს ყველა ამას მართლმორწმუნეს თვალში? ასეთ რამეს მოთხოვნა, ხომ პრაქტიკულადაც და თეორეტიულადაც ბერნშტაინის ოპორტიუნისმია?

როგორც ვიცით, ბებელს სწამდა, რომ ახლო მომავალში მიაღწევდა დემოკრატია საბოლოო მიზანს და ეს რწმენა დამყარებულია დოკტრინის დედა-აზრზე. ფოლმარს ეთქვა ასეთ რწმენის გამო—„მეც რომ ეს მწამდეს, ვერავითარი სააგიტიაციო მოსაზრებანი ვერ დამატანდნ დაღას, რომ განმეგრძო ყოველ დღიური პოლიტიკური მუშაობა“ო. საბუთიანადაც არის ნათქვამი: ნახევრად ოპორტიუნისტობა და ნახევრად დოგმატიკოსობა ულოდიკობაა. თუ დოკტრინა უტყუარ და უცვლელ ქეშმარიტებად და სინამდვილის გამომხატველად მიგანჩია, ზურგი უნდა შეაქციო პრაქტიკულ საპარლამენტო ცხოვრებას და არავითარ პრაქტიკულ შედეგს არ უნდა გამოელოდე მისგან.

მაგრამ ასეთ გულუბრყვილო მიჩნევის და რწმენის დრო დიდი ხანია წასულია. მართალია, ფორმარულად უმრავლესობას ჯერ კიდევ არ უარუყვია „ერთხელ და სამუდამოთ შემუშავებული პროგრამა მოქმედებისა“, მაგრამ პრაქტიკულ ცხოვრებაში იგი დიდი ხანია უარყოფილია. ბერნშტაინის ნაწერები მხოლოდ გამოთქმავა უკვე მომხდარ ევოლუციისა. ბებელიც კი, რომელსაც ზემოდ მოყვანილი რწმენა ჰქონდა, ნამდვილი ოპორტიუნისტია თავის პრაქტიკულ მოქმედებაში. გავისვენოთ მისი ქცევა საბიულდჯეტო კომისიაში ამ რამდენიმე წლის წინად: იგი თანახმა გახდა სამხედრო მინისტრისა, რომ გერმანიის ჯარისათვის ახალი გაუმჯობესებული იარაღი შეეძინათ— შეუძლებელია, რომ გერმანელი ჯარის კაცი უფრო ცუდათ იყოს შეიარაღებული, ვიდრე სხვა ქვეყნის ჯარისკაცებია. რად უწოდა იმავე ბებელმა რიხტერს „მოლალატე“, როცა ეს უკანასკნელი არ გაჰყვა ოპოზიციას ობსტრუქციაში სადამოყენო ტარიფის წინააღმდეგ? განა ნამდვილი დოკტრინის მიმდევარი მოლალატეს დაუძახებს „ბურჟუას“, რომელიც, მისის შეხედულებით, იმ თავითვე ბუნებით მოლალატე უნდა იყოს დემოკრატიის საქმისა?

ბ. კოლხიდელი დოკტრინით ხელმძღვანელობს, როცა ევროპის პოლიტიკურ ცხოვრების ზოგიერთ მოვლენებს ეხება და, რასაკვირველია, რომ შეცდომა შეცდომაზე მოდის და მისი დამჯერე მკითხველი, რომელსაც არ ეხერხება თვითონ ადევნოს თვალყური ევროპის ცხოვრებას, მოტყვილებული რჩება.

სხვათა შორის ბ. კოლხიდელი ამბობს: როცა რომელიმე „ძირითადი“ კითხვა წამოყენდება გადასაწყვეტადო, პოლიტიკანობით და ფარისევლობით ხალხის მოტყუება შეუძლებელი ხდებაო— პასუხი ან „ჰო ან არა“ უნდა იქნესო; ამიტომაც სწორედ ასეთ მომენტებში ხდება ყველასათვის ცხადი, რომ ბურჟუაზიული პარტიები ყველა ერთ ნიჟარადად არიან აღმოცენებული და ამიტომ არ შეუძლიათ არ უმტრონ მშრომელ ხალხის ინტერესებსო; წინააღმდეგ შემ-

თხვევაში ისინი თავის თავის უარყოფელი იქნებოდნენ, რაც შეუძლებელი არისო. საუკეთესო ნიმუშად იმისა, რომ მოყვანილი აზრი მართალია, ბ. კოლხიდეღს მოჰყავს გერმანიის რეისტაგში მიღებული სადამოყენო ტარიფი, რომელსაც სამართლიანად მოვასშეთა ტარიფს ეძახიან. ეს პროექტი ერთ ხმადა მიაღეს ყველა ბურჟუაზიულ პარტიებმაო, ამბობს ავტორი. ვინც პრიზმის საშუალებით უცქერის ქვეყანას, არ უნდა გაუკვირდეს, თუ ყველაფერი აფერადებული ეჩვენება“ო, ამბობს ზევით ნახსენები ავტორი. დოღმატიკოსებისა და დოკტრინიორებისათვის პრიზმა „ერთხელ და სამუდამოთ შემუშავებული“ დოკტრინაა. რომ პრიზმა არა, ბ. კოლხიდეღი როგორ ვერ დაინახავდა, რომ ბებელი, ბარტი, მილიტარისტი და იმპერიალისტი მომზენი, ფონ ლისტი და სხვ. ერთად თავგამოდებული ებრძოდნენ მთავრობასა და რეაქციას?

ვერც პრიზმა და ვერც „ერთხელ და სამუდამოდ“ შემუშავებული პროგრამა ვერ შესცვლის სინამდვილეს. ამ მარტივ ქეშმარიტების შეგნება დიდ სარგებლობას მოუტანდა წმინდა წყლის დოკტრინიორებს, და რაც აღრე მოხდება თვალების ეს ახელა, მით უკეთესი იქნება.

რედაქტორი
 ალ. ჭყონაძე

გამომცემელი
 ალ. ჯაბაძე

რებინა⁴. ტარენტმა (სამხრეთ იტალიაში) სთხოვა დახმარება რომის წინააღმდეგ და იქ წავიდა. ორჯელ დაამარცხა რომელები, შემდეგ სიცილიაში გადავიდა, იქიდან ისევ იტალიაში დაბრუნდა, რომაელებმა დაამარცხეს და საბერძნეთში წამოვიდა. აქ იგი კრამიტით მოჰკლა (272) ერთმა ქალმა, როცა ძალათ არგოსში შევიდა. ასე გათავდა ბრწყინვალე, მაგრამ უსარგებლო კარიერა ეპირის მეფისა. კიდევ რომ ეცოცხლა, იგივე მოუვიდოდა, რაც მის მტერ-მოყვარე პოლიორკეტეს. პიროსის შემდეგ ეპირი ისევ დაუბრუნდა თავის უმნიშვნელო არსებობას.

4. თესაღაა და ბეოტია. თესალია მაკედონიას ეკუთვნოდა და ეს გარემოება, როგორც არ იყო მაკედონიის მთავრობა, დიდი სიკეთე იყო ამ ქვეყნისათვის, სადაც მცხოვრებლების მოუსვენარობის გამო შეუძლებელი იყო ყოველი თავისუფალი ცხოვრება.

ბეოტია თითქმის თავისუფალი იყო; თება ისევ აღადგინა კასანდრმა; მაგრამ გარყვნილება, ლოთობა და სიზარმაცე არსად ისე არ ყოფილა განვითარებული, როგორც ამ ქვეყანაში. პოლიტიკას სრულებით დანებეს თავი ბეოტიელებმა და სულითა და ხორციით ლოთობაში და გარყვნილებაში ჩაეფლენ.

5. ათინა. ათინა ისევ იყო გონებისა და ხელოვნების სატახტო ქალაქი, მაგრამ მისი პოლიტიკური მნიშვნელობა დიდი არ ყოფილა. სალამინი, პირეოსი, მუნიხია მაკედონელების ხელში იყო. ფუფუნება და განცხრობა, უთუოდ აღმოსავლეთის ზედგავლენით, მეტად განვითარებული იყო.

6. ეტოლიელების ღიაგა. შუა საბერძნეთში ამ დროს მარტო ეტოლიელებს ჰქონდათ ცოტაოდენი მნიშვნელობა. საკვირველია, რომ ხალხი, რომელზედაც აქამდე არც კი ულაპარაკნიათ, ეხლა ასე წამოიწია წინ. რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ეტოლიელები მოშორებული იყვნენ დანარჩენ ბერძნებს და მათ ცივილიზაციას; ისინი სცხოვრობდნენ თავიანთ მთებში და მწყემსობდნენ ან ყაჩაღობდნენ. ეტოლიელები და-

ყოფილი იყვნენ რამდენიმე ნაწილად, რომელთა შორის თითქმის არავითარი კავშირი არ ყოფილა. როცა ეს გაბნეული ნაწილები მჭიდროდ შეკავშირდნენ, ეტოლია შეიქნა ძალა. პირველად ეტოლიელების ლიგა გამოჩნდა დიმიტრის შვილის ანტიგონ გონატას დროს. ლიგის ცენტრო იყო თერმოსი, სადაც შენახული ჰქონდათ იარაღი, ფული, ფიალები და ძვირფასი ტანისამოსები. აქ შეკრებილი ეტოლიელები სვამდნენ, თვებოდნენ; აქვე ჰქონდათ თათბირი, თუ სად ან ვის დასახმოდნენ თავზე. ეს იყო ლიგა საბერძნეთის იარაღით ექსპლოატაციისა. არავითარი პოლიტიკური აზრი ამ ლიგას არ ჰქონია. იგი უფრო ავაზაკების ბრბო იყო, ვიდრე პოლიტიკური კავშირი.

7. აქეელებას ღიაგა. პელოპონეზშიაც იყო ერთი ლიგა, მაგრამ იგი უფრო მნიშვნელოვანი და, რასაკვირველია, უფრო პატიოსანიც იყო. აქაიის ოთხმა ქალაქმა განდევნეს თავიანთი ტირანები და მათი გარნიზონები; რამდენიმე სხვა ქალაქიც შეუერთდა მათ და განაახლეს გარეშე მტრისაგან თავის დასაცველად აქეელების ძველი კონფედერაცია. შეერთებული თემები წარმოადგენდა ფედერაციულ სახელმწიფოს, როგორც ეხლანდელი შვეიცარიაა. ჰქონდათ ერთი ფული, ერთი საზომი და საწყაო, მაგრამ თავ-თავიანთი განსხვავებული ზნეჩვეულებაც. ლიგის ჯარების უფროსად ირჩევდნენ ყოველ წელს ორ სტრატევს; აღმასრულებელი უფლება ჰქონდა გრამატევს, რომელიც ეხლანდელ ფედერატიულ რჩევის თავმჯდომარეს ჰგავს. გრამატევს რიგ-რიგად ირჩევდნენ ყოველ თემში და წელიწადს მისი სახელი ერქვა. წელიწადში ორჯელ სამის დღის განმავლობაში ლიგის საზოგადო კრება იყო ხოლომე ეგიონში.

8. აქეელებას ღიაგა და სპარტა. ლიგა მარტო თავის ძალ-ღონით ბევრს ვერას გააწყობდა, მით უმეტეს, რომ მუდმივი მტრობა ჰქონდა მაკედონიასთან, რომელიც თავისთვის ოცნებობდა ლიგის დაარსებას. ამიტომ აქეელებისათვის საჭირო იყო დანარჩენ პელოპონეზის შემოერთება. მაგრამ უმთავრესი

თემი სპარტა უძლევდნენ წინააღმდეგობას უწევდა ლიგას. სპარტაში ჯერ კიდევ მოქმედებდა ლიკურგოსის კონსტიტუცია, რომელიც დიდი ხანია ხალხის მოტყევილება იყო და მეტი არაფერი. სულ დიდი ასი ოჯახის ოლიგრხია მართავდა სპარტას და მის ხელში იყო მთელი საკუთრება.

სპარტას წინააღმდეგობის გამო აქეელების ლიგას გავლენა არ ჰქონია; ასეთ მდგომარეობიდან ლიგა არატოსმა გამოიყვანა. ამ დროს ჯარის ხელ-მძღვანელობის ერთიანობისათვის ლიგამ გადასწვვიტა ორის მაგიერ მხოლოდ ერთის სტრატეგის არჩევა.

მ. ანატოლსია. კლინიას შვილი არატოსი სიკიონელი იყო; სიკიონი ამ დროს პელოპონეზში ყველაზე ბრწყინვალე და ცოცხალი ქალაქი იყო. არატოსის მამა მოჰკლა 264-ში აბანტიდასმა, რომელიც სიკიონის ტირანად ვახდა. არატოსი ამ დროს შვიდი წლისა იყო; იგი შეიბრაღა ერთმა ნათესავმა ქალმა და დამალა, რადგან ბავშვების დანდობაც არ იცოდნენ ამ საშინელ შინაურ ომიანობის დროს. პატარა ობოლი არგოსში წაიყვანეს და იქ გაიზარდა. სიკიონის ტირანებს არ დავიწყებიათ იგი და შორიდან თვალყურს ადევნებდნენ მის ყოფა-ქცევას. როცა არატოსი დავაჟკაცდა, მიჰმართა მკედონიასა და ეგვიპტეს, მაგრამ არა გამოუვიდა-რა. მაშინ გადაწყვიტა თვითვე ემოქმედნა; იგი შეუერთდა სხვა დევნილებს და შეთქმულება მოახდინა. მიზანს სისხლის დაუღვრელად მიაღწიეს: ტირანი განდევნეს და განდევნილები, რიცხვით ექვსასამდე, დააბრუნეს. არატოსის მეცადინეობით სიკიონი აქეელების ლიგაში შევიდა. ძველი დორიული ქალაქი აქეელების მხარეზე გადავიდა და შესძინა ლიგას დიდი მატერიალური დახმარება და თავისი ხერხიანი გეოგრაფიული მდებარეობა. მაგრამ ამასთან ლიგამ უფრო მეომარი ხასიათი მიიღო და მკედონიის მტერი შეიქნა; სამაგიეროდ იგი ვახდა მეგობარი ეგვიპტესი და პტოლომესა, რომელმაც 150 ტალანტი გამოგზავნა დაბრუნებულ გადახვეწილების სასარგებლოდ. არატოსი თვითონ იყო ეგვიპტეში კავშირზე მოსალაპარაკებლად.

10. აქეელების ღიგის მნიშვნელობის წრდა. არატოსმა
 სხვა უფრო დიდი სამსახური გაუწია ღიგას. როცა ღიგამ პირველად ამოიჩინა იგი სტრატეგად, კავშირით შეეკრა ბეოტიელებს ეტოლიელების ღიგის წინააღმდეგ და ბრძოლა შუა საბერძნეთში გადაიტანა. არატოსს ვაჟკაცობას უწუნებდნენ— პირდაპირ მტერს ვერ შეებმისო, მისი საქმე ქურდული სათარეშო ომი არისო, მაგრამ მალე წინააღმდეგი დაამტკიცა: როცა მეორედ აიჩიეს სტრატეგად, ერთის იერიშით აიღო აკროკორინთი, სადაც ანტიგონ გონატა იყო გამაგრებული. კორინთი, რომელიც მთელ საუკუნის განმავლობაში თავისუფლებას იყო მოკლებული, აქეელების ღიგაში შევიდა. ამითი ღიგა მეტად დიდმნიშვნელოვანი ხდებოდა— პელოპონეზის გასაღები მის ხელთ იყო; ღიგას შეუერთდნენ აგრეთვე მეგარა, ტრეძენა და ეპიდავრი. ეხლა აქეელების კონფედერაციამ ათინისაკენ და არგოსისაკენ დაიწყო ყურება.

მაგრამ არატოსი ახალ სკოლის პოლიტიკოსი იყო; იგი უნდო თვალთ უყურებდა აქაიის გატაცებას თავისუფლების სურვილით, რადგან კარგად ხედავდა, რომ ღიგა ვერ გაუმკლავდებოდა მარტო მაკედონიას; ამიტომაც მან შემოიყვინა ღიგაში პტოლომე ეგერგეტი და ამოაჩივინა იგი ჯარისა და ფლოტის უფროსად. ეს გარემოება ხსნის აგრეთვე არატოსის ქცევას სპარტას მეფე აგისისადმი.

11 სპარტას მეფე აგისი. რეფორმის ცდა და აგისის საგუდალა. ლაკონელების თემი ძალიან გამოცვლილი იყო: სახელით კიდევ არსებობდა ლიკურგოსის კონსტიტუცია, მაგრამ ეს მხოლოდ გარეგნობა იყო, რომელიც ჰფარავდა რიცხვით მცირე არისტოკრატიის ტირანიას. სპარტიატების რიცხვი სულ შეიდასი იყო; მთელი ადგილ-მამული ასი ოჯახის ხელში იყო. დანარჩენი გაღარიბებული სპარტიატები ვერ იღებდნენ მონაწილეობას სისიტიაში (საერთო ნადიმი) და, მაშასადამე, ვერ სარგებლობდნენ სპარტიატის უფლებებით. მრეწველობა და ვაჭრობა პერიეკების ხელში იყო, მაგრამ ამათ არავითარი პოლიტიკური უფლება არ ჰქონდათ; ჰილოტები, როგორც წინეთ,

ეხლაც ყმები იყვნენ. გასაკვირველი არ უნდა იყოს, რომ ასეთმა მდგომარეობამ რევოლიუცია გამოიწვიოს. როგორც სხვაგანაც მომხდარა, საქმე აქაც უპირატესობიან წრიდან დაიწყო. მეფე აგის IV ოცნებობდა სპარტატების ძველ კანონებისა და დისციპლინის დაბრუნებაზე. ხალხი, რომელსაც სახელოვანი წარსული აქვს, ხშირად უკან იხედება და სცილილობს წარსულის განახლებას, რაც ცხოვრების ახალ პირობების გამო შეუძლებელი ხდება. აგისი გატაცებული თაყვანის მცემელი იყო სპარტას წარსულისა. პირველად მან სცადა სპარტას სამხედრო მდგომარეობის აღდგენა პელოპონეზში; არატოსმა და აქეელებმა გააჩერეს იგი. მეფეს რამდენიმე მასავით გატაცებული ახალგაზდა ეხმარებოდა, მაგრამ მისი წინააღმდეგი იყვნენ—მეორე მეფე, მთელი ოლიგარხია და განსაკუთრებით ქალები, რომელნიც გამდიდრებულიყვნენ და, რასაკვირველია, არ სურდათ ძველ სასტიკ წესებს დამორჩილებოდნენ. აგისმა გადააყენა მეორე მეფე, გამოსცვალა ეფორები და საპატიმროდან გამოუშვა, ვინც ვალში იყო დატუსაღებული; მისი განზრახვა იყო ვალების მოსპობა და მამულების ახალი განაწილება. მაგრამ აქ ბიძამ აგეზილაოსმა მოატყუილა: აგეზილაოსი ძალიან დავალიანებული იყო და მისი ინტერესი მოითხოვდა, რომ აგისის რეფორმის პირველი ნახევარი განხორციელებულიყო უმეორათ. ამავე აგეზილაოსმა, აგისის სპარტაში არ ყოფნის დროს, ნამდვილ მტარვალურად მართა სახელმწიფო და როცა აგისი დაბრუნდა, ყველაფერი დაღუპული იყო. იგი გამოიტყუილეს ათინის ტაძრიდან, სადაც შეფარებული იყო და თავის დედასთან ერთად მოჰკლეს (241). აგისი სულ ოცდა სამის წლისა იყო.

12. კლეომახე: ზოლიტიკური და სოციალური რევოლუცია სპარტაში. აგისი სავსებით არ მომკვდარა. აღმოჩნდა მისი შურის მძიებელი; ეს იყო კლეომენე, რომლისთანა საინტერესო და სიმპატიური პირი სპარტას არ ჰყოლია. კლეომენე გაიზარდა იმ დროს, როცა ახალგაზდობა გატაცებული იყო აგისის სახელით; თვითონ კლეომენეს მამა ლეონიდასი

იყო გმირის მკვლელი და მისი ქვრივის ცოლად შემრთველი. ავისის ქვრივს დიდი და კეთილი გავლენა ჰქონდა კლეომენეზე. გარდა ამისა მისი მასწავლებელი იყო სტოიკ ზენონის ერთი მოწაფე, რომელმაც ასწავლა ახალგაზრდა სპარტიატს თავის ფიცხელ ტემპერამენტის მორევნა. ავისისავით კლეომენესაც სურდა სპარტას განახლება და საბერძნეთის სათავეში დაყენება; მაგრამ ავისისავე მაგალითმა უჩვენა მას, რომ მიზნის მიღწევა მხოლოდ ძალით შეიძლებოდა. ერთ ხანს კლეომენე მალაედა თავის განზრახვებს. მხოლოდ მეგალოპოლისის ბრძოლის შემდეგ, რომელიც მან აქელებებს მოუგო, გადასწყვიტა თავის განზრახვის განხორციელება. უმთავრესი მუხლები კლეომენეს პროგრამისა იყო—ფეორატის მოსპობა და ადგილ-მამულის ახალი განაწილება. ფეორები შეკრებილი იყვნენ სისიტონში; კლეომენე რამდენიმე მეგობრით თავს დაესხა მათ და ყველა დახოცა ერთის გარდა, რომელმაც ტაძარს შეაფარა თავი; მეორე დღეს ოლიგარხიის 80 წევრი გააძევა და სახალხო ყრილობა მოახდინა თავის გასამართლებლად, ფეორების უსამართლო ქცევის დასამტკიცებლად და იმის გამოსაცხადებლად, რომ ვალები მოსპობილი იქმნება და ადგილ-მამულის ახალი განაწილება მოხდება.

მართლაც, ვალები მოისპო (რა სახით, არ იციან), ადგილ-მამული ხელ-ახლად გაანაწილეს; სპარტიატების ჯარი შეაიარაღეს მაკედონურ წესზე; ბავშვების ძველებური აღზრდა შემოიღეს; ვარჯიშობა და საერთო პურის ქამა ისევ დააწესეს. კლეომენემ დაიწყო მეფობა ძველ სპარტანულ წესზე; მაგრამ ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ იგი მკაცრი და მოუხეშავი იყო; პირი იქით, როგორც ამბობენ, კლეომენე მეტად მოსიყვარულე და მიმზიდველი იყო თურმე.

13. ანატოლის დიდი დაღატი; კლეომენეს დამარცხება (222). მაგრამ კლეომენეს მტრება ჰყავდა და პირველი მათ შორის არატოსი იყო. არატოსს ეწინოდა ლივისათვის, რომელსაც კლეომენემ უკვე წაართვა მანტინეა; მას ეწინოდა უფრო თავის თავისათვის და მოამზადა თავისი დიდი დაღატი. რომ პელოპონეზი კლეომენეს არ რგებოდა, მან არჩია მისი

გადაცემა მაკედონიის მეფისათვის, რომელმაც გირაოდ აკრო-კორინთის დაბრუნება მოითხოვა. არატოსი ჯერ დიდ რყევებში იყო. ამ დროს კლეომენე სიკიონს მიაღდა. არატოსმა ქალაქს თავი დაანება და მივიდა ეგიონში, სადაც ლიგას მაკედონიის მეფის მოწვევა გადააწყვეტინა. მაკედონელი ჯარი მაშინვე დაიძრა პელოპონეზისაკენ, გადაიარა კორინთის ყელი და დაიკავა აკრო-კორინთი; კლეომენე იძულებული შეიქნა გაბრუნებულიყო თავის ჯარით. მაკედონიის მეფე ანტიგონი ისევ იქცეოდა აქაიაში, როგორც მეფე; არატოსი კი იყო მისი მორჩილი მსახური; ლიგას უნდა ერჩინა 'თელი ზამთარი მაკედონელების ჯარი. 222 გაზაფხულზე მაკედონელი ჯარი ისევ შეუდგა მოქმედებას, ძირიანად დაანგრია მანტინეა და ბოლოს კლეომენეც დაამარცხა სედაზისთან (221). უბედური მეფე ძლივს გადარჩა სიკვდილს და სპარტაში მოვიდა. იგი დაქანცული და სასოწარკვეთილი იყო. ცოტა ფიქრის შემდეგ კლეომენე ისევ შეჯდა ცხენზე და გითიონში წავიდა; აქედან ეგვიპტეში გადავიდა, სადაც ორი წლის შემდეგ დაიღუპა, ანტიგონი მივიდა სპარტაში და ისევ ოლიგარქიული წესი აღადგინა.

14. გაღების (ჰელტების) შემოსევა სპარტაში. საბერძნეთისამდენ შინაურ უბედურებას ზედ დაერთო გალების შემოსევა (280). ეს ხალხი, რომელთანაც ალექსანდრე მაკედონელს მეფობის დაწყებისათანავე ჰქონდა საქმე, მოდებოდა მდ. დუნაის ქალებს. ერთი ნაწილი პირდაპირ მაკედონიაში ჩამოვიდა; აქ მათ მოჰკლეს მეფე პტოლომე და გაიარეს. ბერძნები თერმოპილთან უცდიდნენ ბარბაროსებს; მაგრამ, როგორც სპარსელების დროს, მტერმა შემოაუარა თერმოპილის კარს და პირდაპირ დელფისაკენ გასწია, სადაც დიდძალი სიმდიდრე ეგულებოდა. გალები მივიდნენ დელფთან, იერიშით აიღეს იგი და შეუდგნენ კიდევ ტაძრის გაძარცვას, რომ ამ დროს საშინელი ქარიშხალი ამოვარდა. თითონ ღმერთი კისრულობდა თავის ტაძრის დაცვას. ქექა-ქუხილი საშინელის ხმაურობით ისმოდა ღრმა ხეობაში და შიშს გვრიდა ცრუმორ-

წმუნე ბარბაროსებს; პარნასის მწვერვალი, რომელიც დაფარული იყო ბნელის ღრუბლებით, განათდებოდა ხოლმე ერთ-ბაშად ელვის გამო და ბარბაროსებს კი ღმერთის საშინელ ძალიად ეჩვენებოდათ. ვალეები შიშმა აიტანა, მიატოვეს თავიანთი ნადავლი და უგზო-უკლოდ გაიქცნენ; უკან ბერძნები მისდევდნენ და ხოცდნენ. 30 ათასი ვალი დაიღუპა; ცოცხალი სულ ცოტალა გადარჩა.

თავი XXX

თავისუფალ საბერძნეთის უკანასკნელი დღეები. (რომაელები საბერძნეთში*)

სარჩევი. 1. საბერძნეთის ვითომდა დაცემა; რომაელების გამარჯვების მიზეზი.—2. მაკედონია-საბერძნეთის კონფედერაციის ცდა ანტიგონ დოზონის მხრივ.—3. ფილიპეს უმოქმედობა, რომაელებს თვითონ ბერძნები იწვევენ.—4. ფილოპოშენი.—5. რომაელების ჩარევა მაკედონიის საქმეებში.—6. ფლამინიუსი.—7. თესალიაში გალაშქრება; კინოკეფლას ბრძოლა.—8. ბერძნების განთავისუფლება.—9. რომაელების ზომები; ბერძნების უკმაყოფილება.—10. რომაელების დაბრუნება საბერძნეთში; ეტოლიელები. სირიის მეფე ანტიოხოს.—11. ბრძოლა საბერძნეთსა და მცირე აზიაში.—12. აქეელების ლიგა და რომაელები. ფილოპოშენის სიკვდილი.—13. მაკედონია და რომაელები. პერსეოსი.—14. რომაელების ბრძოლა პერსეოსთან. პავლე ემილიუსი. პერსეოსის დატყვევება.—15. აქეელების ლიგის უკანასკნელი დღეები. კორინთის აღება და დაქვევა.

1. საბერძნეთის ვითომდა დაცემა; რომაელების გამარჯვებას მიზეზი. ორი შემოსევა იყო საშიში საბერძნეთის დამოუკიდებლობისათვის; ერთი სპარსელების შემოსევა იყო აღ-

*) ბიბლიოგრაფია: ძველი ავტორები—1) პლუტარხოსი—ფილოპოშენის, პავლე ემილიუსის და ფლამინიუსის ცხოვრებანი; 2) პოლიბიოსი—წ. IV, V, VI, XVI, XVII, XVIII, XX, XXI.

ეხლანდელი ავტორები: 1) დროიზენი 2) პერცებურგი (საბერძნეთი რომაელების მფლობელობის ქვეშ), 3) კულანჯი—პოლიბიოსი და საბერძნეთის დაპყრობა რომაელების მიერ 4) მომზენი—რომის ისტორია ტ. III, წ. III, თ. VIII, ტ. IV, წ. III, თ. X.

მოსავლეთიდან, მეორე — რომაელების დასავლეთიდან. ბერძნებმა უკუაქციეს სპარსელები სპარტასა და ათინას ერთობის, მხურვალე მამულის შვილობისა და, განსაკუთრებით, მტრის უვარგის ორგანიზაციის მიზეზით. რომაელებმა კი გაიმარჯვეს, რადგან უკეთესი მეთოდები იყვნენ და სამხედრო ხელოვნებით იმდენად მაღლა იდგნენ ბერძნებზე, რამდენად სხვა მხრივ ჩამორჩენილები იყვნენ. როცა რომაელები მოვიდნენ საბერძნეთში, არც მატერიალური და არც გონებრივი ძალა არ აკლდა ბერძნეთს. საბერძნეთი იყო და დარჩა ბოლომდე ცივილიზაციის სული და გული: მისი ენა, ხელოვნება და ვაგლენა გაბატონებული იყო იტალიიდან დაწყებული, საიდანაც რომაელები მოვიდნენ, ინდუსამდე, რომელიც ალექსანდრემ გადაიარა. საბერძნეთი იმიტომ კი არ დაეცა, რომ საზოგადოთ დაცემული იყო; არა, აქ იგი დაემორჩილა „უფრო ძლიერის“ კანონს, და თუ მართალია, რომ ხან-და-ხან სკოლის მასწავლებელი იგებს ბრძოლას, საბერძნეთში ეს არ გამართლდა. რომაელმა ლეგიონერმა გაიმარჯვა და სკოლის მასწავლებელმა ბერძენმა შემდეგ გადაუხადა სამაგიერო: მიაღებინა რომაელებს თავისი ცივილიზაცია, რომელიც რომაელმა ცენტურიონმა (ასისტავი) დაიმონავა.

2. მაკედონია-საბერძნეთის კონფედერაციას ცდა ანტიგონ დოზონის მხრივ. საბერძნეთს ემუქრებოდა პირველ ხარისხოვანი სამხედრო სახელმწიფო და მისი ხსნა შეუძლებელი იყო, თუ რომელიმე მეორე ძლიერი სახელმწიფო არ დაესმარებოდა. ბალკანეთზე მართო მაკედონიის შექმნა წინააღმდეგობა გაეწია რომისათვის. მართო საკუთარის ძალ-ღონით იგი ვერაფერს გააწყობდა, მაგრამ თუ ბერძნების კოალიციის მოთავე გახდებოდა, ბრძოლა შესაძლებელი იყო. ანტიგონ დოზონი ამას მიმხვდარი იყო. კლეომენეს დამარცხების შემდეგ მან სცადა სიმახის ან მაკედონია-საბერძნეთის კონფედერაციის შექმნა; კონფედერაციის წევრები უნდა ყოფილიყვნენ — მაკედონია, თესალია, ბეოტია, ფოკიდა, ეპირის თემები, აკარნანია, აქეელების ლიგა და ლაკონია. მაგრამ ანტიგონი მალე

მოკვდა; მის შემკვიდრე ფილიპე V-ს კი კიდევ რომ შესძლებოდა ანტიგონის განზრახვების გაგება, ვერ შეასრულებდა, რადგან მოკლებული იყო ენერგიასა და სიმტკიცეს.

კარგი მრჩეველები არ აკლდა ფილიპეს. მისმა მეგობარმა დიმიტრი ფაროსელმა მიუთითა მას იტალიაზე, სადაც ამ დროს დიდი ღუელი იყო რომსა და ჰანიბალ შორის. 217-ში ნავპაქტის საერთო კრებაზე აგელაოს ეტოლიელმა ცხადათ უწინასწარმეტყველა ბერძნებს, თუ რა იყო მოსალოდნელი: „მე ვხედავ დასავლეთით შავ ღრუბელს, რომელიც სულ იზრდება; მოვსპოთ ჩვენი ბავშვური კინკლაობა, სანამ იგი თავზე არ დაგვცემია.“

3. ფილიპეს უმოქმედობა. რაჰაელებს თვითონ ბერძნები აწვევდნენ. დიდი განსაცდელი უახლოვდებოდა საბერძნეთს. ბოლოს ფილიპესაც აეხილა თვალი და ჰანიბალს საიერიშო და საგერო ტრაკტატით შეეკრა. ამ ხელშეკრულების პირობები მართლა რომ შეესრულებინათ, რომის საქმე კარგად ვერ იყო. მაგრამ ფილიპე ეტოლიაში იბრძოდა და დრო გაუშვა; რომაელები მტკიცედ და ფრთხილად იყვნენ, ჰანიბალის ვარსკვლავი ჩაჰქრა და როცა მაკედონელებმა მოისურვეს სცენაზე გამოსვლა, გვიანდა იყო. ბერძნებმა დაივიწყეს ნავპაქტში დადებული ფიცი და აღარ მოინდომეს მაკედონიის მეფესთან ერთად მოქმედება. არატოსი, რომელმაც სრულებით დაჰკარგა ფილიპეს იმედი, მოკვდა ან, შეიძლება, თვითონ ფილიპემ მოაწამვლინა. ღარიბი და ნაკლებად პატიოსანი ეტოლიელები, რომელნიც უკვე იცნობდნენ რომის ოქროს, პირობით შეეკრნენ რომაელებს. ამ პირობის ძალით, რამდენ მიწასაც არ დაიპყრობდნენ კორცირამდე, ეტოლიელების იყო, მოძრავი ქონება და მცხოვრებლები კი რომაელების. სპარტა და ატალ I პერგამელიც შეუერთდნენ ამ ხელ-შეკრულებას. თვითონ ბერძნებს შემოჰყავდათ მტერი თავიანთ ტერიტორიაზე. ბოლოს აქეელებიც ჩამოშორდნენ ფილიპეს და ფილოპომენთან ერთად სკდილობდნენ პელოპონეზე გაბატონებას.

4. ფელაზომენა. ფილოპომენი პირველად ყოვლისა ჯარის კაცი იყო. ჩვეულებრივ ისე ყავთ იგი წარმოდგენილი, თითქოს თავის დროისათვის განსხვავებულ რასმე წარმოდგენდეს. ნამდვილად კი ფილოპომენი ღვიძლი შვილია ამ დროის საბერძნეთისა, სადაც სამხედრო წიქი არა თუ არ შესუსტებულა, პირიქით კიდევ უფრო ბრწყინავდა. არასოდეს საბერძნეთს ამდენი არ უომნია და თუ სამხედრო მამაცობის გაჭქრობაა ხალხის დაცემის წიშანი, ამ დროის ბერძენს ეს თვისება არ ჰკლებია.

ფილოპომენი (მეგალოპოლისიდან იყო) ცხოვრებდა მხოლოდ ბრძოლისათვის; გატაცებული ემზადებოდა იგი ბავშვობიდან ამ ხელობისათვის; რადგან მეგალოპოლისის განუწყვეტელი ბრძოლა ჰქონდა ლაკონელებთან, ფილოპომენს გასაწვრთნელი სამხედრო სკოლა არ აკლდა. იმ თავითვე შეაჩვი მან თავისი სხეული ყოველგვარ გაჭირვებას და ტაროსს: ნადირობდა, მიწას ამუშავებდა და იქვე მიწაზე იძინებდა მუშებთან ერთად. ყველა ამის მიშანი ერთი იყო—სხეულის გამაგრება. ფილოპომენს გატაცებით უყვარდა თავისი ხელობა—ჯარის კაცობა და ომი; მეტი ლაბარაკის საგანი მას არ ჰქონია; ზიზღით უყურებდა ყველას, ვინც ჯარის კაცი არ იყო, და უსარგებლო ხალხად სთვლიდა. მართალია, ფილოპომენი პატრიოტი იყო და ემსახურებოდა თავის სამშობლოს, მაგრამ ისიც კი ყოფილა, რომ მხოლოდ ბრძოლისათვის უბრძოლნია; მაგალითად იგი კრეტაში იყო როგორც დაქირავებული ჯარის კაცი. ყველა ამასთან არ შეიძლება არ ითქვას, რომ ფილოპომენს უბრალო ცხოვრება უყვარდა და გონებაც უჭირდა; მას კარგად ესმოდა საბერძნეთის იმ დროინდელი მდგომარეობა. კრეტიდან დაბრუნების შემდეგ ფილოპომენი აირჩიეს ცენოსან ჯარის უფროსად. ჩაბარებულ საქმეს მშვენიერად გაუძღვა ახალი სარდალი; ჯარი მშვენიერად დააყენა; კიდევ მეტიცა ჰქნა—მან შეაყვარა აქეელებს სამხედრო საქმე; მის დროს ახალგაზდობა სიამოვნებით შედიოდა ჯარში და იწვრთნებოდა. ასეთ მოღვაწეობას შედეგიც მალე მოჰყვა: ლიგამ დაამარცხა ლაკედემონის ტირანი მახანიდასი, რომელიც თვითონ ფილოპომენ-

ნმა მოჰკლა. ბრძოლიდან დაბრუნებული სარდალი თავის ჯარით ნემვის დღესასწაულს დაესწრო. სადღესასწაულო კრება თეატრში იყო გამართული, სადაც დამკვრელები ჯილდოს ეჯიბრებოდნენ ერთმანერთს. როცა ფილოპომენი შევიდა თეატრში ბრწყინვალე სამხედრო ამალის თან - ხლებით, ასტყდა საერთო ტაშის ცემა, რომელიც კიდევ უფრო გაძლიერდა, როცა მომღერალმა პილადემ წარმოსთქვა სიტყვები „მან შეგვიძინა სახელი თავისუფლებასთან ერთად“ო. მთელ თეატრში სიხარულის ყიჟინა გაისმა და ყველამ ფილოპომენისაკენ მიიხედა.

საუბედუროთ ამ გამარჯვებას საბუთიანი არა მოყოლია რა. მახანიდასის მაგიერ კიდევ უარესი ტირანი დაჯდა სპარტაში: ნაბისის დროს სრულებით დაინგრა სპარტას ძველი კონსტიტუცია; აიღეს ჰილოტების სისხლი, რომელთაც ასე საშინელად აწვალდებდნენ სპარტიატები რამდენიმე საუკუნე; წარჩინებული სპარტიატები ან დახოცეს ან განაძევეს; შექმნეს ახალი ოლიგარხია, რომელიც სულ დაბალ პირებისაგან შესდგებოდა. ძველი სპარტა აღარ არსებობდა.

5. ზომავლების ჩაბრუნება მაკედონიის საქმეებში. რომაელებთან მოსალოდნელ ბრძოლის დროს ფილიპეს მარტო თავისი იმედი უნდა ჰქონებოდა. აქეელებს აღარ სურდათ მას გაჰყოლოდნენ; ეტოლიელები, როდოსელები და ათინელები რომის სენატში უჩიოდნენ მაკედონიას. 200 წელს, ზაფხულზე, ფილიპემ აღიყა შემოარტყა აბიდოსს; ამ დროს მოვიდა რომის დესპანი ემილიუს ლეპიდუსი, წარუდგა ფილიპეს და გამოუცხადა სენატის ბრძანება, რომ ხელი არ ეხლო საბერძნეთის არც ერთ ქალაქისათვის. ფილიპემ დაცინვით უპასუხა დესპანს, რომ უპატივბია ასეთი თავხედობა მის ახალ გაზდობისა, სილამაზისა და რომაელობისათვის. ომი თითქმის მაშინვე დაიწყო.

6. ფლამინიუსა. 199 და 198 წლებში რომაელმა ჯარმა მიზანს ვერ მიაღწია. ამიტომ რომი მეტის ენერგიით შეუდგა საქმეს. კონსულად ამოირჩიეს ახალგაზრდა ტიტუს ფლამინინუსი და ეს არჩევანი მეტად გონიერი იყო: ძველი ტიპის რო-

მაელი, სასტიკი და მოუხეშავი ვერას გააწყობდა გონება-მხვილ, ფაქიზ და ბავშვისებურ ხასიათის პატრონ ბერძნის ხალხთან. ეშმაკი, გაქნილი და განათლებული რომაელი ფლამინინუსი, რომელმაც კარგად იცოდა ბერძნული ენა და ბერძნის ხასიათი, ზედ გამოჰქრილი იყო საბერძნეთში მოქმედებისათვის. ახალმა სარდალმა ბრძოლის ველი თესალიაში გადაიტანა და ზამთარი ანტიკირაში დარჩა. ფლამინინუსი ძალიან მოეწონათ ბერძნებს; სიამოვნებით ისმენდნენ რომაელ სარდლის ლამაზ ბერძნულს და დიდათ კმაყოფილი იყვნენ მის ზრდილობიან, ტკბილ ქცევით, რომლის ქვეშ გულწრფელი ზიზღი იფარებოდა ენაქარტალა ბერძნისადმი. მშვენიერი იყო ფლამინინუსის ხერხი, რომელიც მან თებაში შესასვლელად იხმარა; მსხვერპლებიც კი ალტაცებაში იყვნენ ამ ხერხით: რომაელმა სარდალმა ქილაქის წინ გაიარა; მას შეხვდნენ მაგისტრატები; მიესალმნენ ერთმანერთს და მასლაათი დაიწყეს; სარდალი ჩაერია მათ, ჰკითხა რამეები, თვითონაც მოჰყვა ამბებს; თებელები ალტაცებაში იყვნენ რომაელის ზრდილობიან და საინტერესო საუბრით. ამასობაში ქალაქის კარებსაც მიუახლოვდნენ; სარდალი ვითომდა ლაპარაკით გართული და გატაცებული შეჰყვა თებელებს ქალაქში, ისე რომ არავის ყურადღება არ მიუქცევია; სარდალს აფიცრები მიჰყვნენ; აფიცრებს ჯარის კაცები და ქალაქიც რომაელების ხელში ჩავარდა. მომხიბლველმა რომაელმა იმდენი მოახერხა, რომ აქეელების ლივა რომისაკენ გადავიდა. ნაბისი კი ვერ მიიმხრო; მეფემ განურჩევლად ამოყლიტა მაკედონოლები და რომაელები, ვინც კი ხელში მოხვდა. მისმა ღირსმა მეუღლემ, აპეგამ, სხვა საქმე იკისრა — ყველა არგოსელი ქალები გააძარცვინა.

7. თესალიაში გაღაჰქრება; კინოკეფალეს ბრძოლა (197) საბოლოო ბრძოლა 197-ის ზაფხულში მოხდა სკოტუსას ახლო, კინოკეფალეს („ძაღლის თავები“) გორაკებზე. პირველი არ იყო რომაელებისა და ბერძნების ომის ველზე შეხვედრა, მაგრამ აქ პირველად გადაწყდა კითხვა ლეგიონსა და ფლანგას შუა. ფლანგა დამარცხდა; მაგრამ არა მარტო იმიტომ, რომ ლეგი-

ონი სჯობდა: რომაელების მხარეს ბევრი ბერძენი იყო და გარდა ამისა მასინისამ სპილოები მოუყვანა მათ აფრიკიდან. ფილიპემ მოლაპარაკება გამართა და ტახტი შეირჩინა, მაგრამ როგორის პირობებით! სამხედრო ფლოტი რომაელებს გადასცა, თვითონ მაკედონიის გარეთ ერთი კვალი მიწა აღარ დაჩენია და ჯარი მისი ხუთას ჯარის კაცს ვერ აღემატებოდა.

8. ბერძნების განთავისუფლება. როგორღა უნდა მოგვარებულიყო ბერძნულ თემების საქმე? ესენი ხომ მაკედონიის მეფეს ეკუთვნოდნენ. ეტოლიელებმა ფილიპეს დამარცხებისათნავე დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ბერძნებმა მხოლოდ ბატონი გამოიცივალეს და რომ ფლამინინუსი ბერძნების კეთილმოყვლად ვერ ჩაითვლება, რადგან ბორკილი, რომელიც მათ ფეხებზე ჰქონდათ, ეხლა კისერზე დაადო მათ. ბოლოს ფლამინინუსმა გამოაცხადა გადაწყვეტილება, რომელსაც არავინ მოელოდა. ისტმის დღეობა იყო; დიდ-ძალი ხალხი იყო თავმოყრილი საბერძნეთის ყოველ კუთხიდან. უეცრად ბუკის ხმა გაისმა; წინ წამოდგა ჰეროდო (ოფიციალური გამომცხადებელი) და ხმა მალლა გამოაცხადა: „რომის სენატისა და რომაელების სარდალის ფლამინინუსის გადაწყვეტილებით, ფილიპესა და მაკედონელების დამარცხების შემდეგ, საბერძნეთის თემები თავისუფალი არიან გარნიზონის ჩაყენებისა და ყოველგვარ გადასახადისაგან.“ პირველად კარგად არ ესმოდათ ჰეროდლის სიტყვები, მაგრამ როცა მეორეთ გაიმეორეს და ყველამ კარგად გაიგო, ხალხი სიხარულით თავდავიწყებას მიეცა: ჰყვიროდნენ, სტიროდნენ, იციროდნენ, ცეკვავდნენ. ფლამინინუსს იმდენი და ისეთი მადლობა უთხრეს, რომ ძლივს დაბრუნდა კარავში. მთელი ღამე გატაცებული ბერძნები იღვნენ სარდალის კარავთან და ჰყვიროდნენ. მეორე დღიამდე ხალხი არ დაწყნარებულა. ყველაზედ უკედ აქეელები მოიქცნენ: გამოიყიდეს ათას ორასი ტყვე რომაელი და გაუზზავენს რომაელ სარდალს ნიშნად მადლობისა. მიუხედავად ბევრ ნაკლულევიანებისა ბერძენი ფაქიზ გრძნობათა პატრონი იყო. მზავეს ფაქტს ვერ ნახავთ რომაელების ისტორიაში.

9. **რომაელების ზომები; ბერძნების უკმაყოფილება.** ასეთ გატაცებისა და აღტაცების შემდეგ დადგა დრო შეცვლილ გარემოებათა დაფასებისა; ბერძნებმა გაიცვენეს რომაელები და დაინახეს სინამდვილე. თესალია ოთხ პატარა ავტონომიურ რესპუბლიკად იქნა გაყოფილი; ეტოლიელებს ნება არ ჰქონდათ ოთრისს გამოსცილებოდნენ და თავს იმით ინუგეშებდნენ, რომ ფლამინინუსზე სასაცილო ლექსებს თხზავდნენ და კინოკეფალეს გამარჯვებას თავის-თავს აწერდნენ; კორინთი აქეელების ხელში გადავიდა, მაგრამ სპარტაში ისევ ნაბისი დარჩა, რომ აქეელებისათვის ედარაჯნა. ყველა ამის შემდეგ ფლამინინუსი წასასვლელად მოემზადა. წასვლის წინ სარდალმა თავი მოუყარა ბერძნებს კორინთში (194), დიდი ქება დიდება შეასხა რომაელების სულგრძელებასა და პატიოსნებას და ურჩია ბერძნებს მშვიდობიანად ეცხოვრათ და სიფრთხილით მოეხმარათ ახალი თავისუფლება. ამ კრებაზე ნაკლები გატაცება იყო და ფლამინინუსს შიში აღარ ჰქონდა, რომ აღტაცებული ბერძნები მას მოხვედნით დაახრჩობდნენ; ბერძნებმა გაიცვენეს რომაელები.

10. **რომაელების დაბრუნება საბერძნეთში; ეტოლიელები.** საბერძნეთში დაბრუნება, მაგრამ არა მეფესთან საბრძოლველად: უბედური ფილიპე მწუხარედ იჯდა თავისთვის სასახლეში; რომაელებს ეხლა ეტოლიელებთან ჰქონდათ საქმე, რომელნიც სირიის მეფე ანტიოხოს III-ეს შეეკვრენ კავშირით. ამათ მეტად მოჰქონდათ თავი კინოკეფალეს გამარჯვების შემდეგ; ჩიოდნენ, რომ ასე დიდის სამსახურისათვის რომაელები უსამართლოდ მოექცნენ მათ და თან იმუქრებოდნენ, რომ სამაგიეროს უზღავდნენ რომს. ეტოლიელების სარდალი დამოკრიტოსი ნამდვილი მკვებარა ჯარის კაცი იყო. როცა საბერძნეთში დაბრუნებულმა ფლამინინუსმა მოთხოვა მას პირი იმ დადგენილებისა, რომლითაც ეტოლიელებმა სირიის მეფე მოიწვიეს, დამოკრიტოსმა ამაყად უთხრა: „ეხლა უფრო საჭირო საქმეები მაქვს; მაგრამ სულ მოკლე ხანში შეგატყობინებ ჩემ გადაწყვეტი-

ლებას, როცა ეტოლიელი ჯარები მდ. ტიბრის ნაპირზე იქნებიან დაბინავებული“-ო. ასეთი პასუხი რომაელს სიცილადაც არ უნდა ყოფნოდა.

არც ეტოლიელების მოკავშირე ანტიოხოსი იყო უკეთესი. ამ „მეფეთა-მეფესთან“ იყო მოხუცი პანიბალი; მაგრამ ყურსაც არ ათხოვებდა მის განიერულ რჩევას. იგი დარწმუნებული იყო, რომ მთელი საბერძნეთი მზა-მზარეულად ჩაუვარდება ხელში; რაც შეეხება რომაელებს, სრულებით არაფრად აგდება. მისი ელჩები მოვიდნენ აქაიაში და დიდხანს ილაპარაკეს თავიანთ მბრძანებელის უთვალავ ჯარებზე. ფლამინიუსიც აქ იყო და დამცინავის კილოთი შემდეგი უთხრა შეკრებილი აქეელებს: „მახსოვს, ერთ დღეს სადილად დაპატიებულნი ვიყავი მეგობართან; ბევრი სულ სხვა და სხვა საქმელები მოიტანეს სუფრაზე და მე მეგობრულად ვუსაყვედურე ჩემ მასპინძელს.— ნუ სწუხარო, მიპასუხა მან; რასაც ხედავ, სულ ღორის ხორცია და თუ სულ სხვა და სხვა საქმელად გეჩვენება, ეს ჩემი მზარეულის ხელოვნების მიზეზი არისო. მეშინია, რომ ანტიოხოსის ჯარებიც ამ ჩემ მასპინძლის საქმელებს არ ჰგავდეს: ეს მაგნეზიელები, ლიკიელები, კარიელები, პამფილელები სირიელები არიან და სხვა არაფერი.“

11. ბძმალა საბერძნეთსა და მცირე აზიასა. ფლამინიუსი მართალი იყო, როცა ასე დაცინვით ლაპარაკობდა სირიის მეფის ძლიერებაზე. ანტიოხოსი შემოესია საბერძნეთს 192 წელს და იმის მაგიერ, რომ ენერგიულად განეგრძო სამხედრო ოპერაციები, ვიღაც კლეოპატროლემოსის ქალი შეუყვარდა და დიდის ამბით ქორწილისათვის ემზადებოდა. ჯარისკაცებიც მსავით იქცეოდნენ: ხელში ღვინით სავსე ფიალა ეჭირათ და თავი ყვავილების გვირგვინით ჰქონდათ მორთული. რომაელები კი დროს არ ჰკარგავდნენ; კონსული მანიუს აცილიუს ელაბრიონი, ფილიპე მაკედონელთან შეთანხმებით, დროზე შეუდგა სამხედრო მოქმედებას. ანტიოხოსს უკვე გონება დაებნა და თერმოპილის კარს ამოეფარა, მაგრამ მისი ქცევა ლეონიდასის ქცევიდან შორს იყო. რომაელებმა შემოუარეს თერ-

მოპილს და ანტიოხოსი ისეთის სიჩქარით გაიქცა, რომ ჯარი საბერძნეთში დაავიწყდა. მიტოვებულ ეტოლიელებმა გადასწყვიტეს განეგრძობთ ბრძოლა, სანამ ერთი ჯარის კაცი ეყოლებოდათ; მაგრამ ვერას გახდნენ: 189-ში იძულებული შეიქნენ განეთავისუფლებიათ ყველა ტყვედ-წაყვანილები, ესაღნათ ხარკი და შემდეგისათვის რომის მეგობრები და მტრები თავიანთ მეგობრებად და მტრებად მიეჩნიათ. რაც შეეხება ანტიოხოსს, ზღვის მეორე ნაპირას ასეთ არა საქმე სიჩქარით გადასვლამ მას ვერ უშველა. ლუციუს კორნელიუს სციპიონი გადავიდა მცირე აზიაში და ანტიოხოსს მაგნეზიასთან, სმირნის ახლო, შეხვდა. ერთი მუქა ლეგიონერები საკმარისი შეიქნა მეფეთა-მეფის დიდი ჯარის გასაფანტავად. ანტიოხოსმა დაჰკარგა 50.000 ჯარის კაცი და რომაელებმა კი მხოლოდ 300. დამარცხებული და დამცირებული მეფე თანახმა იყო ხელი მოეწერა ყოველ პირობაზე (188): წაართვეს მცირე აზიის ყველა პროვინციები, გარდა კილიკიისა, და ერთი წილი როდოსლებს მისცეს, ერთი პერგამის მეფეს; გადაახდევინეს კონტრიბუცია; უფლება აღარ ჰქონდა საბერძნეთში ჯარის კაცები დაექირავებინა და ეტოლიელებსავით რომის მეგობარი და მტერი მასაც მეგობრად და მტრად უნდა მიეჩნია.

12. აქეელების ღია და რამაელება. ფილოპონენის საკვდილია. ამ ხნის განმავლობაში აქეელების ლიგას არ უღალატნია რომაელების კავშირისათვის, მაგრამ ესენი მინც ექვის თვალით უყურებნენ მას. ფლამინინუსმა მეტად გაუწყრა ლიგის სარდალს რომაელების ნება დაურთველად მესენიის შემოერთებისათვის, ნება არ მისცა ლიგას ზაკინთი მისი ყოფილიყო: რომაელებს აქეელების ინტერესებისათვის კი არ დაუღვრიათ სისხლიო; დასცინოდა კიდევ: თუ პელოპონენს გარეთ გამოგიყვიათ თავი, იგივე მოგივათ, რაც კუს მოდის, როცა ქერქიდან თავს გამოჰყოფსო. რომაელები განსაკუთრებული ექვის თვალთ ფილოპონენს უყურებდნენ. ფილოპონენი კარგად ხედავდა, თუ რას უქადიდა აქეელებს რომაელების მუდმივი საქმეში ჩარევა. ლიგის საბჭოში რომაელების ერთი

მომხრე ბევრს ლაპარაკობდა მათ სასარგებლოდ. „მეომარო, რათ გეჩქარება საბერძნეთის ბოლო დაინახო“ო, უთხრა ფილოპომენმა. 188-ში აქეელების სარდალმა სპარტა შემოიერთა, მაგრამ ბევრი არ დასცლია მას. მესენიელმა დინოკრატოსმა, რომელიც ფლამინიუსთან ერთად მოვიდა რომიდან, ააჯანყა მესენია ლიგის წინააღმდეგ, ალბად ფლამინიუსისავე რჩევით. ამ დროს ფილოპომენი ავად იყო და არგოსში იწვა. გაიგო თუ არა მესენიის აჯანყების ამბავი, მოხუცი და ავადმყოფი მეომარი მაშინვე ფეხზე წამოდგა, მოახტა ცხენს და შეუსვენებლად მეგალოპოლისში მივიდა (50 ვერსტია). აქ მან შეპყრობა რამდენიმე ჯარის კაცი და დაუყოვნებლივ მესენიაში შევიდა. ბედმა უღალატა მხცოვან სარდალს: იძულებული შეიქნა უკან გამობრუნებულიყო თავის პატარა რაზმით; სამშვიდობოში მიიწვი ვერ გამოაღწია—იგი მესენიელებს ჩაუვარდა ხელში. შეპყრობილი სარდალი ერთ გამოქვამულში ჩაადგეს, სადაც არც ჰაერი და არც სინათლე შედიოდა. შებრალემა არ იცოდნენ იმ დროის ბერძნებმა: რამდენიმე წლის წინად თვითონ ფილოპომენმა ნმ სპარტანელი დაახოცვინა გულგრილად. დამეჯალათი შევიდა მასთან და საწამლაფი გაუწოდა. მწუხარე და ავადმყოფი ფილოპომენი თავის ნოსახამზე იწვა და არ ეძინა. როცა ჯალათი დაინახა, წამოდგა, გამოართვა საწამლაფი და დაღვეამდე ჰკითხა ჯალათს თავის ამხანაგების ამბავი, განსაკუთრებით ლიკორტასისა. „ყველა გადარჩა“ო, უპასუხა ჯალათმა. ფილოპომენმა მადლობა გადაუხადა და დაშვიდებით სთქვა: „რა კმაყოფილი ვარ, რომ ყველა არ ვყოფილვართ უბედურები“ო.

ფილიპომენის სისხლი მალე გადაახდევინეს მესენიელებს: აქეელები ისევ შემოვიდნენ მესენიაში, დინოკრატოსმა თავი მოიკლა და ფილოპომენის ნაშთი დიდის ამბით გადმოიტანეს მეგალოპოლისში. ჯარი, ხალხი, ქალები, ბავშვები და მოხუცები ყველა ტიროდა ასეთ კაცის დაკარგვის გამო.

13. მატკედანა და რამქაქება. ზენსეოსა. ფილიპე მაკედონელი ვერ შეურიგდა თავის დამარცხებას; ყოველ დღე

ჰკითხულობდა იგი რომაელებთან დადებულ ხელშეკრულების პირობებს. მან კარგად იცოდა, რომ ადრე თუ გვიან ისევე უნდა მომხდარიყო შეტაკება რომსა და მაკედონიას შუა. ანტიოქოსთან ბრძოლის დროს ფილიპე მხარში უდგა რომაელებს, მაგრამ მაინც ექვის თვალით უცქეროდნენ. მოსწრებით კი არ მოსწრებია მას ეს შეტაკება, რომლისთვისაც იგი ჩუმად ემზადებოდა. მიუხედავად ბევრის ნაკლისა, ფილიპე ჩვეულებრივი პიროვნება არ ყოფილა: ესმოდა და აფასებდა თავის მდგომარეობას, მტკიცებების ძალა ჰქონდა და პატრიოტი იყო. ესევე შეიძლება ითქვას მის მემკვიდრე პერსეოსზედაც, რომელსაც რომის ისტორიკოსებმა ბევრი ცილი დასწამეს. პერსეოსი თავის მამასავით კარგა ხედავდა, რომ მაკედონია მხოლოდ საბერძნეთთან დაკავშირებით გახდებოდა ძლიერი, რომ მაკედონია უნდა გახდეს საბერძნეთის თავისუფლების ფარი წინააღმდეგ რომაელებისა, რომელნიც ყველგან გაბატონებას სცდილობდნენ.

ბერძნებმაც გაახილეს თვალები, იგრძნეს რამდენი სისასტიკე, ეგოიზმი და სიმკაცრე იყო რომის პოლიტიკაში, ცხადად დაინახეს, თუ რამდენად შეუფერებელი იყო ბერძნის ზრდილობიან და ფაქიზ ბუნებასთან რომაელის მოუხეშავობა და აუტანელი სიამაყე. ეხლა ბერძენი უფრო მაკედონიისაკენ მიიწევდა—რაც უნდა იყოს, მაკედონია მაინც საბერძნეთის ნაწილი იყო. გარდა ამისა ბერძენს კიდევ არ ჰქონდა ნამდვილად გათვალისწინებული არც თავის ქვეყნის სისუსტე და არც რომის ნამდვილი ძალა.

პერსეოსმა იმით დაიწყო რომაელების წინააღმდეგ მოქმედება, რომ თავს დაესხა დოლოპებს, რომელნიც რომაელების მფარველობის ქვეშ იყვნენ. შემდეგ თავის ჯარით დელფში წავიდა ვითომ მისნის საკითხავად; ნამდვილად კი იმისთვის, რომ ეჩვენებინა ბერძნებისათვის მაკედონიის აღორძინებული ძალა; გააკრა ყველგან განცხადება, რომლითაც იწვევდა თავისთან ყველა სამშობლოდან განდევნილ ბერძენს. აქველების

ლიგის მიმხრობაც სცადა; მაგრამ ლიგის საბჭოს უმრავლესობა წინააღმდეგი შეიქნა მაკედონიის წინადადებისა.

რომაელები თვალს არ აშორებდნენ პერსეოსის მოქმედებას. ეგრეც არ ყოფილიყო. მაკედონიის მეფის მტრები აუხელდნენ მათ თვალებს. პერგამის მეფე ევმენოსი, ისეთივე საზიზღარი ჯაშუში როგორც მამა მისი, რომში წავიდა და დააბეზლა სენატს პერსეოსი. დაგვიანების დრო აღარ იყო; ჯერ დესპანები გაგზავნეს მაკედონიაში (172) და გაახსენეს მეფეს ის მოვალეობანი, რომელნიც ფილიპესთან დადებულ ხელშეკრულების ძალით უნდა აესრულებინა მას. „ეს ხელშეკრულება აღარ არსებობს. თუ რომს სურვილი აქვს მოლაპარაკება გამართოს, მე მზად ვარ მოვილაპარაკო როგორც სწორი სწორთან“. ასეთი პასუხი მისცა პერსეოსმა რომის დესპანებს.

14. რომაელების ბრძოლა პერსეოსთან. ზაგლე კმიდაუსა. პერსეოსის დატყვევება. ამაყი პასუხი იყო პერსეოსის პასუხი, მაგრამ როცა საქმე საქმეზე მიდგა, მეფემ დრო გაუშვა. ამით ისარგებლეს რომაელებმა და იმდენი მოახერხეს, რომ პერსეოსი მარტო დარჩა. არც აზიაში და არც პელოპონეზში არავინ აღმოჩნდა მისი დამხმარე. საბერძნეთი გაშეშებული იყო და თვითონ პერსეოსსაც ისე შეეშინდა მისგანვე გამოწვეულ ქარიშხალისა, რომ მოციქულები გაგზავნა რომში თავის გასამართლებლად. სენატმა არ მიიღო ისინი.

დაიწყო ომი. რომაელ ჯარის სარდალი ლიცინიუს კრასუსი უნიჭო კაცი იყო და იგი ადვილად დაამარცხა პერსეოსმა მდ. პენეოსის ნაპირას, ლარისას ქვემოთ. მაგრამ მეფე ისე შეშინებული იყო, რომ მაშინვე ზავი მოითხოვა იმ პირობებით, რომელნიც ფილიპეს მიაღებინეს რომაელებმა. ლიცინიუსმა, თითქოს ის ყოფილიყოს გამარჯვებული, მოსთხოვა პერსეოსს სრული დამორჩილება. კონსული ჰოსტილიუსიც ასეთივე უნიჭო გამოდგა და რამდენჯერმე დაამარცხდა. უფრო ბედნიერი არც ქვინტუს მარკუსი იყო (169). მაგრამ პერსეოსის საქმეს ეს ცოტას შევლოდა.

რომი ააღელვა ამდენმა დამარცხებამ და სარდლობა პავლე ემილიუსს ჩააბარეს. ახალი სარდალი, რომელმაც თავი ისახელა ესპანისა და ლიგურიაში, ნამდვილი ძველი რომაელი იყო—სასტიკ დისციპლინის მოყვარე და ბევრის მომთხოვნი როგორც სხვისაგან, ისე თავის თავისაგანაც, მაგრამ კატონსავით როდი სძულდა ბერძნული ზნე-ჩვეულება და კულტურა. ემილიუსი მტკიცედ და ენერგიულად შეუდგა საქმეს. საბოლოო ბრძოლა პიდნას ახლო მდებარე ვრცელ ველზე (168) მოხდა. მაკედონის სქელმა ფალანგამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა რომაელ სარდალზე, შიშიც შეაპარა გულში. შემდეგში იგი გატეხილად ლაპარაკობდა რომ ჩემ დღეში არ მინახავს ასეთი საშინელი სანახაობაო. ემილიუსის შიში კინალამ არ გამართლდა: რომაელ ჯარის იერიშმა ვერ შეარყია პერსეოსის ფალანგა და უკან დაიხია; გამწარებულმა ემილიუსმა აბჯარი შემოიგლიჯა. ყველაფერი დაღუპული იქნებოდა რომაელებისათვის, რომ ფალანგა მოძრაობის დროს არ გაშლილიყო: ლეგიონერებმა შეაჩანეს შიგნით და მაკედონლების საქმეც დაიღუპა—25 ათასი ჯარის კაცი დარჩა ომის ველზე. რომაელების სიტყვით, მათ მხოლოდ ასი კაცი მოუკლეს, მაგრამ ეგ, რასაკვირველია, დასაჯერებელი არ არის. ამ ბრძოლას დაესწრო პავლე ემილიუსის შვილი, რომელიც სციპიონებმა იშვილეს და რომელმაც შემდეგ კართაგო და ნუმანციუმი დაანგრია.

პერსეოსი ბრძოლის ველიდან ჯერ პელაში გაიქცა, შემდეგ სამოთრაკიაში. მთელმა მაკედონიამ მიატოვა იგი; ერთმა მაკედონელმა, რომელსაც მეფემ თავის შვილები მიანდო, რომაელებს მიუყვანა ისინი. მეორე დაჰპირდა, მთელის ქონებით გემით გაგაპარებო და უღალატა. ბოლოს იძულებული შეიქნა თვითონ მისულიყო რომაელებთან და თავი დიემციტებინა. სხვათა შორის პერსეოსმა სთხოვა ემილიუსს, აეცილებინა მისთვის სირცხვილი და სატრიუმფო ეტლის უკან არ წაეყვანა. ემილიუსს შემდეგი ნამდვილ რომაულად შეუბრალებელი პასუხი უნდა მიეცეს: „ეს ისეთი საქმეა, რომელიც ყოველთვის შეგეძლოა“.

ავესრულებინა“ო. ამათი რომაელების სარდალმა ის უთხრა პერსეოსს, რომ სირცხვილის ასაცილებლად თავის მოკვლა მის ხელთ იყო.

15. აქეკლების ღიგის უკანასკნელი დღეები. კორინთის ადება და დანგრევა. საბერძნეთის საქმე გათავებული იყო. პიდნას ბრძოლის შემდეგ რომაელები ნამდვილი ბატონები გახდნენ ყოველგან. ეტოლია და ებირი საშინლად გაანადგურეს; ათასამდე აქეელი იტალიაში გადასახლეს: მათ შორის იყო ფილოპომენის მეგობრის ლიკორტასის შვილი პოლიბიოსი, რომელმაც შემდეგში დასწერა საბერძნეთისა და რომის ისტორია და რომელიც სციპიონ ემილიანისა და კატონის მეგობარი გახდა. გადასახლებულებმა მხოლოდ ჩვიდმეტი წლის შემდეგ ნახეს სამშობლო, როცა დადგა საბერძნეთის უკანასკნელი სულთა ბრძოლა. აქეელების ლიგამ იარაღს მოჰკიდა ხელი, როცა რომმა საუკეთესო ქალაქები ჩამოართვა. საქმე იმ თავითვე წაგებული იყო. უკანასკნელი ბრძოლა მოხდა კორინთის ახლო ლევკოპეტრასთან. აქეელები დამარცხდნენ და კორინთმა კარი გაუღო კონსულ მუმიუსს. რომელი ჯარის კაცები ქარიშხალივით მოედვენ მდიდარ ქალაქს. მუმიუსი მოუხეშავობითა და განათლებით ჯარის კაცებზე მალა არ იდგა. ქალაქი საშინლად გაანადგურეს, მარტო ნანგრევებილა დარჩა. საბერძნეთი რომის პროვინცია გახდა (146) და მხოლოდ ამის შემდეგ შეიტყვეს რომაელებმა, რა ქვეყანა და ხალხი დაიპყრეს. არ გაუვლია 50 წელიწადს და დამარცხებულმა ბერძნებმა სამაგიერო გადაუხადეს რომაელებს უფრო მშვიდობიან და ხანგრძლივ ომის ველზე. მათი ენა, ლიტერატურა, ფილოსოფია, ხელოვნება, მეცნიერება სავსებით გაბატონდა რომში. საბერძნეთი ბარბაროსების შემოსევამდე და ქრისტიანობის გამარჯვებამდე მსოფლიოს ნამდვილი მბრძანებელი იყო.

საბერძნეთის ხელოვნება და ლიტერატურა ათინის
აღებიდან რომაელების გაბატონებამდე *).

სარჩევი. 1. ბერძნულ ხელოვნების ევოლიუცია მეოთხე საუკუნიდან.—2. ბერძნული ხელოვნება ალექსანდრეს შემდეგ.—3. ბერძნული მხატვრობა მეოთხე საუკუნიდან მეორემდე.—4. ტრაგედია და კომედია მეოთხე საუკუნეში.—5. ისტორიკოსები: ქსენოფონი.—6. მეოთხე საუკუნის ორატორები.—7. ესნიოსი და დემოსთენე.—8. ბერძნულ ცივილიზაციის პროგრესი აზიაში და აფრიკაში მე-III-ე საუკუნეში.—9. ლიტერატურა სიცილიაში: თეოკრიტე.—10. ბერძნული ფილოსოფია სოკრატეს შემდეგ: პლატონი.—11. არისტოტელე.—12. ახალი ფილოსოფიური სექტები: პირონისმი, ეპიკურეისმი და სტოიციისმი.—13. ბერძნული მეცნიერება რომაელების მოსვლამდე. ევკლიდე და არხიმედე.

1. ბერძნულ ხელოვნების ევოლუცია მე-IV-ე საუკუნიდან. ბერძნული ხელოვნება არ დაცემულა მე-IV-ე საუკუნის შემდეგ, როგორც ზოგიერთები ჰფიქრობდნენ; მან მხოლოდ სხვა სახე და მიმართულება მიიღო. მეოთხე საუკუნემდე ხელოვნება სარწმუნოების მსახური და ამხსნელი იყო. კლასიკურ ხანის სკულპტორის ღმერთი უმშვენიერეს და უსრულეს ფორმის პატრონი იყო და ამასთან ზე-ადამიანურ დიდებულებისა და დამშვიდებულ ბრწყინვალეობის გამომატველი. შემდეგ ხანის ხელოვანს კი აღარ შეეძლო ასე მაღლა აღმაფრენა, იგი ნამდვილ ცხოვრებაში ეძებდა ხელოვნების საგანს და ხატავდა იმას, რასაც ხშირად ხედავდა თვალწინ. იდეალისმის მაგიერ რეალისმი გაბატონდა.

*) ბიბლიოგრაფია: კრუაზე—ბერძნულ ლიტერატ. ისტორია; ფუნიე—ფილოსოფიის ისტორია; რეინაკი—კლასიკური ფილოლოგია; კოლინიონი—ბერძნული არხეოლოგია; დარენბერგის ლექსიკონი.

მეოთხე საუკუნეში ორი ხელოვანი იყო ამ ახალ მიმართულებების გამომხატველი—სკოპასი და პრაქსიტელესი. სკოპას პაროსელის გაკეთებული იყო ათინას ტაძრის (ტეგეზე) ორი ფრონტონი (სვეტის თავის ბალიში, სამკუთხი და, იშვიათად, ნახევარი სიმრგვლის ფორმისა); რომელთა ნამეტრევეები ამ რამდენიმე წლის წინად იპოვეს; განთქმული იყო აგრეთვე სკოპასის ერთი ქანდაკება, რომელიც წარმოადგენდა მენადას (ვაკხანკა—ქალი, რომელიც ბახუსის ღღობაზე რელიგიურ ცერემონიებსა და პროცესიებში იღებდა მონაწილეობას) იმ დროს, როცა იგი ციკანს გლეჯს. პაროსელი ხელოვანი იღებდა მონაწილეობას ეფესის ტაძრის და პალიკარნასის განთქმულ მავზოლეს აგებაშიც. მავზოლე ააშენებია რამდენიმე ხელოვანს კარიის დედოფალმა თავის საყვარელ ქმრის მავზოლის საფლავზე. ეს შესანიშნავი შენობა ხელ-უხლებელი იყო მე-XV-ე საუკუნემდე; ამ საუკუნეში კი იგი დაანგრის თავიანთ სიმაგრეებისათვის როდოსელ რაინდებმა, რომელნიც კარგი ჯარის კაცები იყვნენ, მაგრამ ხელოვნებისა არაფერი გაეგებოდათ. ეხლა ბრიტანიის მუზეუმში ინახება ამ მონუმენტის ბუღაურების რამდენიმე ნატეხი.

პრაქსიტელესი ათინელი იყო და თავის სიკოცხლეც თითქმის სულ აქ გაატარა. ამ ხელოვანის ნაწარმოებში აკვირვებდა მნახველს გრაცია, მოხდენილობა და ფორმათა სიწმინდე-სიფაქიზე. აფროდიტა კნიდელის ქანდაკებით მან შექმნა ტიპი ამ ქალ-ღმერთისა. „ვინ ჩაბერა სული მარმარილოს? ვინ ნახა ამ ქვეყნად კიპრიდა (ვენერა)? იგი პრაქსიტელესის ხელის შექმნილია. ოლიმპზე აღარ არის პაფოსის (კიპრის ქალაქი, სადაც დიდ პატივს სცემდნენ ვენერას) ქალ-ღმერთი, რადგან იგი კნიდში ჩამოვიდა“. ამას ამბობს ერთი ძველი ლექსი. თავის მხრივ ალფრედ დე მიუსეს ლექსებში ვკითხულობთ სხვათა შორის: „და ქერა თმიანი ვენერა, პრაქსიტელესის ქალი, ფეხზე მდგომარე თავის ღვთაებრივობით კიდევ უღიმის უძლურ საუკუნოებს, რომელნიც მან სძლია თავის მშვენიერებით.“

თვითონ პრაქსიტელესის ვენერას ჩვენამდე არ მოუღწევია; მაგრამ ვენერა კაპიტოლისა, ვენერა მედარისა და სხვები ამ ხელოვანის ქანდაკებიდან არიან წარმომდგარი. პრაქსიტელესის დამახასიათებელი ნაზი გრაცია ატყვია საუროკრონის აპოლონს (ლუერის მუზეუმი) და კაპიტოლის მუზეუმის ფავნს, რომელიც უეჭველად პირი უნდა იყოს. რამდენიმე წლის წინედ ოლიმპიაში აღმოაჩინეს პრაქსიტელესის ნამდვილი ნაწარმოები—ჰერმესი პატარა დიონისოთი ხელში.

ამ ეპოქას და ამავე სკოლას უნდა ეკუთვნოდეს ვენერა მილოსელიც^{*)}, ლუერის მუზეუმის უძვირფასესი განძი. იგი აღმოაჩინეს 1821 წელს კუნძულ მილოსზე; სამწუხაროდ ხელები მოტეხილი ჰქონდა და აქამდე მისი რესტავრაცია ვერ ჩაითვლება ნამდვილ რესტავრაციად. ვენერა მილოსელი, შეიძლება, არ იყოს საუკეთესო ნაწარმოები ბერძნულ ხელოვნებისა, როგორც ბევრი ამბობს, მაგრამ რაც დაგვრჩენია ამ ხელოვნების ნაწარმოებთაგან იგი უკეთესობილესი და უმშვენიერესია.

ლიზიპოსი აღექვანდრე მაკედონელის საყვარელი სკულპტორი იყო. გადმოცემით ამ ხელოვანს 1500 ქანდაკება უნდა გაეკეთებინოს. ლიზიპოსს უყვარდა დიდებულის და უზარმაზარის რისამე გაკეთება. ასეთი იყო მისი ძევის, რომელიც სიმძიმის გამო რომში ვერ გადაიტანეს; მას მეტად უყვარდა ჰერკულესის ტიპი. ფარნეზეს ჰერკულესი^{**)}, ნეაპოლის მუზეუმში, ლიზიპოსის ქანდაკების პირი უნდა იყოს. რომში არის კიდევ ერთი პირი მის ქანდაკებისა, რომელიც წარმოადგენს ატლეტს. ეს ქანდაკება ტიბერიუსმა ქუჩიდან თავის საწოლ ოთახში შეატანინა; მაგრამ ხალხმა თეატრში უკამაყოფილება გამოუცხადა იმპერატორს და ესეც იძულებული შეიქნა ისევ ძველ ადგილას დაედგა.

2. ბერძნული ხელოვნება აღექვანდრეს შექმდეგ. აღექვანდრეს შემდეგ ცხოვრების ახალმა პირობებმა გავლენა იქო-

*) ბიუსტი ნახე გვ. 43.

***) ნახე გვ. 57.

ნიეს ბერძნულ ხელოვნების განვითარებაზე. გაჩნდა ახალი არტისტიული ცენტრები სპარსეთის ძველ სამეფოში, რომელიც ძალით შემოაფეროთეს საბერძნეთს და რომელსაც აგემეს ჰელინების ცივილიზაცია. ალექსანდრიის, ანტიოხიის და პერგამის მეფეები და მათი სასახლეები ხელს უწყობდნენ ხელოვნების განვითარებას. ხელოვნების სამი სკოლა — პერგამისა, როდოსისა და ტრალისისა—სხვაზე მაღლა იდგა.

პერგამის სკოლის აყვავება ატალიდების გემოვნებისა და გულუხვობის საქმე იყო. საგანი ამ სკოლის ხელოვნებისა პერგამელ მეფეების გალატებთან ბრძოლაა. ჩვენამდე მოღწევიან ორ მარმარილოს, ერთი კაპიტოლის ეგრედ წოდებული „მომაკვდავი გლადიატორია“, რომელიც ნამდვილად „მომაკვდავი გალატია“ (გალი) და მეორე ვილა ლუდოვიზის გრუბა, „არია და პეტუს“ად წოდებული, ნამდვილად კი ისევ გალატი, რომელიც თავს იკლავს თავის ცოლის შემდეგ. პერგამის სკოლის ნაწარმოებთაგან ყველაზედ მნიშვნელოვანი იყო დიდებული და უზარმაზარი საკურთხეველი ძევისისა და ათინისა, რომელიც ევემ II-ს დროს ააგეს (197—159). ესლახან იპოვეს ბერგამაში (ძველი პერგამი) რამდენიმე ნანგრევი ამ საკურთხეველისა, სხვათა შორის ერთი ბულაური, რომელზედაც წარმოდგენილია ბრძოლა გიგანტებისა ღმერთების წინააღმდეგ (ბერლინის მუზეუმშია). მთელ ამ ნაწარმოებში არის მოძრაობა, გულის - თქმა, არა ჩვეულებრივი სიცოცხლე შეერთებული შესანიშნავ აღსრულებასთან.

როდოსისა და ტრალისის სკოლებმა სრულებით უარჰყვეს წმინდა კლასიკური ტრადიცია—აღუშფოთველი ბრწყინვალეობა და ჰარმონიული გრაცია, ისინი უფრო უზარ-მაზარის ან ტრალიკულ სცენების გამოხატვას ეტანებოდნენ. როდოსელ ხელოვანმა ხარესმა გააკეთა მზის ღმერთის ძეგლი, რომელსაც როდოსის კოლოსს ეძახდნენ; ეს ძეგლი მან მეტრის (მეტრი ნახევარი საყენია) სიმაღლე იყო. იგი მნ-ში წაიქცა მიწის ძვრის გამო. როდოსის სკოლას ეკუთვნის აგრეთვე განთქმული

გრუპა „ლაოკონი“, რომელიც ათენოდოროსისა და აგეზანდროსის ნაკეთებია.

ლაოკონი.

ალექსანდრეს შემდეგ და რომაელების მოსვლამდე ბევრი შესანიშნავი ხელოვანი ყოფილა კიდევ; ამათ ნაწარმო-

ებთ ჩვენამდე მოუღწევიათ: აპოლონ ბელვედერისა *), სამოთრაკის გამარჯვება, დიმიტრი პოლიორკეტეს ბრძანებით გაკეთებული (ლუვრშია), დიანა შვლით ხელში (ლუვრი), დიანა გაბიესისა (ლუვრში). არც რომაელების გაბატონების შემდეგ გამქრალა ბერძნული ხელოვნება; პირიქით, იგი უფრო განვითარდა და გაბატონებული იყო ბარბაროსების შემოსევამდე. ერთი კი ემჩნევა ამ ხანის ხელოვნებას: მიბაძვას მეტი ადგილი უკავია ვიდრე წინეთ იყო და თავისებურობის ადგილი დაიკავა ტრადიციის შესწავლამა და ტენიურმა ცოდნამ.

3. ბერძნული მხატვრობა მეოთხე საუკუნიდან მეექვსედე. მხატვრობაზე ძალიან ცოტა ითქმის, რადგან ჩვენამდე არ მოუღწევია არც ერთ სურათს. ვიცით შემდეგი სახელები: ძეკქსასა, რომელიც საკვირველის სინამდვილით ხატავდა თურმე საგნებს; სხვათა შორის მას დაუხატავს ბავშვი, რომელსაც ყურძენი მიაქვს; ჩიტებს მართლა ყურძენი ჰგონებოდათ და კენკა დაუწყიათ; ზანაზიასა, აშეღესა, ძველ დროის უდიდესი მხატვარი, ზნაფოკენესა, რომელიც ასე უყვარდა დიმიტრი პოლიორკეტეს, და სხვანი.

4. ტრაგედია და კომედია მე-IV საუკუნეში. ტრაგედია, რომელიც ასე აყვავებული იყო ესხილოსის, სოფოკლესა და ევრიპიდეს დროს, მეოთხე საუკუნიდან აღარ არის ან თუ არის, მნიშვნელობას მოკლებულია. კომედია უკეთესი გახდა, მაგრამ ხასიათი გამოეცვალა. ბუნებრივ ევოლიუციის გამო, რომელიც ადვილად აიხსნება ახლისადმი მისწრაფებით და პოლიტიკურ გარემოებათა გავლენით, გაჩნდა ახალი გვარი კომედიისა, რომელსაც „საშუალო კომედიას“ ეძახიან. ხორო, ეს უკანასკნელი ნიშანი კომედიის რელიგიურ ხასიათისა, სრულებით გაჰქრა; მასთან ერთად მოისპო პარაბაზიც, სადაც ავტორი მაყურებელ საზოგადოებას მიჰმართავდა ხოლმე. რადგან ავტორს უფლება აღარ ჰქონდა ცოცხალი პირები გამოეყვანა სცენაზე და პოლიტიკურ კითხვებს შეხებოდა, კომედია თანა-

*) ნახე გვერდი 45.

მედროე საზოგადოების შესწავლას შეუდგა; გამოიყენეს სტენაზე პოეტები, ფილოსოფოსები, მკვებარა ჯარის-კაცები, გლეხები, თავისუფალ ქცევის ქალები. „საშუალო კომედიის“ ავტორები ძალიან ბევრი ყოფილა. მათ შორის საუკეთესოდ ითვლებოდა ორი—ანტიფანოსი და ალექსისი. მაგრამ არც ამთგან და არც სხვებისაგან ნაწყვეტების მეტი არა დაგვრჩენიარა.

„საშუალო კომედიას“ მოჰყვა „ახალი კომედია“ ალექსანდრე მაკედონელისა და მის მემკვიდრეების დროს. ინტრიგას (სხვა-და-სხვა შემთხვევები, რომელნიც ჰქმნიან პიესის კვანძს) მეტი ადგილი უკავია; მოქმედ პირების ხასიათი წმინდა ბედნული არ არის, იგი უფრო საზოგადო არის, უფრო შესაფერი კაცობრიობისა. ამიტომაც იყო, რომ ახალმა კომედიამ უფრო ადვილად გამოიწვია მიბაძვა, განსაკუთრებით იტალიაში და შემდეგ საფრანგეთში.

ახალ კომედიის საუკეთესო ავტორად ითვლება მენანდროსი (342—290). იგი ათინელი იყო და, ძველების შეხედულებით, ნამდვილ ატიკურ სიმარტივის, მოხდენილობის და სილამაზის მაგალითი იყო მისი ნაწარმოები. იძულებული ვართ სიტყვაზე ვერწმუნოთ ძველებს, რადგან მენანდროსის თხზულებათაგან ჩვენამდე არც ერთს არ მოუღწევია; თუ რამე წარმოდგენა გვაქვს მასზე, ეს მის მიმბაძველის რომელი ტერენციუსის წყალობით, რომელსაც ცეზარი ნახევარ-მენანდროსს ეძახდა. მენანდროსს გვერდში უყენებდნენ ფილემონს, რომელსაც რამდენჯერმე გაუმარჯვია მეტოქეზე. ჩვენამდე არც ფილემონის ნაწერებს მოუღწევია.

5. **ასტრონომიკა:** ქსენოფონი. მეოთხე საუკუნიდან ბერძნებს არ ჰყოლიათ არც ჰეროდოტე, არც თუკიდიდე. ყველაზე ცნობილი ქსენოფონია, რომელიც დაიბადა ატიკაში 445 წელს. 18 წლიდან ქსენოფონი სოკრატეს თაყვანის-მცემელი მოწაფე იყო, რაც მის „მემორაბილია“-დან ცხადათსჩანს. სოკრატეს სიკვდილისა და ათინელების ექვიანობის გამო მან მიატოვა სამშობლო და სპარტას მეფეს აგეზილაოსს მიეკედლა. აქ იგი ნამდვილი ლაკედემონელი გახდა და ათინაში აღარ

დაბრუნებულა. უმთავრესი მისი თხაზულებები არის—ჰელენიკა, ანაბაზისი და კიროპედიონი. ჰელენიკა თუკიდიდეს ისტორიის სუსტი გაგრძელებაა მანტინეას ბრძოლამდე; ანაბაზისი—მოთხრობა „ათი ათასის“ ლაშქრობისა, რომელშიაც ქსენოფონმა ასე სახელოვანი მონაწილეობა მიიღო; კიროპედიონი—სურათი დიდ კიროსის აღზრდისა და მისი ცხოვრების ისტორია; ეს ნაწარმოებები ისტორიულ რომანის გვარისაა, სადაც ქსენოფონი დარიგებას აძლევს თავის თანამედროეებს; რაც შეეხება ისტორიულ სინამდვილეს და ადგილობრივ ელფერს, ავტორი დიდ ყურადღებას არ აქცევს და თავისუფლად სწერს. ქსენოფონი დიდი მწერალი არ არის, მაგრამ მის ნაწერებს სიმარტივე და შნო ეტყობა; აკლია გულის თქმა, გატაცება, ერთის სიტყვით „წმინდა ცეცხლი“ ნამდვილ მწერლისა.

6. მეოთხე საუკუნის ორატორები. მეოთხე საუკუნის მღელვარე ცხოვრება, საბერძნეთის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა აგორაზე (მეიდანზე) და ომის ველზე მეტად უწყობდა ხელს მჭერმეტყველების განვითარებას. მეოთხე საუკუნე ათინაში ოქროს ხანა იყო ორატორულ ხელოვნებისათვის.

ისოკრატე, გორგიას და პროდიკას მოწაფე, ნამდვილად არ ყოფილა ორატორი. იგი მჭერმეტყველების მასწავლებელი იყო და ძალიან ძვირი მასწავლებელიც; ამასთან მისი ვაკვეთილები არ ყოფილა ღირსებისა და მამულის შეიღობის მასწავლებელი. ისოკრატეს არასოდეს არ უღაპარაკნია საჯაროდ: სხვებისთვის ადგენდა სიტყვებს სულ სხვა და სხვა საგანზე და სხვა და სხვა მიმართულებისას. იგი მაკედონელების მომხრე დასის ერთი მოთავეთავანი იყო და საქებური ცოტა რამ ითქმის მაზედ.

ისეოსი ნაკლებად ცნობილია; ამას უფრო იურიდიული კითხვები აინტერესებდა.

ლიკურგოსი პოლიტიკური ორატორი იყო, თან ნამდვილი სახელმწიფო წაცი, კარგი ადმინისტრატორი და დიდი პატრიოტი. ჰიპერიდე, დემოსთენეს და ესხინოსის შემდეგ,

პირველ ორატორად ითვლებოდა. ესეც შეურიგებელი მტერი იყო მაკედონიის პოლიტიკისა.

7. ესხანოსა და დემოსთენე. ჩვენ უკვე ვიცით პოლიტიკური როლი ამ შესანიშნავ ორატორებისა. ერთი იყო გულწრფელი, გატაცებული პატრიოტი, მეორე მოყიდული დამცველი პოლიტიკისა, რომელმაც დაღუპა მისი სამშობლო. ესხინოსის ჩვენ სამი სიტყვა გვაქვს: ერთი დემოსთენეს მეგობრის ტიმარხოსის წინააღმდეგ; მეორე იმ დესპანების შესახებ, რომელნიც თვითონ ორატორმა წაიყვანა ფილოზე მაკედონელთან; მესამე, სხვაზე უფრო განთქმული, იმ ოქროს გვირგვინის წინააღმდეგ, რომელიც დემოსთენესათვის უნდა ეძღვნათ მამულისშვილურ ღვაწლისათვის. ძველი ბერძნები ამ სამ სიტყვას „სამ გრაციას“ ეძახდნენ. ესხინოსის სიტყვა მოძრავი და ძლიერი იყო, მაგრამ აკლდა სასტიკი, ლოდიკური მსჯელობა.

დემოსთენეს, როგორც ვიცით, პირველში ბევრი ნაკლი ჰქონდა, მაგრამ მტკიცე ენერჯითა და დაულალავ შრომით სძლია მათ და გახდა ორატორების მეფედ. ჩვენ გვაქვს დემოსთენეს იურიდიული და პოლიტიკური სიტყვები; ამ უკანასკნელზე შორის პირველად მოსახსენებელია მისი „ფილიპიკები“, „ოლინთიური“ სიტყვები და განთქმული სიტყვა „გვირგვინისათვის“. ექვს გარეშეა, რომ დემოსთენესაც ჰქონდა ნაკლი, მაგრამ თუ იგი ყველგან თავის თავის სწორი არ არის, იგი არასოდეს არ დაცემულა მიწაზედ და როცა მალა წასულა, სიდიადემდე მიულწევია. დემოსთენეს მკერმეტყველების დასახსიათებლად საკმარისია ითქვას, რომ იგი სავსებით შეეფერებოდა იმ დიდებულ საგანს, რომელსაც ემსახურებოდა და თავის შესწირა ორატორმა.

8. ბერძნულ წავილიზაციას ჰროგრესა აზაშა და აფრაკაშა. მესამე საუკუნიდან ცხადათ სჩანს ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობათა შედეგი: საბერძნეთი, რომელიც მანამდე ეგეის ზღვას არ გასცილებია, ერთბაშად გაგანიერდა და აზიის და აფრიკის დიდ ნაწილს მოედო. ბერძნული ცივილიზაცია აღარ არის მონოპოლია პატარა თემებისა; ახალი

იდეები გავრცელდა ბარბაროსების ქვეყნებშიც და აღმოაჩინეს ლეთის ძველი ცივილიზაცია ჰქრება ან ადგილს უთმობს ჰელინისმს.

ყველაზედ უფრო ეგვიპტეს დაეტყო ცვლილება. პტოლომეები ეგვიპტელების ზნეწვეულებასა და სარწმუნოებას დიდ პატივსა სცემდნენ, მაგრამ მაინც ნამდვილი ბერძნები დარჩნენ და გონიერის პოლიტიკით აღექსანდრიიდან ახალი ათინა შექმნეს. საბერძნეთის საუკეთესო შვილები აქ იყრიდნენ თავს; აქ დაარსეს შესანიშნავი ბიბლიოთეკა, სადაც 400,000-ზე მეტი ტომი იყო შეკრებილი, და აკადემიისა და უნივერსიტეტის მზგავსი დაწესებულება, რომელსაც მუზეიონი ერქვა. ასეთ წახალისებას და უხეობას მალე მოჰყვა შესაფერი ნაყოფი. აღექსანდრიაში გაჩნდა სკოლები მეცნიერებისა, გრამატიკოსებისა, კრიტიკოსებისა და ლიტერატორებისა. სწავლულთა შორის განთქმული იყო არისტოფანე ბიზანტიელი და არისტარხოსი. ეს ორი პირი ნამდვილი შემქნელი იყო გრამატიკულ და ლიტერატურულ კრიტიკისა; პირველად ამათ დააფასეს ჰომეროსის პოემები და სასტიკის გულმოდგინებით განიხილეს მათი ტექსტი. გარდა ამისა აღადგინეს სხვა შესანიშნავ მწერლების ტექსტი და უსაფუძვლო როდია, რომ არისტარხოსის სახელი სასტიკ მაგრამ სამართლიან კრიტიკის სინონიმი გახდა.

სიტყვა კაზმულ მწერლობაში ვერ გამოიჩინეს ასე თავი აღექსანდრიელებმა: არც ატიკური მოხდენილობა და არც ათინური ცხადი სიმარტივე. პოეტი ლიკოფრონი მეტად ძნელი გასაგებია; კალიმახოსმა დაგვიტოვა ჰიმნები და ეპიგრამები, მაგრამ ესენი სრულებით არ ამართლებენ იმ სახელს, რომელიც მას ძველად ჰქონდა. კალიმახოსის მოწაფეს აპოლონს მეტი ნიჭი ეტყობა; მას ეკუთვნის პოემა არგონავტიკა.

9. ლიტერატურა სიცილიაში: თეოკრიტე. სიცილიელებს არ აკლდათ ის თავისებურობა, რომლითაც ასე ღარიბი იყვნენ აღექსანდრიელები. სიცილიამ, რომელიც იმ თავითვე მონაწილეობას იღებდა საბერძნეთის გონებრივ მოძრაობაში, მესამე საუკუნეში დაბადა ნამდვილი პოეტი; ეს პოეტი თეოკრიტეა.

იგი დაიბადა სირაკუზში, რამდენიმე ხანი ეგვიპტეში იყო და შემდეგ ისევ სამშობლოში დაბრუნდა. ჩვენ გვაქვს თეოკრიტის 30 იდილია, ოცდა ორი ეპიგრამა და რამდენიმე პატარა პოემა. თეოკრიტეს იდილია აქამდე შეუღარებელია; იგი ისეთის გულუბრყვილობითა და სიწრფელით ალაპარაკებს მეთევზეებს და მწყემსებს, რომ მზგაეისის პოვნა იშვიათია.

თეოკრიტეს ვარდა სიცილიელებს კიდევ ჰყავდათ მწერლები, მაგრამ მასთან შედარებით დიდს არაფერს წარმოადგენდნენ.

10. ბერძნული ფილოსოფია სოკრატეს შუამდგ. პლატონი. სოკრატეს უშესანიშნავესი მოწაფე, რომელმაც ამასთანავე საუკეთესოდ გაგვაცნო თავის მასწავლებლის მოძღვრება, ღვთაებრივი პლატონი იყო. პლატონი დიბადა ათინაში 429 წელს ქრისტეს დაბადებამდე და დაარქვეს ეს სახელი განიერ ბეჭების გამო (პლატონი ბერძნულად განიერს ნიშნავს). ოცის წლის იყო, რომ სოკრატეს გაეცნო და ამ დროიდან მთელის თვის არსებით ფილოსოფიის შესწავლას შეუდგა. პლატონი ბევრს ეცადა სიკვდილიდან ეხსნა თავისი მასწავლე ბელი; ტრიბუნიდან ძალით ჩამოიყვანეს მეგობრებმა, რომ თავისი თავიც არ გაეხვია საქმეში. სოკრატეს სიკვდილის შემდეგ იგი იყო მეგარაში, იტალიაში, ეგვიპტეში, სიცილიაში. 388-ში პლატონი ისევ ათინაში დაბრუნდა და გახსნა თავისი უსანიშნავე სკოლა ათინელ აკადემოსის ბაღებში; ამ აკადემოსის სახელით მოინათლა შემდეგ პლატონის სკოლა, რომელსაც აკადემიას უწოდებდნენ. პლატონი 82 წლის მოკვდა.

პლატონის თხზულებები ბევრია; იგი დიאלოგის ფორმით სწერდა, რომ მეტი ინტერესი და სიცოცხლე მიეცა ნაწერი-სათვის. უმთავრესი დიאלოგებია „გორგისი“ და „პროტაგორასი“, სადაც იგი სოფისტებს ეკამათება; „ფედონი“, რომელიც ყველაზე უფრო მოსწონდათ ძველებს: აქ სოკრატე ესაუბრება თავის მოწაფეებს სულის უკვდავებაზე; „სიმპოზიონი“ (ნადიმი), „რესპუბლიკა“, სადაც პლატონი მართვა-გამგეობის

საუკეთესო ფორმაზე ლაბარაკობს, „კანონები“, სადაც ისევ პოლიტიკურ კითხვებზეა საუბარი, და სხვანი.

პლატონი

პლატონის შეხედულებით, ჩვენი საცხოვრებელი ქვეყანა ჰგავს გამოქვაბულს, რომელსაც ანათებს დიდი ცეცხლი და სადაც სინათლისაკენ ზურგ მიქცეული ტყვეები მთელი თავისი სიცოცხლე მიკრული არიან. საგნები, რომელნიც ამ ტყვეების უკან იმყოფებიან, ჩრდილს ისვრიან გამოქვაბულის კედელზე და ტყვეებს, რომელთაც მეტი არაფერი უნახავთ, აჩრდილი ნამდვილი საგანი ჰგონიან. ტყვეები—ჩვენ ვართ, გამოქვაბული—ჩვენი მიწა; ჩვენი დამპყერი—ჩვენი ილიუზიები და ცრუმორწმუნოებანია; აჩრდილი, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ და რომელიც სინამდვილე გვგონია, ჩვენი გრძნობების ფენომენებია (მოვლენა) მხოლოდ ფილოსოფიას შეუძლია გამოგვიყვანოს ჩვენის შეცდომისაგან; იგი გვასწავლის, რომ ადამიანისა და ნიეთის მალლა არის ერთი პრინციპი, რომელიც ყოველივე

უაღრესობის განხორციელება და ცოცხალი და მუდმივი მო-
 დელი ყოველივე არსებულისა. ამ პრინციპს პლატონი ადგას
 ეძახის. იდეა არის დასაწყისი, წყარო არსებობისა და ცოდნისა;
 იგი არის უცვლელი, მუდმივი ტემპარტება, მუდმივი მშვე-
 ნიერება, მუდმივი სამართლიანობა, უნაკლულო უაღრესობა ან
 ნამდვილი სიკეთე; იდეა ღმერთთა ერთობა ღმერთთან ყოველ
 ადამიანის სულის მიზანია. „რა სანატრელია, ამბობს პლატო-
 ნი, იმ მომაკვდავის ხვედრი, რომელიც ეღირსება სკვრიტას
 შეურეველი, წმინდა და მარტივი მშვენიერება, არა ხორც-
 შესხმული, არამედ მოშორებული ყოველივე იმას, რაც წარ-
 მავალია! რა ბედნიერია იგი, რომელიც პირის-პირ დაინახავს
 თავის ერთადერთ უცვლელ სახით ღვთაებრივ მშვენიერებას“.

პლატონის მორალი (სწავლა ზნეობაზე) მის მეტაფიზიკურ
 თეორიასთან არის მჭიდროდ დაკავშირებული. „ჩვენ უნდა
 ესცდილობდეთო, ამბობს პლატონი, რაც შეიძლება მალე
 განვშორდეთ ამ მიწიერ საცხოვრებელ ადგილს. ეს განშორე-
 ბა უნდა იყოს მიმზგავსება ღმერთისა, რამდენადაც შეგვიძლია;
 ღმერთის მიმზგავსება კი შეუძლია ადამიანს სამართლიანობით,
 სიწმინდით და სიბრძნით“. რაც შეეხება პოლიტიკურ კითხვებს,
 პლატონი ჰფიქრობს, რომ ინდივიდი, პიროვნება არაფერია და
 სახელმწიფო კი ყველაფერი; ასეთ შეხედულებით, პიროვნება
 და ყველა მისი უფლება მსხვერპლად უნდა შეეწიროს უპიროვ-
 ნო არსებას, რომელსაც სახელმწიფოს (ძველად თემს) ეძახიან.
 პირადი თავისუფლება, ინიციატივა, კერძო მფლობელობა
 უნდა მოისპოს, რომ არ შეფერხდეს სახელმწიფოს ყოვლის
 შემძლებლობა.

11. ანასტოტელე. პლატონს უნდა დავუპირდაპიროთ
 არისტოტელე. ეს დიდებული ფილოსოფოსი და დიდებული
 მეცნიერი დაიბადა სტაგირაში (ხალკიდია) 384 წელს ქრის-
 ტეს დაბადებამდე. არისტოტელე პლატონის მოწაფე იყო
 ათინაში და ყოველთვის დიდ პატივს სცემდა მასწავლებელს,
 თუმცა ბევრში მისი თანახმა არ იყო. შემდეგ იგი გახდა ალექ-
 სანდრე მაკედონელის მასწავლებელი. 334 წელს არისტოტე-

ლემ დაარსა ათინაში ფილოსოფიური სკოლა, რომელსაც პერიპატეტიკოსების (მოსეირნეთა სკოლა) სკოლას ეძახდნენ, რადგან მასწავლებელი დადიოდა და ისე ესაუბრებოდა და ასწავლიდა მოწაფეებს. ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ მაკედონელების მომხრე ფილოსოფოსი იძულებული შეიქნა ათინიდან წასულიყო; იგი მოკვდა ეგებას ხალკისში 322 წელს.

არისტოტელეს თხზულებები ნამდვილი ენციკლოპედია იყო იმ დროის ყოველგვარ მეცნიერებისა. ჩვენამდე მათ უვნებლად არ მოუღწევია, მაგრამ მინც ბევრი გაქვს ფილოსოფოსის ნაწერებიდან. უმთავრესი ნაწერებია: „ეტიკა“ (ზნეობა), „პოლიტიკა“, „რეტორიკა“, „პოეტიკა“, „ცხოველების ბუნებრივი ისტორია“ და სხვ.

არისტოტელე.

არისტოტელეს არ სწამს უღარესი მიზეზი, არსებულის მოდელი, რომელსაც პლატონი იღვას უწოდებს. მას სწამს

მხოლოდ ის იღება, რომელიც თვით საგანშია განხორციელებული; არისტოტელეს აზრით, არსება ინდივიდუალურია, ინდივიდუალობაში იმყოფება და ინდივიდუალობა კი მოქმედებაში: რაც არსებობს, მოქმედებს და რაც მოქმედებს, არსებობს. ბუნება განუწყვეტლივ მოქმედებაშია; იგი მიდის მაღლა, დაბალ ფორმებიდან მაღალ ფორმებამდე, მინერალიდან მცენარემდე და ასე ამ გვარად ღმერთამდე. ბუნების უკანასკნელი და უუსრულებელი მოქმედება აზრია. ღმერთი უუსრულებელი აზრია.

რაც შეეხება ზნეობრივ სწავლას, არისტოტელე ამბობს, რომ ადამიანის უაღრესი აქტი, მოქმედება გონების ვარჯიშობა არის. სათნოება გონების შედეგია. სოციალურ სათნოებათა შორის უდიდესია მეგობრობა და სამართლიანობა; პირველი თანასწორობაა, მეორე ამ თანასწორობის პატივისცემა.

არისტოტელეს პოლიტიკური შეხედულება დიდად განისხვავება პლატონის შეხედულობისაგან: სახელმწიფო უნდა იყოს თავისუფალ და თანასწორ პირების კრებული, ამბობს სტაგირიტი. რომ მონობის დაცვა არა, არისტოტელეს შეხედულება 1789 დიდ რევოლიუციის დოკტრინა იქნებოდა. იგი არ თხოულობს პლატონსავით ოჯახისა და საკუთრების მოსპობას; იგი მომხრეა ხალხის სუვერენიტეტისა (უაღრეს უფლებიანობა) და ამტკიცებს, რომ ყოველ რევოლიუციის მიზეზი ნამდვილ თანასწორობის დარღვევა არის.

12. სხადი ფილოსოფიური სკოლები: ზარფანსძე, ეზა კურკესძე და სტაფასძე. არისტოტელეს შემდეგ ბერძნულმა ფილოსოფიამ თავი მიანება მაღალ მეტაფიზიკურ კითხვებს და ხელი ჩასჰიდა მორალს. გაჩნდა რამდენიმე სკოლა, რომელთაც დიდი გავლენა ჰქონდა ქვეყნის ისტორიაზე.

პირონისმი (დამაარსებელი ფილოსოფოსი პირონი იყო) უკიდურესი სკეპტიციზმია; იგი არც არაფერს ამტკიცებს, არც არაფერს უარყოფს; ბრძენისათვის ყველაფერი ერთია: სისაღე თუ ავათმყოფობა, სიმდიდრე თუ სიღარიბე; ყველა მისი ცდის მიზანი უნდა იყოს სულის სიმშვიდე და აღუშფოთველობა.

ეპიკურესიში უფრო განთქმული სწავლაა. ამ სკოლის დამა-
 არსებელი იყო ეპიკუროს ათინელი (327—270). იშვიათად
 ყოფილა, რომ ვინმეს ასეთი თავყანის მცემლები და ცილის
 მწამებლები ჰყოლოდეს. მოწაფეები აღმერთებდნენ მას; რო-
 მაელი პოეტი ლუკრეციუსი ლაპარაკობს მასზედ, როგორც
 ღვთაებრივ გენიოსზე; მოწინააღმდეგენი კი საშინლად ლანძღა-
 დნენ და მის სწავლას უკიდურეს განცხრომის ქადაგებდ
 სთვლიდნენ.

ეპიკუროსი ამბობს, რომ გრძნობიერობაა ერთად-ერთი წყა-
 რო ცოდნისა. დემოკრიტესთან ერთად იგი ამტკიცებს, რომ
 ქვეყნის შექმნა და არსებობა ატომების მოძრაობისა და მათი
 სხვა და სხვა გვარ შეერთების შედეგია. ეპიკუროსი წინააღ-
 დეგი იყო ბედის წერის თეორიისა და იცავდა სულის თავისუფ-
 ლებას. „რალა გამოსადეგია ღმერთების შიშის მოსპობა, თუ
 მის მაგიერ ვაკიჩნთ უფრო საშინელ და აუცილებელ ბედის
 წერის შიშს!“

ეპიკუროსის მორალი იმას ამბობს, რომ სიკეთე უნდა
 ვეძიოთ ბუნებაში და ამ ბუნების თანახმად ცხოვრებაში. ზო-
 გიერთ მოწაფემ თავისებურად გაიგო ეს პრინციპი; ბუნების
 თანახმად ცხოვრება მათთვის კუჭის დაკმაყოფილება იყო. ამი-
 ტომაც მოხდა, რომ ეპიკუროსს ამდენი დაუმსახურებელი კი-
 ცხვა და ლანძღვა შეხვდა. ეპიკუროსისათვის სიკეთე წარმავალი
 სიამოვნება კი არ ყოფილა, არამედ წარუვალი.

სტოიციისში ადამიანის უმშვენიერესი ცდაა ამ ქვეყნის
 უბადრუკობაზე მაღლა დადგომისა; იგი ღიდებაა ადამიანის
 ნების ძალისა, რომელიც იმარჯვებს უსაშინელეს უბედურე-
 ბაზე და გაჭირვებაზე. სტოიციისში გაჩნდა ისეთ დროს, რომე-
 ლიც მეტად მდიდარი იყო ყოველ-გვარ უბედურებით, და
 გახდა თავშესაფარი ამადლებულ სულისა და ძლიერ ხასიათის
 პატრონთათვის; მან იხსნა ადამიანი სასოწარკვეთილებისა და
 განცხრომისაგან. და ამაზედ უკეთეს ქების თქმა ხომ შეუძლე-
 ბელია!

სტოიციზმის დამაარსებელი ზენონი, კაცობრიობის დიდი კეთილის მყოფელი, დაიბადა კუნძულ კიპროსზე შინ წელს. გალარბებების შემდეგ იგი მოვიდა ათინაში და ყურს უგდებდა კინიკ კრატესის ლექციებს. მალე საკუთარი სკოლა გახსნა ერთ გალერეაში ან ბერძნულად, სტოაში, საიდგანაც წარმოსდგა სახელწოდება სტოიციზმი. მიუხედავად იმისა, რომ ანტიგონ გონატა და პტოლომე ფილადელფი ბევრს სცდილობდნენ მის წაყენას და ამისთვის ბევრს რასმე პირდებოდნენ, ზენონმა არ მიატოვა ათინა. ათინამ მოქალაქის უფლება მისცა ფილოსოფოსს, მაგრამ მან უარი სთქვა. როცა მოკვდა, ათინელებმა ოქროს გვირგვინი დაადვეს და თემის ხარჯზე დაასაფლავეს იგი კერამიკაში.

სამწუხაროდ ზენონის ნაწერებიდან ჩვენამდე არც ერთს არ მოუღწევია. მაგრამ მისი ფილოსოფია დაახლოვებით მაინც ვიცით.

ქვეყანაზე ორი პრინციპი—სული და მატერია—კი არ არსებობს; არის ერთად-ერთი სუბსტანცია; სხეული და სული ერთი და იგივეა. ღმერთი მსოფლიოს განუმორებელი სულია.

ზენონის უმთავრესი დამსახურება მისი მორალია. ადამიანს თვით თავის არსებაში აქვს ერთი პრინციპი, რომელიც შეძლებას აძლევს მას თავიდან აიცილოს ბედისა და ადამიანის დევნა. ეს პრინციპი—ნების ძალაა. ნების ძალა უმთავრესი თვისებაა ადამიანისა; იგი მთელი ადამიანია. ადამიანის დაცემის მიზეზი მის საკუთარ ნების ძალის უარყოფაა. აქედან ზენონს გამოჰყავს შემდეგი აზრი სიკეთეზე: „ჩვენი სიკეთე და სიამე მხოლოდ ჩვენ ნების ძალაში არის“. ნამდვილი სიკეთე თე სათნოებაა, ნამდვილი სიამე—ბიწიერება. ასეთის სწავლით სტოიკებმა აამაღლეს და გააკეთილშობილეს ადამიანის ბუნება; არასოდეს ფილოსოფიური დოკტრინა არ ყოფილა ისე ვრცელი და კეთილშობილი, როგორც სტოიციზმი. მან არ იცოდა გარჩევა ადამიანთა შორის: რადგანაც გონებით ადამიანები არიან,

თანასწორებიც არიან. თუ ყველა ადამიანი თანასწორია ზნობრივ კანონის წინაშე, ისინი მოვალენი არიან ერთმანერთს დაეხმარონ; მსოფლიო ვრცელი სამშობლოა, სადაც ჩნდება ერთმანერთის შეწყალება. „მსოფლიოვ, ამბობდა მარკუს აგრელიუსი, მიყვარს, რაც შენ გიყვარს. მომეცი, რაც გსურს, ისევ წაიღე, რაც არ გინდა რომ მქონდეს. ყველაფერი შენგნით არის: ყველაფერი შენია და შენთან ბრუნდება. ბერძნულ პიესის ერთი გმირი ამბობს: „საყვარელო კეკროპსის თემო“ო! და მე კი თამამად ვამბობ: საყვარელო თემო იუპიტრისა!“ სტოიკებს უსაყვედურებდნენ გადაჭარბებულ, არა ბუნებრივ მიდრეკილებას სათნოებისადმი, ავათმყოფობისა და სიკვდილის სრულებით არაფრად მიჩნევას. მაგრამ ნამდვილად კი მხოლოდ ის ესაყვედურება მათ, რომ სუსტ სიკვდილის შვილს ბევრს სთხოვდნენ. სტოიციზმის იდეალის განხორციელება ჩვეულებრივ ადამიანის შეძლებას აღემატება; მაგრამ ისიც დიდი საქმეა, რომ რჩეულებმა გაიგონ იგი და დასრულონ. და განა შეიძლება კიდევ ლაპარაკი საბერძნეთის ეგრედ წოდებულ „დაცემაზე“, როცა იგი ასეთ პირებსა და ისეთ მაღალ დოკტრინებს ჰქმნის?

13. ბერძნულა მკვნიერება რამაქლებს მოსგლამდე. კვკლადე და ანხიმედე. მეცნიერება ფილოსოფიასთან იყო გაერთიანებული საბერძნეთში, მაგრამ ზოლოს იგი გამოიყო და დამოუკიდებელი გახდა. ყველაზე უფრო მათემატიკა განვითარდა. არითმეტიკის წესები, თითქმის იმ სახით, რა სახითაც ეხლა არის, პითაგორას და მის მოწაფეების შემუშავებულია. ერთის ტრადიციით, პითაგორას სიმძიმისა და სიგრძის საზომებიც უნდა შემოეღოს საბერძნეთში. გეომეტრიაც მისი დაწყებული უნდა იყოს აქ. მას შემდეგ მუშაობდნენ ანაქსაგორა კლაძომენელი, ჰიპოკრატე ქიოსელი, რომელსაც პირველად უნდა შეედგინოს გეომეტრის ელემენტები, ევკლიდე და არხიმედე.

ევკლიდეს უმთავრესი დამსახურება ის არის, რომ თავი მოუყარა გეომეტრიის და არითმეტიკის მეცნიერებიდან ყვე-

ლაფერს, რაც კი იყო მანამდე. ევკლიდე ბოლოს ალექსანდრიაში სცხოვრობდა. ერთხელ მეფეს ეთხოვა მეცნიერისათვის, ეჩვენებინა მისთვის გეომეტრიის შესწავლის არსებულზე უფრო ადვილი გზა. «გეომეტრიაში არ არის ისეთი გზა, რომელიც საგანგებოდ მეფეებისათვის იყოს გაკეთებული»ო, ეპასუხნა მოსწრებულად ევკლიდეს.

არხიმედე ნამდვილი გენიოსი იყო. იგი დაიბადა სირაკუზში 287 წელს (მისი მამაც მათემატიკოსი და ასტრონომი იყო). ჯერ არხიმედე ალექსანდრიაში იყო ევკლიდესთან და შემდეგ დაბრუნდა სამშობლოში, სადაც მალე გაასწრო თავის მასწავლებელს. მექანიკურ გამოგონებათა წყალობით იგი მალე სახელგანთქმული შეიქნა; ამ გამოგონებათა საშუალებით იყო, რომ სირაკუზი სამი წელიწადი გაუმაგრდა რომაელებს. არხიმედე მოჰკლეს ქალაქის აღების დროს.

არხიმედე მრავალ-მხრივი მათემატიკოსი იყო: არითმეტიკაც შესანიშნავად იცოდა, გეომეტრიაც, მექანიკაცა და ფიზიკაც. მის გამოგონებათაგან უფრო ცნობილია—მექანიკაში ეგრედ წოდებული არხიმედეს უბოლოო ვინტი, გამოგონებული ჰიერონის ერთ უზარ-მაზარ გემის დასაცლელად, და ფიზიკაში ეგრედ წოდებული არხიმედეს კანონი *)

*) ყოველი სხეული ჰვარგავს წყალში იმდენ სიმძიმეს, რამდენსაც იწონის ამავე სივრცის წყალი.

დ ა ს კ ვ ე ა

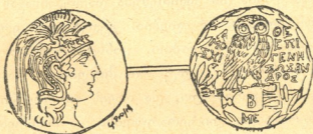
ძველ საბერძნეთის ისტორია საზოგადოთ ცივილიზაციის ისტორია იყო. შესაძლებელია, რომ ბერძნებმა ბევრი რამ ისესხეს აღმოსავლეთიდან, მაგრამ ეს ნასესხები დაუმუშავებელი და გამოუკვეველი იყო. მხოლოდ ბერძნის ზენაარმა ნიქმა, მდიდარმა გამოხატულებამ და ნათელმა გონებამ გამოიყენა ეს დიდძალი და, უეჭველად, მნიშვნელოვანი მასალა. ბერძენი კაცობრიობის მასწავლებელი და აღმზრდელი შეიქნა ლიტერატურაში და ხელოვნებაში, სადაც იმ თავითვე შეუღარებელი გახდა, და მეცნიერებაშიაც, სადაც იგი უფრო ნელის ნაბიჯით მიდიოდა. მაგრამ არც ეს არის ბერძნების ნამდვილი უაღრესობა. „ღმერთებს არ ემზავებებიან ბერძნები მაკედონელებშორის“-ო, გულ-მოსულობით სთქვა ერთხელ ალექსანდრემ. ეს სიტყვები სრული ჭეშმარიტებაა. ბერძნები ნამდვილი ღმერთები იყვნენ მაკედონელებსა და სხვა ხალხებ შორის, მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ დიდებული ხელოვნები, დიდებული მწერლები და ორატორები იყვნენ, არამედ იმიტომ, რომ პირველად მათ შემოიღეს წინედ გამეფებულ ძალ-მომრეობის მაგიერ ორი პრინციპი, რომელიც დღესაც ორი პოლიუსია ჩვენთვის: პრინციპი ადამიანის თავისუფლებისა და პრინციპი ყველას თანასწორობისა კანონის წინაშე. ბერძნული ხელოვნება თვალს ახარებდა, ბერძნული ლიტერატურა აწვითარებდა გონებას, ფილოსოფია ამაღლებდა სულს; მაგრამ ბერძნებმავე შექმნეს ადამიანის უფლების პირველი პრინციპები. მართალია, ბერძენს იმთავითვე არ ჰქონდა სრული წარმოდგენა პიროვნების უფლებებზე. პლატონმა და არისტოტელემაც კი ვერ გაბედეს საბოლოო დასკვნა გამოეყვანათ მათგანვე წამოყენებულ

პრინციპებიდან. მაგრამ ზენონმა ხომ დაამთავრა მათი საქმე და ეს დიდებული კაცი, რომლის სახელი სამართლით ისევე ცნობილი უნდა იყოს, როგორც იმ ორისა, იყო დამფუძნებელი კაცობრიობის უფლებათა. ზენონმა წამოაყენა ადგილობრივ სამშობლოს მაგიერ ვრცელი სამშობლო კაცობრიობისა, რომელზედაც დღეს ჩვენ ვოცნებობთ, დაჰგმო მონობა, გამოაცხადა ყველას ერთობა, თანასწორობა და სოლიდარობა და დაარსა, თუ შეიძლება ვერე ითქვას, ადამიანის ღირსებისა და ნების ძალის რელიგია.

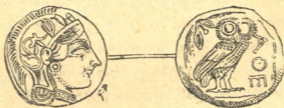
საბერძნეთის დამოუკიდებლობის მოსპობას არ შეუჩერებია ბერძნულ იდეების გავრცელება. ბერძნები ბოლომდე დარჩნენ ქვეყნის მასწავლებლნი მეცნიერებისა და ხელოვნების ყოველ დარგში და ბარბაროსების შემოსევის შემდეგ მათვე იხსნეს ეს მეცნიერება და ხელოვნება დაღუპვისაგან. თუ ბარბაროსებმა ვერ მოსპვეს სრულებით კულტურის ელემენტები, მოხდა ბერძნების წყალობით. კონსტანტინეპოლმა შეინახა და დაიფარა ანტიურ კულტურის მემკვიდრეობა, რასაკვირველია, ცოტა შემცირებული, და თავის დროზე მიაწოდა და გავლენას. საბერძნეთის ლიტერატურისა და ხელოვნების გაბრუნება ნაშთებიდან დაიწყო, ფეოდალურ ეპოქის შემდეგ, გაბრუნების ხანა და ბერძნულ ფილოსოფიის გაკვეთილებიდან შეიქმნა სპეციფიკი პიროვნების განთავისუფლების აზრი. როცა ბარბაროსებისგან დამონავეებული საბერძნეთი აჯანყდა მეტაბოლიტურ საუკუნის დასაწყისში დამოუკიდებლობის საშოვნელად, მთელი ევროპა მართო პოლიტიკურ ინტერესებისათვის როდღი გამოექომაგება მას; მიზეზი უფრო ღრმა და ნაკლებ წარმადობი იყო: საბერძნეთის დახსნით კაცობრიობამ ვალი გადაუხადა იმ ხალხს, რომელმაც ამდენი კეთილშობილი და მაღალი განხილვა, ამდენი დიდებული იდეები და დიდებული ნაწარმები შემოიტანა მსოფლიოს საღაროში. ამდენი საუკუნე გასულია და ჯერ კიდევ ძველი საბერძნეთი გვინათებს გზას საბოლოო განთავისუფლებისაკენ. ძველი ათინელები რომ პირველს უახლოვდებოდნენ გემით, აკროპოლისზე დადგმულ პალადა

ათინას ბრწყინვალე ოქროს ჯილას უყურებდნენ და ისე მიჰყავდათ გემი; განა პალადა ათინა ფეხზე არა დგას და ჩვენ არ მივისწრაფით მისაკენ, როგორც უკვდავ ქემმარიტებისა, სამართლიანობისა და გონებისაკენ?

ათინური ფული — ტეტრადრახმა*) (ორივე მხარე)

იგივე ფული უფრო ძველ დროისა.

*) 108 კაპ.